T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CERİDE-İ İLMİYYE DERGİSİNİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yasemin TAŞKAN

2501190196

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Ü. Mustafa İsmail BAĞDATLI

İSTANBUL-2023

ÖZ

CERİDE-İ İLMİYYE DERGİSİNİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

YASEMİN TAŞKAN

Altı asrı aşkın süre boyunca tarih sahnesinde yer alan Osmanlı Devleti, başarısını dinamik varlığına, hukuki yapısına ve kurduğu müesseselere borçludur. Kurulan müesseseler arasında Meşihat makamının önemi büyüktür. Bu çalışmada Meşihat makamına bağlı olarak varlığını ortaya koyan Ceride-i İlmiyye mecmuası, din eğitimi açısından incelenmiştir.

Mecmua, 1914-1922 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasi ve kültürel değişmeler gösterdiği I. Dünya Savaşı atmosferinde yayımlanması açısından önem arz etmektedir. Ceride-i İlmiyye döneminin en işlevsel yayınlarından biri olmuş ve toplumun ıslahı noktasında büyük faydalar sağlamıştır. Yayın hayatı boyunca dönemin önde gelen ilim ve fikir adamlarını bir araya getirmiş çok yönlü bir mecmua olarak faaliyet göstermiştir. Aynı zamanda devletin tüm kesimlerine hitap eden bir dergi olmuştur. Edebi değeri yüksek olan dergide çeşitli konularda makaleler yayımlanmış ve bu bağlamda toplum sorunları çözüme kavuşturulmak istenmiştir.

Çalışmada doküman analizi metodu kullanılarak Ceride-i İlmiyye'de yayımlanan din eğitimi ile ilgili yazı ve makalelerin sayı sayı içerik analizleri yapılmıştır. Ceride-i İlmiyye dergisinin din eğitimi açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda derginin nüshalarına bakıldığında mecmuada özellikle fıkhi ve ahlaki eğitime yönelik yazılara yer verildiği görülmüştür. Aynı zamanda dönemin medreselerinde yapılan ıslahat çalışmalarından detaylı olarak bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ceride-i İlmiyye, Makam-ı Meşihat, din eğitimi, Osmanlı Devleti, mecmua, fetva, medrese

ABSTRACT

EXAMINATION OF CERIDE-I ILMIYYE JOURNAL IN TERMS OF RELIGIOUS EDUCATION

YASEMİN TAŞKAN

The Ottoman Empire, which has been on the stage of history for more than six centuries, owes its success to its dynamic existence, legal structure, and the institutions it has established. Among the established institutions, the Meşihat authority is of very importance. In this study, Ceride-i İlmiyye journal, which reveals its existence depending on the Meşihat authority, has been examined in terms of religious education.

The journal is important in terms of being published in the atmosphere of the First World War, where the Ottoman Empire underwent social, political and. cultural changes between the years 1914-1922 It was one of the most functional publications of the Ceride-i İlmiyye period and provided great benefits in the improvement of society. Throughout its publication life, it has operated as a versatile magazine that brought together the leading scholars and intellectuals of the period. At the same time, it has been a magazine that appeals to all segments of the state. Articles on various subjects were published in the journal, which has a high literary value, and in this context, it was desired to solve society's problems.

In this study, the writings and articles which are published in Ceride-i Ilmiyye are made numerical content analysis by using document analysis method. Ceride-i İlmiyye are published to examine it in terms of religious education. For this purpose, when the copies of the journal are examined, it is seen that the journal includes especially articles on fiqh and moral education. At the same time, the reforms made in the madrasahs of the period are mentioned in detail.

Keywords: Ceride-i İlmiyye, Meşihat authority, religious education, Ottoman Empire, journal, fatwa, madrasa

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti son yıllarında siyasal, fikirsel ve sosyal açıdan birçok değişime sahne olmuştur. Farklı fikir akımlarının cereyan ettiği, Batı'nın her tabakayı tesiri altına aldığı ve savaşların yaşandığı sancılı bir süreçtir. Söz konusu faktörlerin rol oynadığı bu dönemde fikri, ahlaki ve ilmi alanlarda irşad ve tebliğ faaliyetini yürütmek ve halktan gelen sorulara cevap amacıyla Ceride-i İlmiyye dergisi yayımlanmaya başlamıştır. 1914-1922 tarihleri arasında yayın hayatını sürdüren bu dergi, Bab-ı Meşihat Kurumuna bağlı Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye tarafından neşredilmiştir. 79 sayı olarak yayımlanan derginin ortaya çıkışında Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin önemli rol oynadığı görülmektedir. Dini, toplumsal ve eğitim ile ilgili sorunlar dergi içerisinde İslami esaslar çerçevesinde ele alınmış olup farklı türden yazılarla çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Ceride-i İlmiyye, Meşihat makamının yayın organı olması nedeniyle hem resmi hem de tarihi öneme sahip bir dergi olmuştur. Din eğitimi tarihi incelendiğinde, Ceride-i İlmiyye mecmuası ile ilgili detaylı bir çalışmanın yapılmadığı görüldüğünden bu tezin dönemin din eğitimi faaliyetlerinin anlaşılmasına fayda sağlayacağı düşünülmektedir. O döneme ve Ceride-i İlmiyye mecmuası hakkında bilgilere ulaşılabilmesi açısından da bu çalışmanın literatüre bir katkı sunması amaçlanmaktadır.

Tez giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, tezin konusu, amacı, yöntemi ve sınırlılıkları belirtilmiştir. Ayrıca derginin yayımlandığı dönemde Osmanlı Devleti'nin basın-yayın hayatı ve sosyal çevresi hakkında bilgi verilmiş, dönemin dergilerinden de bahsedilmiştir. Birinci bölümde, Ceride-i İlmiyye iki döneme ayrılarak genel muhteva üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise derginin konu ve içerik değerlendirmesine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Üçüncü bölümde dergide yayımlanan makale ve yazılara din eğitimi perspektifinden bakılmıştır.

Tezin ortaya çıkma sürecine olan katkılarından ve her türlü desteklerinden dolayı Prof. Dr. Hamit ER hocama teşekkürü bir borç bilirim. Tez izlemelerdeki yol gösterici değerlendirmelerinden ötürü danışman hocam Dr. Öğr. Ü. Mustafa İsmail Bağdatlı'ya, çalışmamda yardım ve rehberlikte bulunan meslektaşım Ali Öztürk'e

şükranlarımı sunarım. Değerli görüş ve tavsiyeleriyle çalışmama katkılar sağlayan Fatma Nur Birincioğlu'na, meslektaş dostum Zehra Çoşkun'a, hayatımın her döneminde her türlü desteğini benden esirgemeyen annem Zeynep Taşkan'a, bu zor süreci benimle göğüsleyen evlatlarım İdris Kerem ve Zeynep Eslem'e kalben teşekkürlerimi sunarım.

Yasemin TAŞKAN

İSTANBUL, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **İİ**

ABSTRACT ..... **İİİ**

ÖNSÖZ ..... **İV**

İÇİNDEKİLER ..... **Vİİ**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **Vİİİ**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **İX**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

CERİDE-İ İLMİYYE MECMUASI

A. Ceride-i İlmiyye'ye Genel Bakış 18

B. Ceride-i İlmiyye'nin Çıkış Amacı 21

İKİNCİ BÖLÜM

CERİDE-İ İLMİYYE DERGİSİNİN ÖZELLİKLERİ VE NİTELİĞİ

A. Dış Özellikler 24

B. Derginin İçerik Olarak Özellikleri 25

1. Makam-ı Meşihat Dönemi 25

2. Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Teşkilatı Dönemi 34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CERİDE-İ İLMİYYE'DE DİN EĞİTİMİ

A. Medrese Merkezli Din Eğitimi 43

1. Medreselerde Islah Çalışmaları 43

a. Bina Durumu 44

b. Ders Programları 47
c. Hoca-Öğrenci 54
B. Cami Merkezli Din Eğitimi 63
1. Din Görevlileri 63
2. Eğitim Faaliyetleri 64
a. Vaazlar 64
b. Hutbeler 67
C. Yayın Merkezli Din Eğitimi 67
1. Makam-ı Meşihat Dönemi 67
a. Fetvalar 67
2. Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Teşkilatı Dönemi 69
a. Din Dersleri 69
b. Menkıbeler 71
c. Soru Köşeleri 72
d. Beyannameler 76
D. Ahlak Merkezli Din Eğitimi 78
1. Ahlak Komisyonu Karar, Beyannamelerinde Ahlak Anlayışı 78
2. Makalelerdeki Ahlak Eğitimi 81
SONUÇ 86
KAYNAKÇA 90
EKLER 104

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1333-1340 Yılları Arasında Ramazan Ayı Üçüncü Huzur Dersine Katılan Mukarrir ve Muhatapların İsim Listeleri 33

Tablo 2. Vaizin Şubesi Okunacak Ulum ve Fünun Havi Cedvel ……49

Tablo 3. Huteba-i Eimme Şubesinde Okunacak Ulum ve Fünun Havi Cedvel …..49

Tablo 4. 1332 Senesi Medresetü'l Kudat Ders Cedveli ……..…50

Tablo 5. Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Tali Kısm-ı Evvel ve Tali Kısm-ı Sani Ders Cedvelleri……...……..…….…...……..……52

Tablo 6. Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Kısm-ı Ali Ders Cedveli. ……...……..……..53

Tablo 7. Kısm-ı Mütehassısın Ders Cedveli ……...……..……...……54

Tablo 8. Ceride-i İlmiyye Din Dersleri Temsili……70

Tablo 9. Ceride-i İlmiyye Soru Köşesi Temsili-1 ……72

Tablo 10. Ceride-i İlmiyye Soru Köşesi Temsili-2 …...……..……...…….74

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s	Aleyhisselam
Bk.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	Editör
Hz.	Hazreti
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM.	İslam Araştırmaları Merkezi
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
r.a.	Radıyullahu anh
S.	Sayı
s.	Sayfa
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı ve diğerleri
vs.	Vesair
Yay.	Yayını, yayınları
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Meşihat makamı, Osmanlı Devleti'nin hukuki ve idari işleyişinde mühim bir yere sahip olup ilmiye teşkilatının en önemli makamıdır. Bu makamın Osmanlı Devleti'nde ilmi, siyasi-idari toplantı ve faaliyetler için bir merkez olmasının yanı sıra İslami ideolojinin temsilcisi olması bakımından da yönetim ve halk üzerinde büyük tesirleri olmuştur. Bu saiklerle Osmanlı'nın son döneminde Meşihata bağlı bir yayın olarak neşredilen Ceride-i İlmiyye mecmuası, dini konular ile sosyal-ahlaki yapı ve dönemin sorunlarını ele alan ve halkın ihtiyaçlarını ilmi bir metot ile dile getirerek gerek iç gerekse dış tehlikelere karşı Osmanlı toplumunu bilinçlendiren bir yayın olmuştur.

Çalışma, I. Dünya Savaşı ve milli mücadele yıllarında çıkmış olan ve halka faydalı yayın yapmayı amaçlayan Ceride-i İlmiyye dergisinin din eğitimi açısından incelenmesini konu edinmektedir. Derginin çıkış amacı, muhtevası, yayımladığı fetvalar, makaleler, vaazlar, beyannameler gibi muhtelif türdeki belgeleri ve din eğitimi ile ilgili faaliyetleri çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Yayımlandığı dönemin din, ahlak ve eğitim anlayışının anlaşılması noktasında döneme ışık tutması amaçlanmıştır. Bu çerçevede toplumun bilinçlendirilmesinde büyük role sahip olan bu mecmuanın birinci el kaynaktan gün yüzüne çıkarılması hedeflenmiştir. Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır;

1- Ceride-i İlmiyye'nin yayımlandığı dönemde Osmanlı toplumunda bozukluklar en çok hangi alanda görülmüştür?

2- Medrese ıslah faaliyetlerinde Meşihat makamının rolü nedir?

3- Ceride-i İlmiyye'nin muhtevasında din eğitimi ile ilgili hangi bilgiler yer almaktadır?

4- Mecmuada medreselerle ilgili hangi bilgiler yer almaktadır?

5- Ceride-i İlmiyye'de yayımlandığı dönem ile ilgili hangi bilgiler bize verilmektedir?

Çalışmada dergi incelemesi yapılırken doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek

için kullanılan bir nitel araştırma metodu olup basılı ve elektronik materyaller olmak üzere tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir.[1]

Çalışmada 1914-1922 yılları arası yayımlanan Ceride-i İlmiyye mecmuasının tüm sayıları titizlikle transkripsiyon sürecinden geçirilmiştir. Mecmua içerisinde yer alan makale, vaaz, beyanname, fetva gibi çalışmaya kaynak niteliği oluşturacak yazıların içerik analizleri yapılmıştır. Bu yazılar, kavramlar ve temalar çerçevesinde sınıflandırılarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Ceride-i İlmiyye dergisi, bu çalışmanın ana kaynağı olup mecmuaya ait literatür taraması yapılırken ulaşılan dergi hakkında yazılmış kitap, makale ve tezlerden istifade edilmiştir. Bu kaynaklardan başlıcaları şunlardır: Sadık Eraslan'ın Meşihat-ı İslamiyye ve Ceride-i İlmiye: Osmanlılarda Fetva Makamı Yayın Organı adlı kitabında Şeyhülislamlık kurumu (Meşihat-ı İslamiyye)'nun tarihi gelişimi, işleyişi, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet döneminde meşihat faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Kitabın son bölümünde Ceride-i İlmiyye'nin genel muhtevası ele alınmış fetva örneklerine yer verilmiştir. Zekeriya Akman'ın Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Kurumu adlı doktora tezinde 1919 yılında Ceride-i İlmiyye'nin idaresini üstlenen Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'nin kuruluş süreci, teşkilatlanması, toplumun dini-ahlaki yapısı ile ilgili faaliyetleri ve kurumda görev yapmış olan üyeleri incelenmiştir. İsmail Cebeci'nin Ceride-i İlmiyye Fetvaları adlı kitabında Ceride-i İlmiyye hakkında bilgilere yer verilmiş ve 1914-1922 yılları arasında meşihat tarafından neşredilmiş olan fetvaların konularına göre sınıflandırılması yapılmıştır. Muhlis Körpe'nin İzmirli İsmail Hakkı Düşüncesinde Gazali- Ceride-i İlmiyye Bağlamında adlı kitabında Ceride-i İlmiyye'de İzmirli İsmail Hakkı'nın, dergideki yazılarından istifade edilerek Gazali'nin Kelam, Felsefe, Tasavvuf ile ilgili düşüncelerine yer verilmiştir. Hilal Yenilmez'in Ceride-i İlmiyye'ye Göre Osmanlı Döneminde İlmiyye'nin İşleyişi adlı tezinde Ceride-i İlmiyye'nin muhteva açısından değerlendirmesine yer verilmiş,

[1] Bilge Kıral, "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi", **Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** S.15, 2020, s.173.

dergideki tevcihatla ilgili yazılardan yararlanılarak ilmiye mensupları hakkında bilgiler verilmiştir. Sadettin Narman'ın Ceride-i İlmiyye Çerçevesinde Son Devir Kelam Çalışmaları adlı yüksek lisans tezinde Ceride-i İlmiyye hakkında bilgi verilerek dergideki kelam çalışmaları ve son devir kelam çalışmalarının muhtevaları incelenmiştir. Mecmuanın medreseler ile ilgili bölümlerinin değerlendirilmesinde çalışmaya katkısı olan Zeki Salih Zengin'in II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi adlı kitabı, II. Meşrutiyet dönemi medreselerindeki ıslah faaliyetleri ve bu bağlamda din eğitimi alanında yapılan çalışmaları ele almıştır.

Dergi ile ilgili veri temininde İSAM'dan istifade edilmiş olup yazılardan alıntılanan kelime, cümle veyahut paragraflar orijinal metnindeki haliyle çalışmada yer almıştır.

Çalışma, Ceride-i İlmiyye dergisinin 79 sayısında yer alan yazılarla sınırlıdır. Mecmuanın genel karakterine ilişkin çalışmaların alan yazında bulunmayışı tezimizin bir diğer sınırlılığı olarak da belirmektedir. Literatür taraması sonucu ulaşılan kitap, makale ve tezler gerek içerikleri gerekse amaçları gereği söz konusu mecmuanın tamamını ele almamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde basın-yayının ortaya çıkması ve gelişmesi Batıya göre biraz gecikme göstermiştir. Osmanlının süreli yayınlarla tanışmasında Fransa önemli bir rol oynamış, dergi ve gazete yayınları Fransız modeline göre hazırlanmıştır. Tanzimat devrinde yayımlanmaya başlayan gazete ve dergiler değişik isimler altında Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde varlığını sürdürmüştür.[2]

Sultan Abdülhamid'in otuz üç yıl süren padişahlığı 23 Temmuz 1908'de bir askeri ayaklanma ile sona ermiştir. Abdülhamid, ayaklanmanın daha fazla yayılmasını engellemek için meşrutiyet idaresini yeniden yürürlüğe koymuştur. Böylece Osmanlı tarihinde özellikle basın alanında benzeri görülmeyen yeni özgür bir dönem başlamıştır. Özgürlük ortamının yaşandığı dönem olması hasebiyle II. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlıda birçok alanda dergiler ve gazeteler yayımlanmaya başlamıştır.

[2] Özgür Gönenç, "Türk Basınında Fransız Modeli ve Etkileri", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,** İstanbul, 2005, S.20, s.98.

Ceride-i İlmiyye, 26 Mayıs1914 tarihinde dönemin şeyhülislamı Mustafa Hayri Efendi'nin teşebbüsüyle yayın hayatına başlamıştır. Dergi, I. Dünya savaşı yılları içinde Osmanlı Devleti'nin zor döneminde toplam yetmiş dokuz sayı olarak neşredilmiştir. Meşihat makamı tarafından yayınlanması sebebi ile Ceride-i İlmiyye mecmuası İslamcı akımın etkisi altında yazılmıştır. Fetvahane ve Şer'i mahkemelerin dini meselelerle ilgili hükümlerinin ve medreseler, tekkeler ve Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye gibi dini kuruluşlarla ilgili kararlarının duyurulması amacıyla yayınlanmıştır. 1918'de Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'nin kuruluşuyla dergi, bu kurum tarafından idare edilmiş ve kurumun 1922 yılında kapanması ile derginin yayın hayatı son bulmuştur.[3]

Dönemin etkili olan bir diğer İslamcı gazetelerden birisi Sebilü'r-Reşad dergisi olmuştur. Dergi 27 Ağustos 1908'te yayım hayatına başlamıştır. Kurucuları Ebu'l-Ula Mardin ve H. Eşref Edip'tir. Derginin baş yazarlığı H. Eşref Edip tarafından yürütülmüştür. 182 sayısı Sırat-ı Müstakim adıyla, 183. Sayıdan itibaren ise Sebilü'r-Reşad adıyla yayınlanmıştır. 1908–1912 yılları arasında yayımlanan Sırat-ı Müstakim 182 sayı ve 7 cilt halinde; 1912–1925 yılları arasında yayımlanan Sebilü'r-Reşad ise 641 sayı ve 25 cilt olarak bir araya getirilmiştir. 22 yıl aradan sonra, 1948–1965 yılları arasında yine Sebilü'r-Reşad adıyla ve yeni Türkçe harflerle neşredilmiş üçüncü dönemde de 359 sayı çıkmış ve 15 ciltte toplanmıştır. Böylece 1000 sayı ve 47 cilt tutan bir kültür hazinesi durumunda olan dergi Türk-İslam kültürüne büyük katkılarda bulunmuştur.[4] Sırat-ı Müstakim'in yazar kadrosu Sebilü'r-Reşad döneminde de büyük oranda dergide yer almıştır. Özellikle dini hayat ve dini eğitim ile ilgili yazı ve yorumlara yer verilmiştir. 1925 yılında Takrir-i Sükun Kanunu'yla birlikte kapatılmıştır. 1948 itibariyle yeniden neşriyata başlayan derginin 1966 yılında yayım hayatı sona ermiştir.[5]

II. Meşrutiyet döneminde önemli sayılan ikinci İslamcı gazete ise Tokat Mebusu Mustafa Sabri Efendi tarafından 5 Ekim 1908-14 Kasım 1912 yılları arasında 182 sayı çıkarılan Beyanü'l-Hak olmuştur. Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin yayın organı olan mecmuanın başyazarı, kurumun başkanlığı görevini de yürüten Mustafa

[3] Nesimi Yazıcı, "Ceride-i İlmiyye", **DİA**, C.VII, İstanbul, 2003, s.407-408; s.127-128.
[4] Adem Efe, "Uzun Soluklu Bir Dergi: Sebilürreşat", **Marife**, 2008, S.2, s.155-178.
[5] Adem Efe, "Sebilürreşad", **DiA,** C. XXXVI, İstanbul, 2009, s.252.

Sabri Efendi'dir. Mecmuada dini, edebi, siyasi ve fenni konulara yer verilmiştir. Tamamı 3192 sayfa, 182 sayı ve her biri yirmi altı sayıdan oluşan yedi cilttir. Her cildin sonuna fihrist konulmuştur.[6] Beyan'ül-Hak'ın yazar kadrosunu muallim, müderris, din adamı ve medrese öğrencileri oluşturmuştur. Her hafta Pazartesi günü yayımlanan mecmua, iki haftalık bir ara dışında düzenli olarak yayımlanmış ve yedinci cildin son sayısı 182. sayıda yayımına son verilmiştir.[7]

Dönemde yayın süresi kısa olmakla birlikte adından en çok söz ettiren diğer İslamcı gazetelerden birisi Volkan'dır. İlk sayısı 11 Aralık 1908'de yayınlanmıştır. Son sayısı olan 108. sayısı ise 20 Nisan 1909'da çıkarılmıştır. Derviş Vahdeti, derginin sorumlu müdürlüğünü ve başyazarlığını yapmıştır. Bediüzzaman Said Nursi'nin de yer aldığı yazar kadrosunun çoğunluğunu dersiam veya din adamları oluşturmuştur. Volkan'ın sahibi Derviş Vahdeti, 31 Mart ayaklanmasını sevk ve idare ettiği suçlamasına maruz kalmış, 19 Temmuz 1909 günü idam edilmiştir.[8]

1914-1918 arasında Halim Sabit'in yönetiminde çıkarılan İslam Mecmuası, II. Meşrutiyetin ilanından sonra belirgin bir şekilde ortaya çıkan fikir akımlarından Türkçü düşünce ile İslamiyet'i bağdaştırma amacını gütmüştür. İttihad ve Terakki Cemiyetinin finanse ettiği bir yayın organıdır. Dergi, on beş günlük olarak 12 Şubat 1914-30 Ekim 1918 tarihleri arasında altmış üç sayı yayımlanmıştır.[9] İslam mecmuasının her sayısı Kuran-ı Kerim'den seçilmiş ayetlerin meali ve tefsiriyle başlamaktadır. İslam hukukuna geniş yer ayrılan dergide fıkhın değişik konulardaki hükümleri farklı yazarlarca ortaya konmuş ve tartışılmıştır.[10] Mecmuanın konuları; Kuran, Hadis, Kelam gibi dini mevzuların yanında ictimai, medeni ve Türkistan'la ilgili yazılardan müteşekkildir.[11]

---

[6] Ekrem Bektaş, "Beyan'ül Hak", **DiA**, C.VI, İstanbul, 1992, s.34-45.
[7] Şerif Demir, "Beyan'ül-Hak Mecmuası ve Hamdi Efendi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** Konya, 2012, S.32, s.313.
[8] M. Ertuğrul Düzdağ, "Volkan", **DiA**, C.XLIII, İstanbul, 2013, s.123-125.
[9] Tuba Çavdar Karatepe, "İslam Mecmuası", **DİA**, C.XXIII, İstanbul, 2001, s.53.
[10] Tuba Çavdar, **"İslam Mecmuasının Türk Dönemsel Yayını İçinde Yeri ve Önemi",** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basın-Yayın Yüksekokulu, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, İstanbul, 1988, s.14-15.
[11] Hamit Er, **İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları**, İstanbul, Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi, 1993, s.6

Yukarıda bahsedilen dergiler dışında İslamcı çizgide ilerleyen, dönemin öne çıkmış, etkili dergilerinden bazıları şunlardır; Mihrab, İslam Dünyası, Mahfil, Muhibban, Ceride-i Sufiye.

Osmanlı Devleti'nde basın- yayın organlarının aktif olarak kullanıldığı dönemde çıkarılan dergilerden biri de Tatar- Cedit hareketinin bir uzantısı olarak İstanbul'da İslam Dünyası Dergisi olmuştur. 27 nüsha olarak çıkarılan derginin ilk sayısı 15 Mart 1913 günü yayımlanmıştır. Derginin baş yazarı ve sahibi Abdürreşid İbrahim, Türkistan coğrafyasında Rusların asimilasyon politikalarına karşı koymak amacıyla başlatılan Usul-ı Cedit hareketinin öncü isimlerinden biridir. Derginin genel müdürlüğünü ise yine bu harekete mensup bir yazar olan Osman Cudi yapmıştır. Dergi İstanbul'da Necm-i İstiklal Matbaasında basılıp, Bab-ı Ali Caddesindeki Zaman Kütüphanesinde satışa sunulmuştur. Tatar Cemiyet-i Hayriyesi etrafında örgütlenen dergi, İstanbul'da bulunan Tatar kökenli Usul-ı Cedit hareketi temsilcilerinin sesi olmuştur. 15 Mart 1913 günü yayın hayatına başlayarak iki haftada bir neşredilen dergi 27. sayısını yayınlamasının ardından 16 Nisan 1914 günü yayın hayatına son vermiştir.[12]

Mahfil dergisi, Karahisarlı Ahmet Efendi ve Tahirü'l Mevlevi tarafından Temmuz 1920-Mart 1926 arasında 68 sayı olarak çıkarılmıştır. Ferit Kam, Aksekili Ahmet Hamdi, İskilipli Mehmet Atıf, Mehmet İzzet, Tokadizade Şekip, Şeyh Abdülbaki (Baykara), Muhiddin Raif (Yengin), Hüseyin Vassaf gibi oldukça geniş bir yazar kadrosuna sahip olmuştur. Daha çok Mevlevi meşrep bir anlayış dergiye hâkim olmuştur. Dergi, birleştirilerek çıkarılan 32. ve 33. sayılar dışında 67. Sayısına kadar düzenli neşredilmiş, 68. sayıdan sonra ise yayımına son verilmiştir.[13]

Ahmet Muhtar (Yeğtaş) idaresinde 4 Eylül 1909'da İstanbul'da yayımlanmaya başlayan Muhibban dergisi kesintilerle 1 Mayıs 1919'a kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Derginin 1919 yılında yayımlanan 5. sayısından sonra devam edip etmediği bilinmemektedir. Ahmet Muhtar, kendisini derginin ilk sayısında Rıfai

[12] Yıldız Yanıkkaya, **"II. Meşrutiyet Döneminde Çıkarılan İslam Dünyası Dergisi"nin Dönemin Olaylarına Bakış Açısı",** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Kastamonu, 2019, s.269-270.
[13] Alim Kahraman, "Mahfil", **DİA**, C.XXVII, Ankara, 2003, s.333-334.

Dergâhı post nakipliğinde bulunmuş birisi olarak tanıtmıştır.[14] Derginin bütün tasavvuf gruplarını genel olarak savunduğu görülse bile daha çok Bektaşiliği öne çıkardığı görülmüştür.[15]

Ceride-i Sufiyye, 1909-1919 yılları arasında İslamcılık düşüncesi kapsamında yayın hayatına giren dergilerdendir. Başta haftalık olarak yayına başlamış daha sonra önce on beş günde bir, 1918'in sonuna doğru ise yeniden haftada bir yayımlanmıştır. Dergi, tasavvufî bir hüviyete sahip olmakla birlikte içerikte edebiyat, ahlak ve dini yazılara da yer verilmiştir. Yayın hayatı boyunca toplam 161 sayı neşredilmiştir.[16] Hasan Kazım derginin sorumlu müdürlüğünü, Ali Fuat Bey de başyazarlığını yapmıştır. Dergide Sadık Vicdani, İbnü'l Emin Mahmut Kemal, Veled Çelebi, Ferit Kam gibi şahsiyetlerin yazıları yayımlanmıştır.[17]

Ceride-i İlmiyye'nin yayımlandığı dönemdeki diğer İslamcı dergiler incelendiği zaman birkaç ortak nokta göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Ceride-i İlmiyye'de olduğu gibi dergilerde 'dini hayat' ve 'dini eğitim' hakkında yazılar çoğunluktadır. Dergilerin bir diğer ortak özelliği ise tasavvufi konular üzerinde durulmasıdır. Bunların yanı sıra edebi ve ictimai konulara da yer verilmektedir.

Meşrutiyet Döneminde Ceride-i İlmiyye'nin yayın hayatında izlediği akımdan farklı olarak Servet-i Fünun, Donanma Mecmuası, Harp Mecmuası, Rübab, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Dergisi, Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Muallim Mecmuası, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası, Genç Kalemler, Türk Yurdu, İçtihat, Yeni Mecmua, Dergah vb. dergiler de yayınlanmıştır. Bu dergilerin içinde belli başlı fikir akımlarının sözcüsü ya da temsilcisi durumunda olanların etki alanı geniş olduğu gibi, yayın hayatları da uzun süreli olmuştur. Bu bağlamda Türkçülük akımının temsilcisi Türk Yurdu, Batıcılık akımının temsilcisi İçtihat ve Servet-i Fünun olmuştur.

[14] Mustafa Kara, "Muhibban", **DİA**, C.VII, İstanbul, 2003, s.410.
[15] Zekeriya Işık, "Muhibban Dergisi'nin 20. Yüzyıl Başlarında Tarikatları Savunma ve İtibar Kazandırma Çabaları", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Hitit Üniversitesi, 2016/2, C.XV, S.30, s.399-427.
[16] Ramazan Tarik, "Cumhuriyet Öncesi Tasavvuf Muhtevalı Dergilerden Ceride-i Sufiyye'de Fırka-i Naciyye ve Fırak-ı Dalle ile İlgili Yazılar", **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, s.1-20.
[17] Mustafa Kara, "Ceride-i Sufiyye", **DİA**, C.VII, İstanbul, 1993, s.410.

II. Meşrutiyet dönemi (1908–1920), Osmanlı'da siyasi hayatın ve fikir hareketlerinin çok hareketli olduğu bir dönemdir. Balkan Savaşları ve bu savaşlar sonrası gelen göçler, siyasi ve toplumsal alanda birçok düşüncenin ortaya çıkmasına, gelişmesine ve tartışılmasına zemin hazırlamıştır. [18] Bu dönemde birçok dernek/cemiyet kurulmuş, basın-yayın yolu ile her türlü fikir ve düşünce tartışılarak toplumla paylaşılmıştır. Tanzimat yıllarında oluşmaya başlayan, Batıcı, Türkçü ve İslamcı paradigmalar, kültürel ve bilimsel miraslarını işleyerek en yüksek düzeyini bu dönemde oluşturmuştur. [19]

Tarihi açıdan bakıldığında 23 Temmuz 1908'de merkezi Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Balkanlar'daki III. ordunun desteğini alarak uyguladığı baskı sonucu II. Abdülhamid, daha önce yürürlükten kaldırdığı Kanun-i Esasi anayasasını tekrar ilan etmek zorunda kalmıştır. II. Meşrutiyet'in bu biçimde, padişah ve hükümet tarafından isteyerek değil de ordunun baskısıyla ilan edilmesinin Türk siyasal tarihi açısından en önemli sakıncası, ordunun politikaya karışması ve bunun örnek oluşturması olmuştur.[20]

II. Meşrutiyet'in ilanı ile meclis seçimlerinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti meclisin hakimiyetini eline almış ve devlet yönetiminde söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu dönemde özellikle halkın din duyguları kışkırtılmaya çalışılmıştır. Bu olumsuz durum orduya da yansımış ve alaylı-mektepli tartışmaları ortaya çıkmıştır. Halk ve ordu bu şekilde kışkırtılırken 31 Mart Vakası olayına giden süreç yaşanmıştır.[21]

II. Meşrutiyet, 31 Mart Vakası olarak da bilinen darbenin gerçekleşmesi ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu tarihten sonra İttihat ve Terakki iktidarının yeni bir baskı dönemi başlamıştır. II. Meşrutiyet dönemi boyunca otuza yakın siyasal parti kurulmuş, beş defa seçim yapılmıştır. Ortalama altı aylık hükümet süreleri, sıkıyönetim, ara-rejim idareleri, iktidar-muhalefet ilişkilerinin

[18] Muhammet Şahin-M. Ahmet Tokdemir, "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler", **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi,** C.IX, S.4, 2011, s.2.
[19] Mustafa Gündüz, **II. Meşrutiyetin Klasik Paradigmaları İçtihad, Sebilür-Reşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2007, s.17-23.
[20] Fatih Andı vd., **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri,** Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yay., 2018, s.14.
[21] Hasan Acar ve Gökmen Gök, "Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü", **Journal of Awareness**, C.V, S.3, 2020, s.371.

gerilim yaratan niteliği, suikastlar, ayaklanmalar bu dönemin aynı amanda yoğun bir devlet krizinin yaşandığı süreç olduğunu da göstermektedir. Buna karşılık bu dönemde toplumda bir siyasallaşma eğilimi, örgütlü bir topluma dönüşme girişimi dikkati çekmektedir. 1909'da anayasada yapılan bir değişiklikle her türlü örgütlenme ve gösteri hakkı teminat altına alınmıştır. Böylece kısa sürede siyasal partilerden azınlık derneklerine, meslek örgütlerinden ticari cemiyetlere, fikir kulüplerinden kadın hakları derneklerine kadar çok çeşitli yüzlerce örgüt kurulmuştur. [22]

II. Meşrutiyet öncesi döneme bakıldığında 17. yüzyıldan itibaren devletin kötüye gidişinin sebebi olarak savaşlarda alınan mağlubiyetler gösterilmiş ve problemin kaynağı orduda aranmıştır. Bu alanda kötüye gidişin önlenebilmesi için mutlak manada Avrupai bir yenileşmenin gerektiğine inanılmaya başlanmış ve artık ıslahatların yönü değişmiştir. Bu sıradan bir değişim değil, bir toplumun yeni bir medeniyetle kaynaşması olarak kendini göstermiştir. [23] Siyaset eğilimli bir çizgi gösteren Osmanlı toplumunda Tanzimat yıllarından itibaren iç ve dış dinamiklerin etkisiyle farklı siyasal ve toplumsal görüşler belirmeye başlamıştır. Bu bağlamda döneme damgasını vuran düşünce akımları aşağıda kısaca özetlenmiştir:[24]

Osmanlıcılık, Osmanlı Devleti'nin kuruluş felsefesinde var olan Osmanlıcılık düşüncesi, II. Mahmut döneminde devletin merkezîleşmesi ile yeniden gündeme gelmiştir. II. Mahmut "Ben tebaamın Müslüman'ını camide, Hristiyan'ını kilisede, Musevi'sini havrada fark ederim, aralarında başka bir fark yoktur" sözü Osmanlıcılık düşüncesinin temelini oluşturur. [25] Meşrutiyet döneminde daha da güçlenen bu düşünce akımı Türk ve Türk olmayan bütün milletler arasında ırk, din, mezhep, farklılıkları yok sayarak herkesi Osmanlı olarak tanımladı. [26]1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı'nın kanun önünde eşit Osmanlı vatandaşlığı, 1864 Tabi'yet-i Osmaniyye Kanunu ile hukuki olarak güvence altına alındı.[27] Osmanlıcılık görüşünün

[22] Andı vd., s.14.
[23] Kurtuluş Kayalı, **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İstanbul 2001, s.13.
[24] Gündüz, s.13-14.
[25] Azmi Özcan, "Osmanlıcılık", **DİA**, C.XXXIII, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s.485.
[26] Yusuf Hamzaoğlu, **Balkan Türklüğü: Üsküp**, C.I, Logos'a Yayınları, 2010, s.176.
[27] Kemal H. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.583.

önemli temsilcileri arasında Namık Kemal, Ali Paşa, Fuad Paşa ve Ziya Paşa sayılabilir. [28]

Osmanlıcılık düşüncesi Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme döneminde bir sorun oluşturmamıştır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk olmayan unsurlar arasında Osmanlı tanımlaması sorun oluşturmaya başlamış ve özellikle Balkanlarda yaşayan unsurlar Rusya'nın da teşviki ile isyan hareketine başlamışlardır.[29] Osmanlı adı altında birleştirilmeye çalışılan azınlıklar önce bölgesel daha sonra ise tam özerklik ve bağımsızlık kazanarak Osmanlı Devletinden ayrılmayı amaçlamıştır. [30] 1912-13 yılları arasında yaşanan Balkan Savaşları, Osmanlıcılık akımının gündemden düşmesi ve yerini Türkçülüğe bırakmasında en önemli etken olmuştur. Türkçülüğün önemli liderlerinden Ziya Gökalp de başlangıçta Osmanlıcılık düşüncesi üzerinde durmuştur. [31]

Türkçülük, bir kültür hareketi olarak başlayan Türkçülüğün ideolojik olarak Türk Milliyetçiliğine dönüşmesi II Meşrutiyet döneminde olmuştur. Bu dönemde Genç Kalemler ve Türk Ocakları gibi kuruluşlar, Türkçülük düşüncesinin gelişmesinde önemli katkı sağlamışlardır. [32] Balkan Savaşları sonrasında bu düşünce akımı daha da gelişerek taraftarlarının sayısı artmıştır. Güçlü Batılı ülkelerinin yönlendirmesi ve teşviki ile ayaklanan etnik gruplar imparatorluğu dağılma noktasına getirmesi üzerine Türkçülük görüşünü savunanlar, Osmanlı imparatorluğunu Türk milliyetçiliği temelinde yeni baştan kurmak için mücadele başlatmışlardır. [33]

Ziya Gökalp, Ahmet Vefik Paşa'nın "Lehçe-i Osmani", Süleyman Paşa'nın "Tarih-i Alem" isimli kitaplarından çok etkilenmiş ve onları Türkçülüğün babaları olarak nitelendirmiştir. [34] Mirza Fethali Ahunzade ve Gaspıralı İsmail'in dil milliyetçiliğine katkılarını, Hüseyinzade Ali Bey'in ortaya koyduğu 'Turan' ülküsünü, Leon Cahon'ın "Asya Tarihine Giriş" kitabını, Ahmet Cevdet Bey'in İkdam gazetesini,

---

[28] Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi 4**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2021, s.94.
[29] M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler 1889-1902,** İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1393.
[30] Hamzaoğlu, **Balkan Türklüğü**, s.176.
[31] Hamzaoğlu, **Balkan Türklüğü**, s.170.
[32] Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** İstanbul, Ülke Yayınları, 2001, s.218.
[33] Ünal Acar, "Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları ve Günümüze Yansımaları", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2019, S.2, s.413-424.
[34] Mehmet Ulusoy, **Türk Devrimi ve Milliyetçilik,** İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014, s.94.

Türk Yurdu dergisini, 1908 yılında kurulan Türk Derneği ve 1912'de kurulan Türk Ocağı derneğini, Mehmed Fuad Köprülü'nün Türkiyat ve Türkoloji çalışmalarını, Türkçülüğün oluşumunda önemli kilometre taşları olarak görmüştür.[35] Bu kişiler, Osmanlı'nın dağılmasını önleyebilmenin Türk kültür ve değerlerine sahip çıkmakla mümkün olacağına inanıyorlardı. Onlara göre, Batı'nın bilim ve tekniği alınmalı ama sosyal yaşantıları ve kültürü taklit edilmemeliydi.[36]

İslamcılık, batı sömürgeciliğinin yoğun olduğu bu dönemde İslamcılık, Osmanlı toprakları dışında Batı emperyalizmine karşı bir tepki olarak gelişmiştir. Özellikle Hindistan'da 19. yüzyılın ortalarında şekillenmiş bir düşünce akımıdır.[37] 1876-77 Osmanlı-Rus savaşından sonra önem kazanan "Bütün müslümanlar halifenin etrafında toplanmalı ve onunla hareket etmelidir" görüşü bu düşüncenin temelini oluşturmuştur. İslam birliğinin kurulması, bu düşünceye sahip olanların en büyük hedefi olmuş ve İslamcılık düşüncesini savunan fikir adamları, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun ancak İslam birliğinin oluşmasıyla sağlanacağına inanmışlardır. Batılılaşmaya tepki olarak çıkan bu fikir akımı II. Abdülhamit tarafından hilafet düşüncesi çerçevesinde devlet politikası haline getirilip, İngiliz ve Ruslara karşı kullanılmıştır.[38]

Devlet politikası dışında İslamcılık, Mehmet Akif Ersoy'un çıkardığı Sırat-ı Müstakim, Volkan ve Saday-ı Hak gibi dergilerde tartışılmış ve vücut bulmuştur. Cemaleddin Afgani ve Mehmet Akif'den başka bu fikrin önemli temsilcileri arasında; Ahmet Hamdi Akseki, Said Halim Paşa ve Mehmed Şemseddin Günaltay gibi düşünürler de yer almıştır.[39]

Batıcılık, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu teknik, kültür, sosyal ve siyasal bakımdan Batı'ya benzemekte bulan düşünce akımıdır.[40] Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı, Celal Nuri bu düşünce akımının önemli temsilcileridir. Batıcılar kendi içinde

---

[35] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, İnkılap Kitabevi Yayınları, 2011, s.03-12.
[36] Acar, s.418.
[37] Şerif Mardin, "İslamcılık", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s.1956.
[38] Mehmet Ö. Alkan, **İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.235.
[39] Muhammet Sarıtaş, **Nurettin Topçu'da Sosyo-Pedagojik Yapı**, Ankara, Mesaj Yayınları, 1986, s.37.
[40] Sezgin Kızılçelik- Yaşar Erjem, **Sosyoloji Terimler Sözlüğü**, Konya, Göksu Matbaası, 1992, s.47.

ılımlı ve köktenci olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. İleri Dergisinde yazan Celal Nuri'nin öncülüğünü yaptığı ılımlı Batıcılara göre, Batının bir bütün olarak her şeyini almak anlamsız olup sadece bilimin ve tekniğin alınması yeterli görülmüştür. Öncülüğünü İçtihat dergisinin sahibi Abdullah Cevdet'in yaptığı aşırı Batıcılar için ise Batı uygarlığından başka ikinci bir alternatif yoktur. Bu nedenle kalkınmayı ve devletin devamlılığını sağlamak için bir bütün olarak Batıya yönelmek onun maddi ve manevi bütün değerlerini almak gerekli görülmüştür.[41]Osmanlı devletinin savaşlarda yenilmesi askeri alanda teknolojik yetersizliklerin gündeme gelmesine neden olmuş özellikle askeri alanda Batı teknolojisinin alınması yönündeki görüşler taraftar bulmaya başlamıştır.[42]

II. Meşrutiyet dönemine eğitim açısından bakıldığında ilköğretim sorunlarının ciddi anlamda ele alındığı bir dönem olduğu görülmektedir. Bu dönemde bakanlık yasalar çıkarma, bina sıkıntısını giderme, öğretmenleri yetiştirme ve Balkanlar'dan gelenleri yerleştirme başta olmak üzere ilköğretimle ilgili çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Daha önceden ortaöğretimden kabul edilen Rüştiyeler, II. Meşrutiyet ile ilköğretime dahil edilerek İptidailerle beraber ele alınmıştır.[43]

1913'te Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati (İlköğretim Geçici Kanunu) çıkarılmış ve on fasıldan oluşan bu kanunda; ilköğretim okulları, buralarda okutulacak dersler, vilayet ve kazalarda oluşturulacak iptidai meclisler, öğretmenliğin esasları, eğitim ve öğretim durumları ve teftiş gibi hususlar ele alınmıştır.[44] Bu kanun ile İlköğretim seviyesindeki devlet okullarında eğitim ücretsiz hale getirilmiş ve derslerin 40 dakika olarak belirlendiği bu programla dersler öğleden önce ve öğleden sonra okutulanlar olarak ikiye ayrılmıştır. İptidai okullar ve Rüştiyeler birleştirilmiş ve Mekatib-i İptiadiye-i Umumiye adını almış böylece zorunlu ilköğretim süresi altı yıla uzatılmıştır.[45]

---

[41] M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1981, s.270.
[42] Acar, s.419.
[43] Şahin- Tokdemir, s.860.
[44] Halil Aytekin, **İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetim**i, Ankara, Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1991, s.146.
[45] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s.200.

İlköğretimde öğretim dilinin ne olacağı ile ilgili düzenlemeler de bu dönemde yapılmıştır. Nisan 1913'te Arap vilayetlerinde İlköğretim ve Rüştiyelerde derslerin Arapça işleneceği ancak Türkçe öğretiminin de zorunlu olduğuna dair bir karar alınmış ve daha sonrasında alınan çeşitli kararlar da eklenerek yaygınlaştırılmıştır. Ayrıca hem Arapça hem de Türkçe bilen öğretmenler yetiştirilmeye çalışılmıştır.[46]

İlköğretim 1913'lerden sonra, Satı Bey'in yetiştirdiği öğretmenler sayesinde kısmen bir canlılık göstermişse de bu öğretmenler ihtiyacı karşılamaktan sayıca çok uzak olduklarından eski yöntem ve uygulamalar yeni okulların çoğunda sürüp gitmiştir. 1870'lerden itibaren yerini İptidai Mekteplere bırakmaya başlayan geleneksel mahalle (sıbyan) mektepleri de II. Meşrutiyet yıllarında resmi makamların Satı Bey ve arkadaşlarını desteği ile kanunla yasaklanmaya gerek kalmaksızın kısa sürede tarihe karışmıştır.[47]

II. Meşrutiyet döneminin ortaöğretim kurumları İdadiler, Lise ve Sultanilerdir. Bu dönemde en esaslı değişiklikler bu kurumlarda yapılmıştır.

1908-1920 yılları arasında orta öğretim konusunda yapılan ilk uygulama Emrullah Efendi'nin bakanlığı döneminde ilki İstanbul'da olmak üzere vilayet merkezlerindeki 10 İdadinin Sultaniye çevrilmesi olmuştur. Bu Sultanilere Rüştiye üzerine üçer yıllık iki devresi olan, ikinci devresi fen ve edebiyat kollarına ayrılan bir yapı kazandırılmıştır. 1913'te bu uygulamanın alanı daha da geliştirilerek, beş yıllık kendi İptidai kısmında ya da altı yıllık ilkokula dayanmak üzere dört yıllık birinci, fen ve edebiyat kollarına bölünmüş üç yıllık ikinci devresi bulunan toplam eğitim süresi 12 yıl olan Sultani'ler tüm vilayet merkezlerinde, İdadilerin yerini almıştır.[48] Sultanilere 1911'lerde lise adı verilmesi düşünülmüşse de bu isim 1922 sonundan itibaren kabul edilmiştir.[49]

II. Meşrutiyet'e kadar kızların eğitimi kız Rüştiyeleri ve kız sanat okulları ile sınırlı idi. II. Meşrutiyet ile kızlar için daha üst kademede eğitim kurumları örgütlenmeye başlamıştır. Bu konuda ilk adım 1911'de binası yanan gündüzlü

[46] Tekeli- İlkin, s.84.
[47] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi: M.Ö. 1000 - M.S.**, Vadi Yayınları, Ankara, 2018, s.267-270.
[48] Hasan Ali Yücel, **Türkiye'de Orta Öğretim**, Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.159.
[49] Akyüz, s.273.

Darülmuallimat yerine İnas İdadisi'nin açılmasıyla atılmıştır. Bu okul 1913-14 ders yılında İnas Sultanisi (Bezmialem Valide Sultanisi) haline gelmiştir. Bunu Erenköy, Çamlıca, Kandilli İnas Sultanileri izlemiştir. Kız sultanilerinin eğitimi 10 yıl olarak düzenlenmiştir. [50] 10 yıllık bu sultaniler vilayetlere yaygınlaştırılmamıştır. Vilayetlerde açılan kız sultanilerinin öğretim süreleri daha kısa olmuştur. Bu İnas Sultanileri dışında altı yıllık ilköğretime dayalı, dört yılık özel bir program uygulayan Sultani adını taşımakla birlikte mezunlarının yüksek öğretimine devam hakları bulunmayan, Selçuk Hatun ve Üsküdar Kız Sanayi Sultanileri de bu dönemde İstanbul'da kurulmuştur.[51]

1908-1920 yılları arasında açılan Darüleytamlar'da daha çok savaş, düşman istilası, açlık nedeniyle yetim ve öksüz kalan çocukları barındırılmış ve onlara okuma yazma öğretip bir sanat kazandırmaya çalışılmıştır. Ayrıca mevcut erkek ve kız sanayi mektepleri de geliştirilmeye başlanmıştır. İlköğrenim çağında olduğu halde okula gidemeyen ve hayatlarını zanaat ve ticaret dünyasında kazanmaya mecbur kalmış çocuklara geceleri ilköğretim vermek için 1914'te İstanbul'da Çırak Mektepleri de açılmıştır.[52]

II. Meşrutiyet döneminde özel ortaöğretim okulları da açılmıştır. Bu döneme kadar eskiden beri var olan azınlık okulları ve yabancı okulların yanında Müslümanlar tarafından kurulan özel okullar bulunmaktaydı. Söz konusu okullar ilköğretim ve ortaöğretimi bir arada bulunduran külliye şeklinde yapılandırılmıştı. Öğretmen ve kitap seçiminde serbest olan bu okulların denetimi ile ilgili ancak 1915 yılında "Hususi Mektepler Talimatnamesi" çıkarılabilmiştir. Böylece okulların gelirleri, izledikleri programlar vb. hususlar daha iyi takip edilebilmiştir.[53] 1915 yılında çıkarılan bu talimatname ile azınlıkların ancak oturdukları mahalle ve köylerde kendi okullarını açabilmeleri, kendi dillerini öğretim dili olarak kullanabilmelerine imkan sağlanmıştır.

[50] Osman Ergin, **"Türkiye Maarif Tarihi1"**, Cilt II, İstanbul, Eser Kültür Yayınları,1922, s.1203.
[51] Akyüz, s.273.
[52] Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.276.
[53] Necdet Hayta ve Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2003, s.208.

Ancak Türk dili, Türkiye tarihi ve coğrafyası derslerini Türk öğretmenlerin Türkçe öğretmesi zorunluluğu getirilmiştir. [54]

II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında yapılan yeniliklerin önemli bir kısmı da yüksek öğretimle alakalıdır. Özellikle 1912 yılından sonra yüksek öğretim alanında önemli gelişmeler yaşanmasında Balkan Savaşları'nda alınan yenilginin Osmanlı toplum yapısında ortaya çıkardığı yeniliklerin de önemli etkisi olmuştur. Bu dönemde Darülfününa çok fazla başvuru yapılması üzerine yeterli derecede eğitimi olmayanlar için İhzari Sınıf (hazırlık sınıfı) açılmış, öğrencilerden ücret alma uygulaması kaldırılmıştır. Darülfünun programları gözden geçirilmiş, Tarih, Edebiyat ve Felsefe gibi dersler programa konulmuştur. Bu dönemde ayrıca Darülfünun-u Şahane ismi yerine Darülfünun-u Osmani adı kullanılmıştır. [55]

1912'de Emrullah Efendi'nin nazırlığı döneminde Darülfünun'un yapısı yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile Darülfünun Ulumu Şeriyye, Ulum-u Hukukiye, Ulum-u Tıbbiye, Ulum-u Edebiye, Fünun olmak üzere beş kısma ayrılmıştır. Ayrıca bu düzenleme ile eczacılık ve dişçilik de Ulum-u Tıbbiye sınıfına dahil edilmiştir. Yapılan bu düzenlemelerle her kısım kendi içinde alt bölümlere ayrılmıştır.[56]

1915'te Ahmet Şükrü Bey'in bakanlığı zamanında 20 Alman ve 1 Macar profesör Darülfünun'a hoca olarak getirtilmiştir. Gelen hocalarla beraber Darülfünun'da kürsüler halinde teşkilatlanma başlamış ve araştırma enstitüleri (Darülmesai) kurulmaya başlanmıştır. Daha çok Edebiyat ve Fen fakültelerinde yaşanan bu değişiklikler istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Bu başarısızlıklarda savaş şartları nedeniyle öğrencilerin askere gitmeleri eğitimi aksatmalarının da payı olmuştur.[57]

Yüksek öğretimde diğer önemli bir gelişme, İnas Darülfününun kurulmasıdır. İlk öğrencileri Kız İdadisi ve Darülmuallimat mezunları olan bu kurum; Edebiyat, Riyaziyat ve Tabiiyat olmak üzere üç şube halinde açılmıştır. İlk mezunlarını 1917

[54] Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.276.
[55] Mustafa Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ankara, Ocak Yayınları, 1996, s.360.
[56] Akyüz, s.274.
[57] Akyüz, s.274-275.

yılında veren İnas Darülfününu 1920 yılında Darülfününa bağlanmıştır.[58] Ayrıca 1914'te "İnas Sanayi-i Nefise" mektebi açılarak Resim ve Heykel dallarında eğitim verilmeye başlanmıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi ise 1917'de Müze idaresinden ayrılarak bağımsız bir okul haline gelmiş savaş yıllarında bu iki okul, 1921'de "Sanayi-i Nefise Mekteb-i Ąlisi" adı altında birleştirilmiştir.[59]

1908-1920 yılları arasında öğretmen yetiştirilmesi ve istihdamı konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle II. Abdülhamit döneminde okulların çoğalması bu okullarda çalışacak öğretmenlerin yetiştirilmesi sorununu da gündeme gelmiştir. Bu dönemin başında Rüştiye, İdadi mezunları, hatta sadece okuma yazma bilenler bile öğretmen yapılmış; fakat zamanla bu konuda iyileşmeler görülmüş, öğretmen yetiştirilmesi ile ilgili Darülmuallimin ve Darülmuallimatlarda yenilikler yapılmıştır. Maarif Bakanlığı bu dönemde bir kısım öğrenci ve öğretmeni yurda geri döndüklerinde Darülmuallimin ve Darülmuallimatlarda çalışmaları için Avrupa'ya göndermiştir.[60]

1908'den hemen sonra Darülmualliminin İptidai kısmı ayrılarak bu okul müstakil bir okul haline getirilmiştir. Bu dönemde Darülmuallimin-i Aliye kısmındaki öğrenciler derslerinin bir kısmını kendi okullarında, bir kısmını da Darülfünun'da oranın öğrencileri ile almışlardır. 1909'da Darülmuallimin-i Aliye kapatılmışsa da sonradan tekrar açılmıştır.[61]

II. Meşrutiyet döneminde taşrada da Darülmualliminler açılmıştır. 1913-1914 yılında taşrada 21 Darülmuallimin mevcuttu. Açılan bu yeni okullarda öğretmenlik yapacak kadrolar mevcut olmadığı için önceleri İptidai ve Rüştiye muallimleri derslere girmiş ve sonrasında Satı Bey'in yetiştirdiği öğrenciler bu okullarda öğretmen olmuşlardır.[62]

1913 yılına kadar Kız İptidailerine öğretmen yetiştiren Darülmuallimat, bundan sonra açılan Darülmuallimat-ı Aliye kısmı ile Rüştiyeler ve İdadiler için bayan

[58] Akyüz, s. 275.
[59] Tekeli- İlkin, s.92.
[60] Şahin-Tokdemir, s.868.
[61] Akyüz, s.279.
[62] Akyüz, s.282.

öğretmenler yetiştirmeye başlamıştır. Ayrıca bu okulda orta seviyedeki kız okullarına beden eğitimi öğretmeni yetiştirmek üzere İnas Sultanisi ve Darülmuallimat mezunu olanlara uzmanlık eğitimi verilmiştir. Bunun yanı sıra okul bünyesinde anaokullarına öğretmen yetiştirmek amacı ile Ana Muallime Mektebi de açılmıştır.[63]

1908-1920 yılları arasında Osmanlı devletinde din eğitimi açısından yaşanan gelişmelere bakıldığında ise Tanzimat döneminde açılan mekteplerin ders programlarında din derslerinin yer alması din eğitiminin genelleştiğini göstermektedir. Bu dönemde medrese usulü yöntem olan sadece din derslerine ağırlık verilen dini eğitim modeli, yerini din derslerinin ve diğer derslerin bir arada verildiği din eğitimi modeline bırakmıştır.

II. Meşrutiyet dönemi eğitim kurumlarından biri medreselerdir. Medreseler, Osmanlı devletinin ilk yıllarından beri eğitimde önemli bir yere sahip olan kurumlar olarak göze çarpmaktadır. II. Abdülhamit döneminde eğitimde modernleşme çalışmaları ile bu müesseselerin genel eğitim içindeki yeri azaltılmış ve medreseler sadece din görevlisi yetiştirme amaçlı müesseseler haline gelmişlerdir. Bu durum zamanla medreselerin eğitim kurumu olarak işlev ve teşkilatlanmasının yeniden ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir. II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde çeşitli kesimlerin de görüşleri doğrultusunda medreselerde birtakım yenilikler /düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemeler doğrultusunda İstanbul merkez olmak üzere bütün medreseler Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi adı altında toplanmış ve taşrada belirli yerlerde Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi'ne bağlı sadece orta kısım medreseler açılmıştır. Ayrıca Medresetü'l-Vaizin, Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutaba ve Medresetü'l-İrşad ve ihtisas öğretiminin yapıldığı Medresetü'l-Mütehassısın da yeni medreseler olarak dönemin eğitim kurumları arasında yer almışlardır.

[63] Ergün, s.440.

BİRİNCİ BÖLÜM

CERİDE-İ İLMİYYE MECMUASI

A. Ceride-i İlmiyye'ye Genel Bakış

Ceride-i İlmiyye**,** Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatının en üst kurumu olan Meşihat makamının resmi dergisidir. Bu dergi, Meşihat tarihi boyunca daha önce bu şekilde bir neşriyat yapılmamış olması bakımından Osmanlı yayın tarihinde önem taşımaktadır. 1914-1922 yılları arasında 79 sayı olarak yayımlanmıştır. Dönemin şeyhülislamı Ürgüplü Mustafa Hayri'nin ıslahatçı bir yapıya sahip olması derginin yayın hayatına geçmesinde büyük paya sahiptir.

Ceride-i İlmiyye dergisini idaresi bakımından iki safhada ele almak uygun olacaktır. Birinci devrede yayına 'Meşihat-ı Ulya Mektupçuluğu' tarafından hazırlanmış, 1918'de Darü'l- Hikmeti'l-İslamiye'nin kuruluşundan sonraki ikinci devrede ise yayımlanması kurumun başkatipliği tarafından gerçekleştirilmiştir.[64]

Derginin ikinci döneminin idari görevini üstlenen Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye teşkilatına bakıldığında; faaliyete geçtikten hemen sonra teşkilat bünyesinde müzakereler yapılmış ve Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'nin kuruluş gayeleri görüşülmüştür. Kurum üyelerince İslam dini aleyhinde yazılan eserlerin Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye tarafından cevap verilmesinin bu teşkilatın vazifesi olduğu savunulmuş ve dini ilimlerin yanında fen ve felsefi ilimlerin de olması gerektiği düşünülmüştür. Bu teşkilatın yararlı olabilmesi ve temelinin her anlamda sağlam atılması için fayda sağlayan her konunun yayının yapılması gerektiği hatta medreselerin ıslahı gibi önemli hedeflere ulaşma gayesi olmuştur. Yapılan müzakereler sonrası yayımlanan Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Nizamnamesi ile bu teşkilata iki temel vazife verilmiştir: [65]

Teşkilata verilen görevlerin başında ilmi görevler yer almaktadır. Darü'l-Hikmeti'l İslamiye'ye, İslam dinine karşı yapılan saldırılara karşı toplumdaki dini

[64] Yazıcı, s.407-408.

[65] Zekeriya Akman, **Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Üst Kurul Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye**, Ankara, DİB Yayınları, 2009, s.52.

düşünceyi ilmen kuvvetlendirme ve hakikatlerin halka yayılmasına yardımcı olma vazifesi verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde dini, ilmi ve toplumsal alanda oluşan değişikliklerinin incelenmesi beklenmiştir. İlmi vazife bünyesinde kelam, fıkıh ve ahlak olmak üzere daha çok dini alanları ele alan üç ayrı komisyon oluşturulmuş ve komisyona gelen konular dokuz ayrı üye tarafından enine boyuna müzakere edilip karara bağlanmıştır. Bu komisyonların ele aldığı konular şu şekildedir:[66]

Kelam komisyonu: İslam dininin bütününe yönelik bir disiplindir. Allah'ın zatından ve sıfatlarından, peygamberler, sahabe-i kiram, irade, kader, kaza ve ahiret konuları ele alınmıştır.[67] Dinin temel esaslarıyla aklın ilkelerini uzlaştırmaya çalışan bir komisyon olmuştur. İnsanlara doğru inanç ve isabetli davranışla yaşamayı öğretmeye çalışmıştır.

Fıkıh komisyonu: Temel kaynakları Kur'an ve sünnet olan fıkıh komisyonun amacı Müslümanların hayatını düzenlemek ve doğru yolu göstermek olmuştur. Bu komisyon tarafından namaz, zekat, oruç, hac, büyük-küçük günahlar ve haramlar gibi konular ele alınmıştır.[68]

Ahlak komisyonu: Dönemin sosyal yapısının en önemli sorunu 'ahlak' konusu olmuştur. Komisyonda ahlaki yapı üzerine değerlendirme ve düzenlemeler yapılmıştır. Ahlaki düzeni korumaya çalışmış, İslam ahlakına uygun olmayan davranışların sergilenmesine engel olmaya gayret gösterilmiştir. Bu komisyonda kişinin, kendisine, anne ve babasına, komşusuna, hükümete, halka ve devlete karşı olan vazifelerinin neler olduğu ele alınmıştır.[69] Komisyon her Perşembe toplantı yapmıştır. Bu toplantılarda içki alışkanlığının engellenmesi üzerinde durulmuş ve konuyla alakalıda bir tamim hazırlanmıştır. Toplumdaki ahlaksızlıkların önlenmesi için tedbirler alınmıştır. Ahlaki bozukluğun ülkedeki savaş ve yoksulluk ile doğrudan bağlantılı

[66] Akman, s.52.
[67] Akman, s.52.
[68] Akman, s.52.
[69] Akman, s.82.

olduğu kanısına varılmıştır.[70] Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'nin taşra encümenleri de dini ve ahlaki değerlerin halka anlattıkları faaliyetleri ile bu komisyona destek olmuştur.[71]

Ceride-i İlmiyye'de yayımlanacak yazılar, bu komisyon üyeleri arasında belirlenmiş ve üyelerin yazmış olduğu makaleler, Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye toplantısında okunup üyelerin onayı alındıktan sonra yayımlanmıştır. Dergide düzenli makaleler kaleme alan üyeler bulunduğu gibi bu konuda hiçbir çalışma yapmamış üyeler de bulunmaktadır. Dergide İzmirli İsmail Hakkı, Ahmet Cevdet Efendi, Eşrefzade Şevketi, Hüseyin Avni Efendi, Seyyid Nesib, Ferid Kam, Ahmet Rasim Avni, Rebii, Şerif Sadettin Paşa, Ayaşzade Mustafa Refik, Hafız İsmail Efendi, Üskübi Said Efendi'ye ait birçok makaleler bulunmaktadır.[72]

Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'ye verilen görevlerden bir diğeri de ameli görevlerdir. Buna göre; teşkilatın encümenlerin, müslümanların dini terbiyesine ve İslam'ın faziletlerine katkıda bulunacak eserler ortaya koyması istenmiştir. [73] Yayımlanması istenilen eserlerin içeriği ise şu şekildedir:

- İslam'ın ahlaki faziletlerini anlatacak, ümmetin vicdanını tasfiye ve tezyit edebilecek surette vaazlar; ayet ve sünneti, hüküm ve emsali, faydalı ve ibrete değer tarih olayları, hutbe ve güzel şiirleri içeren risaleler
- Bina-yı İslam'ı, ahkam ve umumi vazifeleri, maddi ve manevi anlamları ile halka sevdirecek ve kolayca belletecek ilmihaller
- Mekteplerde okutulacak dini ilimlere dair kitaplar
- Medreseler için dini ilimlere dair kitaplar
- İslam Tarihi ve Coğrafyası ile ilgili eserler
- İslami hakikatlerin Felsefeye mensup olanlara ve diğer dinler arasında

[70] Akman, s.83.
[71] Akman, s.84.
[72] Muhlis Körpe, **İzmirli İsmail Hakkı Düşüncesinde Gazali- Ceride-i İlmiyye Bağlamında,** Isparta, Süeda Basım Yayınevi, 2017, s.39.
[73] Akman, s.35.

İlmi değerini gösterecek konularda, söz birliğini sağlayacak Kelam ve hikmet kitapları

- İslam Hukuku'nun usul ve füruuna, fıkhi meselelerin araştırılmasına ve hüküm çıkarılmasına, bunların genel hukuk ve toplumsal felsefe ile münasebetlerine ve İslam toplumunun hukuki ve medeni manada ilerlemesini sağlamaya yönelik kitaplar
- Dini terbiyeye dair kitaplar
- İlmi Müdafaaya dair yayınlar.[74]

Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye, kuruluşundan kapanışına kadar ilmi neşriyat ve yayınlar yapmaya özen göstermiştir. Bu bağlamda çıkarılan Ceride-i İlmiyye muhteva yönünden tek bir konuya bağlı kalmamış olup, geniş bir yelpazeye sahiptir. Başlangıçta resmi yazışmaların, dini kuruluşlara ait talimat, fetva, hüküm ve kararların bildirilmesi maksadıyla neşredilmiş bir dergi iken daha sonraları ise halkı bilgilendirmek ve yol göstermek amacıyla makalelere ağırlık veren bir yayın konumuna gelmiştir.

B. Ceride-i İlmiyye'nin Çıkış Amacı

Ceride-i İlmiyye, Osmanlı Devleti'nin dini ve idari kurumlarından biri olan Bab-ı Meşihat ile buna bağlı kuruluşlardan Fetvahane ve şer'i mahkemelerin dini meselelerle ilgili fetva, hüküm ve kararlarının, medrese ve tekkelerle Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye gibi dini kuruluşlara ait talimat, nizamname ve haberlerin duyurulması maksadıyla yayımlanmıştır.[75]

Osmanlı Devleti'nin devlet yönetiminde ilmi, idari ve siyasi yönlerden önemli bir nüfuzu olan Meşihat Makamının bir yayın organına sahip olma ihtiyacı, bu dergi ile karşılanmak istenmiştir. Özellikle 1914 tarihine kadar neşredilemeyen bu yayının özellikle bu dönemde yayımlanması dikkat çekicidir. Bunun sebebini de iki şekilde açıklamak mümkündür: Birincisi, Ceride-i İlmiyye'nin çıkmaya başladığı yıllarda

[74] Akman, s.35-36.
[75] Yazıcı, s.407-408.

Meşihat Makamının eski nüfuzunun azalmış olmasıdır.[76] Bu dönemde zaman zaman bu makamın yetkileri hakkında münakaşalar yapılmakta ve devlet idaresindeki etkisinin azaltılması gerektiği düşünülmüştür.

Derginin bu tarihlerde neşredilmesinin ikinci sebebi de Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı yılları olması hasebiyle sıkıntı içinde yaşayan halkın moralinin yüksek tutulması ihtiyacıdır. Savaş içerisinde olan bir toplumun dini duygularının güçlendirilmesine ne kadar ihtiyaç olduğu da bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla Ceride-i İlmiyye'nin özellikle ikinci devredeki sayılarında irşad faaliyetine ve İslam'a yapılan saldırılara karşı savunma yazılarına çokça yer verilmiştir. [77] Özellikle o dönemde İslam dinine karşı yapılan yıkıcı faaliyetler, halkın morali üzerinde büyük çapta olumsuz etkiler bırakmıştır. Bu menfi etkilerle yıpranan halkın moralini düzeltme ihtiyacını hisseden devletin ileri gelenleri Meşihat Makamı vasıtasıyla bu ihtiyacı gidermek istemiştir. Bu çalışma en büyük etkisini Meşihat Makamına bağlı olarak kurulan Darü'l-Hikmeti'l İslamiye faaliyetleriyle göstermiştir. Darü'l Hikme üyeleri, derginin birçok sayısında İslam'ı müdafaa eden ve halkın moralini yükseltici birçok yazılar yazmışlardır. Bu amaçla yapılan çalışmalar da derginin çıkış sebeplerinden birini ortaya koymuştur.[78]

Ceride-i İlmiyye'nin bu çıkış sebepleri dışında yayımlanmasının başka sebepleri de vardır. Özellikle derginin, "lslah-ı Medarise Dair Nüsha-i Fevkalade" ismini taşıyan medreselerin ıslahına dair özel sayısında yer alan "lslah-ı Medaris Nizamnamesi" ile medreselere yeniden bir çeki düzen verme çalışması amacı olduğu görülmektedir. Medreselerin ıslahına yönelik bu çalışmaları da derginin çıkış sebepleri arasında saymak mümkündür. Nitekim bu özel sayının sonuna da Darü'l-Hilafetü'l-Aliyye Medresesi'nin bir ders cetveli de eklenmiştir. [79] Ancak derginin yayınlanmasının asıl gayesi birinci sayının girişinde yer alan "İfade-i Mahsusa" başlıklı yazıda açıklanmaktadır.

[76] Sadık Eraslan, **Meşihat-ı İslamiyye ve Ceride-i İlmiyye,** DİB. Yayınları, 2018, s.130.
[77] Eraslan, s.130.
[78] Eraslan, s.130.
[79] Eraslan, s.130.

> "Şeriat-ı garray-ı İslamiyye'nin ahkam-ı aliyyesini tatbik emrinde Vezaifi Mühimme ile mükellef olan Daire-i Celile-i İlmiyye'ye müteallık Hususat-ı Resmiyye ve İlmiyye'nin ma'kesi olarak vücuda getirilecek bir mecmua-i mevkute (sureli yayın)'nin bilumum memurin-i devlet ve müntesibin-i ilim ve marifet için temineyleyeceği me-nafi-i adide (birçok faydalar) pişima'ne (ön plana) alınıp tevfikat-i celile-i samadaniyeye istinad (dayanıp) ve ruhaniyet-i mukaddese-i nebeviyye'den istimdad (imdad dilemek) ile iş bu Ceride-i İlmiyye'nin tesis ve neşrine (yayımına)ibtidar olunmuştur (süratle başlanmıştır)"[80]

Yukarıda belirtildiği gibi derginin neşredilmesindeki asıl amaç Meşihat makamına gerek idari ve gerek ilmi faaliyetlerine tercümanlık olduğu gibi, ilgili devlet memurları ile ilim adamlarına ve halka faydalı olacak bir yayının çıkarılması olduğu da anlaşılmaktadır. Ancak derginin çıkarılış gayesi, bu sebeplerle sınırlı kalmayıp başka sebepler de söz konusudur. Bu hususta İfade-i Mahsusa'nın devamındaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere mecmuanın yayımlanması ile Meşihat Makamı, şer'i mahkemeler, medreseler ve diğer dini müesseselerin resmi işlerinin yayını ile günlük olarak yazılan fetvalarla halkın dini yönden çeşitli konulardan haberdar olması da sağlanmak istenmiştir.[81]

[80] "İfade-i Mahsusa", **Ceride-i İlmiyye,** C.I, S.1, 28 Mayıs 1914, s.1-2.; Eraslan, s.131.

[81] Şu suretle fetavay-i şer'iyenin fevaidini müsteftilere mahsur kalmaktan kurtararak nasın ibadet ve muamelatta öğrenmeye muhtaç oldukları mesail-i müftabihayı tamamen tefhime ve amme-i müsliminin mesalih-i diniye ve dünyeviyelerini teshile hizmet edecek olan Ceride-i İlmiyye erbab-ı fazl ve kemalin makalat-ı müfide-i diniyyeleri ile de tezyin ederek seviye-i irfan-ı ümmetin ilasına gayretten dahi hali kalmayacaktır. Bk. "İfade-i Mahsusa", **Ceride-i İlmiyye,** C.I, S.1, 28 Mayıs 1914, s.2; Eraslan, s.131.

İKİNCİ BÖLÜM

CERİDE-İ İLMİYYE DERGİSİNİN ÖZELLİKLERİ VE NİTELİĞİ

A. Dış Özellikler

"Meşihat-ı Celile-i İslamiyye'nin Ceride-i Resmiye'si" üst başlığını taşıyan dergi, 28 Mayıs 1914 ile Eylül 1922 tarihleri arasında İstanbul'da, ilk sayısı Regaip Kandili'ne denk getirilerek Matbaa-i Amire'de basılmıştır.[82] Dergi 48. sayısına kadar Matbaa-i Amire'de basılmış olup 49-79. sayıları Şehzadebaşı'ndaki Evkaf-ı İslamiyye Matbaasında basılmıştır.[83] Ceride-i İlmiyye, o dönemde yaşanan 1. Dünya ve Kurtuluş savaşı nedeniyle zaman zaman Osmanlı Türkçesi'nin yanı sıra Arapça, Farsca, Tatarca ve Urduca yazılar da yayımlamıştır. Bunun en önemli sebebi, Osmanlı tebaasında bulunan milletlerin söz konusu dilleri konuşmakta olmasıdır.[84]

Ceride-i İlmiyye'nin tüm sayılarına bakıldığında boyutları 22.5x14.5 cm olup sayfa sayısı 48-50 arasında değişmektedir. Dergide 31 ve 42. sayılar arasında sayfa sayısı 24 olan nüshalar da göze çarpmaktadır. Dergi, toplam 3282 sayfadan oluşmaktadır. Dönemde yaşanan maddi sıkıntılar sonucu yaşanan kağıt problemi nedeniyle sayfa sayılarında zaman zaman azalmalar görülmektedir. Derginin iki sayı bir arada basılan son üç nüshası ise (74-75, 76-77, 78-79) 64'er sayfa olarak yayımlanmıştır.[85] Derginin İstanbul'daki satış fiyatı ilk sayılarında görüldüğü üzere iki kuruş olup son sayılara doğru ise fiyatı beş kuruş olarak değişmiştir.[86]

Derginin başlığında ilk sayısından 53. sayısına kadar 'ayda bir neşr olunur' ibaresine yer verilerek aylık olarak basılacağı belirtilirken, 53-62. sayılar arasında ise 'on beş günde bir neşr olunur' ifadesi almaktadır. Son olarak 63. sayıdan 78-79. sayılara kadar ise 'şimdilik ayda bir neşr olunur' ibaresi yer almaktadır. [87] Ceride-i

[82] **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.1, 28 Mayıs 1914, s.2; Eraslan, s.127.
[83] **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.49, Eylül-Ekim 1919, s.1570.
[84] Eraslan, s.127.
[85] Yenilmez, s.13.
[86] **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.78-79, Ağustos-Eylül 1922, Ön kapak.
[87] **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.1, 28 Mayıs 1914, Ön kapak; C.V, S.53, 15 Şubat 1920, Ön kapak; C.V, S.62, Ağustos-Eylül 1920, Ön kapak; C.V, S.63, Eylül-Ekim 1920, Ön kapak; C.VII, S.78-79, Ağustos-Eylül 1922, Ön kapak.

İlmiyye'nin nüshaları tek tek incelendiğinde mecmuanın her zaman aynı süre aralığında yayımlanmadığı dikkati çekmektedir. Ayrıca derginin 5 ile 6. sayıları arasında "Islah-ı Medarise Dair Nusha-i Fevkalade" adını taşıyan, 20 Zilkade 1332/1 Ekim 1914 tarihinde yayımlanan ve son devir Türk eğitim tarihi için değerli bilgiler içeren özel bir sayısı basılmıştır.[88]

B. Derginin İçerik Olarak Özellikleri

Ceride-i İlmiyye'yi içerik yönünden iki döneme ayırmak mümkündür. Bu derginin iki döneme ayrılmasındaki en büyük sebep Makam-ı Meşihat Mektupçuluğu idaresinde olan derginin Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye idaresine geçmesi ve bu idare değişikliğinin yayın farklılığı olarak muhtevaya yansımasıdır. [89]

1. Makam-ı Meşihat Dönemi

Ceride-i İlmiyye'nin özel olarak çıkarılmış ve "Nusha-i Fevkalade" ismini taşıyan sayısı bir kenara bırakıldığında geri kalan ve 35. sayıya kadar devam eden bütün nüshalarında tek bir form takip edilmiştir. [90] Bu da genel olarak şu şekildedir: Hemen hemen her sayıda İrade-i Seniyye, Kavanin ve Nizamat, Fetavay-i şerife, Ecvibe-i Şer'iyye, Fetvahane-i Ali'nin Mukarrerat-ı Aliyeleri Nakziyesi, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye Mukarreratı, Nasb ve Tayin haberleri, Tezkire-i Aliye, Tevcihat-i ilmiye, Tebligat-i Umumiye, Talimatnameler, Huzur-u Hümayun Ders-i Şerifi Mukarrir ve Muhatabları ve medreselerle ilgili birtakım resmi yazıları içermektedir. Bu sayılar incelendiğinde Fetavay-ı şerife yazıları hariç hemen hemen dini irşad ve tebliğ amaçlı yayımlanan yazılar yoktur.[91]

Ceride-i İlmiyye'nin ilk 35 sayısındaki yazıları önem sırasına göre ele alındığında ilk olarak "Fetavay-ı Şerife" başlığı altında yayınlanan fetvaların yer aldığı görülmektedir. Bu yazılardan sonra Meşihatın kuruluş, çalışma ve otoritesini yakından ilgilendiren kanun ve nizamnameler yer almaktadır. Diğer konular ile ilgili yazılar da sıra ile bunları takip etmektedir.[92]

---

[88] Eraslan, s.128.
[89] Yenilmez, s.21.
[90] Eraslan, s.133
[91] Eraslan, s.133
[92] Eraslan, s.134.

Ceride-i İlmiyye'nin ikinci dönemini oluşturan 36. sayıdan sonraki kısmında ise, tamamen ayrı bir yayın metodu izlenmiştir. Bu metodun uygulanmasında Darü'l Hikmeti'l- İslamiye'nin rolü büyüktür. Zira bu metot, aynı zamanda Darü'l-Hikme'nin kuruluş gayesini de teşkil eden irşad, dini tebligat ve mukaddesatı savunma metodudur. Bu metod gereğince 36. sayıdan itibaren bütün sayılarda resmi yazılardan ziyade ilmi tebliğ, irşad ve mukaddesatı korumaya yönelik yazılara ağırlık verilmiştir. Bu yönüyle derginin ikinci dönemini bir dini tebliğ dergisi olarak da kabul etmek mümkündür. [93]

Derginin ikinci dönemi olarak adlandırdığımız kısmında yer alan ilmi yazıların çoğu bugün için de ilim ve din adamlarımız açısından birer kaynak mahiyetindedir. Özellikle İmam-ı Gazali'nin görüşlerinin ön plana çıkarıldığı Kelam ilmi sahasındaki yazılar dikkat çekicidir. Bunun dışında zaman zaman fıkıh ilmi başta olmak üzere diğer ilimlerle ilgili bazı önemli kaide ve usullere de rastlanılmaktadır. Bu ilmi kaide ve belgelerin içerisinde en çok dikkat çeken yayımlanan fetva örnekleridir. Bu fetva örnekleri, Mecelle-i Ahkam-i Adliye dahil daha evvel başka bir meşihat yayınında yer almamış olan örneklerdir.[94]

Derginin yayın politikası ve muhteva bakımından yukarıda geçtiği şekliyle iki dönem halinde ele alınması, neşredenlerce bu şekilde ifade edilen bir durum olmayıp ancak muhteva tahlili sonucunda varılan bir kanaatten ibarettir. Çünkü dergi, aynı ebat ve şekliyle son sayıya kadar aynı minvalde devam etmiştir. [95] Yayımlanan sayılar incelendiği zaman derginin her iki kısmının muhteva yönünden çok farklı olduğu görülmektedir. Bu fark da ikinci dönemdeki yazıların dini irşad ve tebliğ ağırlıklı olmasındandır. Birinci dönemde yayımlanan sayılarda ise böyle bir durum görülmemektedir. Bu değişiklik dışında derginin sayıları arasında açık bir muhteva farkı bulunmamaktadır.[96]

Ceride-i İlmiyye'nin ilk 35 sayısında yer alan yazı ve konular şunlardır:

Giriş Yazısı: Ceride-i İlmiyye'nin ilk sayısında yer alan giriş mahiyetinde olmakla beraber dua mahiyetindeki yazıdır. Bu yazı, içerisinde besmele, hamdele ve

[93] Eraslan, s.133
[94] Eraslan, s.133.
[95] Eraslan, s.134.
[96] Eraslan, s.134.

salvele ihtiva etmektedir. Yazıda ayrıca bir takım dua metin ve sözcükleri de yer almaktadır. Bu tür girişler, aynı zamanda başında bulundukları eser ve yazıların hem birer edebi ve ilmi süsü olmakta, hem de manevi yönden başarı ve bereket vesilesi olarak kabul edilmektedir. Ceride-i İlmiyye'nin tüm yönü ile hayırlı olması için bir dua mahiyetindeki giriş yazısı derginin ilk sayısının baş tarafında yer almaktadır. [97]

İfade-i Mahsusa: Ceride-i İlmiyye dergisinin yayınlanan sayıları incelendiğinde "İfade-i Mahsusa" başlığı altındaki yazıların, belirli bir meseleyi anlatmak, bazı görüşleri dile getirmek ve yapılacak bazı faaliyetlerin gaye ve hedefinin ne olduğunu açıklamak amacıyla yazıldığı gözlemlenmiştir. .[98]

Tebligat-ı Umumiyye ve Tebligat-ı Mahsusa: Ceride-i İlmiyye'de Fetva Emini ve İlamat-ı Şer'iyye Müdürü tarafından yayımlanan resmi bildirilerdir. Derginin ilk döneminde yayımlanmış olan bu bildiriler genelde şer'i mahkemeleri ve ilmiyye mensuplarını ilgilendiren yazılardır.[99] Örnek olarak derginin 19. sayısında yer alan Eytam İdareleri'nde "Eytam İdanat Sandığı" adıyla bir teşkilat kurulacağını bildiren "Tebligat-ı Umumiyye" başlıklı yazı[100] ile Medine-i Münevvere'de nakibu'l eşraf ve Şafii müftüsüne gönderilen "Tebligat-ı Mahsusa" [101] başlığı altındaki yazıları verilebilir.

Evkaf Nezaret-i Celilesi'nin Tebligat-i Umumiyesi: Evkaf memurlarının hizmetleri hakkında gelen şikayetlerin tahkikatı, tevcih cihetleri ile ilgili evrakların suretleri, vakıf defterleri, memurların zimmetinin takibi, vakfiye bütçe cetvelleri ve vergileri, vakıf paraları, komisyonlarda bulunacak memurların yevmiyeleri gibi Evkaf Nezareti Celilesi memurlarını ilgilendiren konular ile ilgili bildirilerin yer aldığı yazılardır. [102] Derginin 19. sayısında tercüme-i hal evraklarının sahipleri tarafından yazılması ve ait olduğu merci tarafından tasdik edilmesi hususuna dair "Evkaf Nezaret-i Celilesi'nin Tebligat-i Umumiyesi" bulunmaktadır.[103]

---

[97] "İfade-i Mahsusa", **Ceride-i İlmiyye,** C.I, S.1, 28 Mayıs 1914, s.1; Eraslan, s.134.
[98] "İfade-i Mahsusa", **Ceride-i İlmiyye,** C.I, S.1, 28 Mayıs 1914, s.1-2; Eraslan, s.135.
[99] Yenilmez, s.29.
[100] "Tebligat-ı Umumiyye", **Ceride-i İlmiyye,** C.II, S.19, Kasım-Aralık 1915, s.315-316.
[101] "Tebligat-ı Mahsusa", **Ceride-i İlmiyye,** C.I, S.VIII, Aralık 1914-Ocak 1915, s.500.
[102] Yenilmez, s.31.
[103] "Evkaf Nezaret-i Celilesi'nin Tebligat-i Umumiyesi", **Ceride-i İlmiyye,** C.II, S.19, Kasım-Aralık 1915, s.310.

Hatt-ı Hümayun: Padişah tarafından şeyhülislam tayini ve cihad ilanı, sadrazam ve kabine istifaları gibi önemli vesilelere binaen çıkartılan yazılı emirleri ifade eden yazılardır. Dergide padişahın Hatt-ı Hümayun'unun akabinde "Takrir-i Sadaret" başlıklı yazıları yer almaktadır. Bu yazılarda ise kararlar ile ilgili bakanlıklar ve vekillerinin isimlerinden bahsedilmektedir. Derginin birinci sayısında yer alan ifade-i mahsusadan hemen sonra neşredilen hatt-ı hümayunda padişah, Şeyhülislam Esad Efendi'nin istifasıyla boşalan Meşihat makamına Evkaf-ı Hümayun nazırı Hayri Efendi'nin tayin olduğunu bildirmiştir. Böylece 18 Rebiulahir 1332/1913 tarihinde yapılan bu tayin ile Meşihat Makamı ile Evkaf Nezareti aynı şahsın uhdesine verilmiştir."[104]

Ceride-i İlmiyye'de "Hatt-ı Hümayun" ve "İrade-i Seniyye" başlık ifadeleri yer almaktadır.[105] Mahiyeti itibariyle her iki kavram da padişaha ait irade tarzlarını ifade etmekle birlikte, dergide yer alışları açısından bu iki kavram arasında şu fark bulunmaktadır: "Hattı-ı Hümayun" başlığını taşıyanlar çok seyrek geçip mutlaka padişah isminin yanında mührünü de taşımakta olup "İrade-i Seniyye" başlığı altında yazılanlar ise derginin birçok sayısında geçmektedir. Ayrıca daha evvel sözlü olarak da verilen bu emirler sonradan hep yazılı hale getirilmişlerdir.[106]

Talimatnameler: Derginin bazı sayılarında yer alan Meşihata bağlı çeşitli kurumlarla ilgili talimatların yer aldığı yazılardır. Bu yazılar zaman zaman konu itibariyle değişmektedirler. "Hademe-i Hayratın Suret-i Devam ve Hareketlerine Dair" başlığını taşıyan ve Ceride-i İlmiyye'nin altıncı sayısında yer alan ve maddeler halinde yazılan talimatnamede şöyle yazılmaktadır:

> "Madde 1: "Der saadette mebani-i hayriyye müdüriyeti ile evkaf idareleri ve taşralarda Evkaf idareleri ve taşralarda evkaf müdür veya memurları hademe-i hayratın suret-i devam ve hareketlerini bizzat veya bilvasıta teftiş edecek"
>
> Madde 2: "Hademesi müteaddid olan cevami-i şerife ve merbutatında ser kayyımlar cihat-i bedeniye ashabının ve ser türbedarlar da diğer türbedarların reisi olup……"[107]

[104] Mehmed Said Paşa, "Suret-i Hatt-ı Hümayun", **Ceride-i İlmiyye,** C.I, S.1, 28 Mayıs 1914, s.3; Eraslan, s.135.
[105] "İrade-i Seniyye", **Ceride-i İlmiyye** C.I, S.4, Ağustos-Eylül 1914, s.147.
[106] Eraslan, s.135-136.
[107] "Talimatname", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.6, Ekim-Kasım 1914, s.422; Eraslan, s.142.

Nutk-ı İftitah-ı Hümayun: Ayan ve Mebusan meclislerinin ortak toplantısı olan Meclis-i Umumi'nin açılış toplantılarında Nutk-ı Hümayun okunmasının ardından bu açılış konuşmaları, Ceride-i İlmiyye'nin 8, 18, 27, 34 ve 40. nüshalarında "Nutk-ı İftitah-i Hümayun" başlığı altında yayımlanmıştır.[108] Derginin 40. Sayısında yer alan bu yazıda Sultan Mehmed Reşad, savaşın olumsuz etkilerinden dolayı sıkıntı çeken halkın sıkıntılarının giderilmesi, kahramanca görevini yerine getiren ordularımızın ihtiyacının giderilmesi, askeri ve siyasi olarak tedbirler alındığı, vatanın büyük bir kısmı düşmandan kurtarılmış olsa da pek kıymetli yerlerinin hala istila altında bulunması gibi konulara değinerek ordumuza güveninin tam olduğunu belirtmek suretiyle ordumuza Cenab-ı Hakk'tan dua niyaz ederek Meclis-i Umumi'nin üçüncü devre-i teşriyesinin beşinci ictimasının açılışını yapmıştır.[109]

Encümenler: Ceride-i İlmiyye'de çeşitli konularda bazı kararlar almak ve görevlere iştirak etmek için kurulan komisyonlara seçilen azaları bildiren yazılardır. Bazı yazılarda komisyonun hangi tarihlerde toplanacağı da açıklanmaktadır. Derginin birinci sayısında Şuray-ı Evkaf Cihat-ı İlmiyye imtihanları için seçilen azaları bildiren encümen örneği bulunmaktadır.[110]

Nasb ve Tayin, Tevcihat-ı İlmiyye ve Tevcihat-ı Evkaf: Ceride-i İlmiyye'nin sadece ilk dört sayısında bulunan "Nasb ve Tayin" başlığı müftü, vaiz, naib, müderris ve Meşihat dairesi memurlarının Makam-ı Meşihat tarafından yapılan tayin ve azilleri ile ilgili yazıları içermektedir. Derginin beşinci sayısından itibaren bu bölüm "Tevcihat-ı İlmiyye" olarak değiştirilmiştir.[111] Derginin birinci sayısında "Nasb ve Tayin" başlığı altında Sicil Kalemi İkinci Sınıf Ketebesi'nden Hüsnü Efendi'nin azliyle yerine Hafız Mehmed Efendi'nin tayin buyurulduğu[112] ve "Tevcihat-ı İlmiyye" başlığı altında da Akhisar Kazası Kadılığına Medresetü'l Kudat'tan mezun olan İsmail Efendi'nin tayin olunduğu bilgisini veren yazılar bulunmaktadır.[113]

[108] Yenilmez, s.25.
[109] "Nutk-ı İftitah-i Hümayun", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.40, Kasım-Aralık 1918, s.1171-1172.
[110] "Encümenler", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.1, 28 Mayıs 1914, s.47.
[111] Yenilmez, s.3
[112] "Nasb ve Tayin", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.1, 28 Mayıs 1914, s.45.
[113] "Tevcihat-ı İlmiyye", **Ceride-i İlmiyye**, C.1, S.6, Ekim-Kasım 1914, s.425.

Ceride-i İlmiyye'de "Tevcihat-ı Evkaf", Evkaf mütevelli ve memurlarının tayin ve azillerinin yapıldığı irade-i seniyyelerin yer aldığı bölümdür. Bazı yazılarda tayin edilen memurların kaç kuruş maaş alacağının bildirildiği görülmektedir.

Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye Mukarreratı: Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye, Meşihat Dairesinde kadılarla naiblerin ilamlarını temyiz yoluyla tetkik etmek ve 21 Muharrem 1290 (20 Mart 1873) tarihli talimatname ve zeyillerinde yazılı işlere bakmak üzere kurulmuş olan heyetin adıdır. Bir başkanın idaresinde ve birkaç üyeden oluşan bu meclis, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Burada alınan karar suretleri derginin birçok sayısında yer almıştır.[114]

İrade-i Seniyyeler: Ceride-i İlmiyye'nin farklı sayılarında yer alan muhteva olarak kadı ve fetva dairesi memurlarının tayin ve azilleri ile ilgili olan yazılardır. İrade-i seniyyelerin her birinin sol alt tarafında tarih, padişahın imzası/ismi ve şeyhülislamın imzası/ismi bulunmaktadır. [115]

Usul-i Muhakemat-ı Şer'iye'ye Dair Nizamnameler: Derginin farklı nüshalarında yer alan şer'i mahkemelerde davaların nasıl ve hangi usullerle görülmesi gerektiğini belirten yazılardır. Bu nizamnamelerde geçen maddeleri izah eden geniş açıklamalar da dergide yer almaktadır. Bu nizamnameler önemine binaen Sadrazam'dan başka Harbiye, Şeyhülislam ve Evkaf-ı Hümayun, Maliye, Bahriye, Adliye, Dahiliye, Posta, Telgraf Telefon, Maarif, Ticaret ve Nafia Nazırları ile Şuray-ı Devlet Reisinin imzalarını da taşımaktadır.[116]

Ecvibe-i Şer'iyye ve Fetvahane-i Ali Kararları: Fetavay-ı Şerife'den sonra yer alan ve fetvalar gibi önemli konulardan sayılan şer'i cevapların yer aldığı bu yazılar, Ceride-i İlmiyye'nin hemen hemen her sayısında bulunmaktadır. Bu cevapların aynı zamanda hangi fıkhi kaynaktan çıkarıldığı, kaynağın kısa bir açıklaması dipnotta gösterilmiştir. [117] Ayrıca Derginin 57-61. sayılarında düzenli olarak kadılıklardan

[114] Geniş bilgi için Bk. İlhami Yurdakul, **"Osmanlı Devleti'nde Şer'i Temyiz Kurumlar: Fetvahane-i Ali Meclis-i Tetkikat-ı Şeriye Dairesi"**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996; Eraslan, s.141.
[115] Yenilmez, s.23-24.
[116] Eraslan, s.137.
[117] Eraslan, s.139.

gönderilen sualler üzerine aşağıda yer alan örneğe benzer Fetvahane-i Ali tarafından verilen şer'i cevaplar yer almıştır.

> "Urfa kadılığından 5 Rebiul Ahir 338 tarihinde Fetvahane-i Ali'ye vurud eden ehl-i kitaptan gayr-i müslime olan bir kadın badel ihtida nefsini bir müslime tezevvüc edip bir müddet sonra o kadın mürtede olduğundan nikah münfesih olacağı gibi meyanlarında zevciyet kaime iken kendilerinden hasıl olan çocuğun hakk-ı hidanesinden o kadının sukut olup olmadığına dair vakı olan suale cevaptır. ma lena nazaran mezburanın irtidadı hasebiyle hakk-ı hidanesi sukut olmakla tekrar İslama rücu etmedikçe sağir kendisine teslim edilmez."[118]

Fetavay-ı Şerife: Derginin her sayısında yer alan ve Meşihat makamınca çıkarılan fetvalar "Fetavay-ı Şerife" başlığı altında toplanmıştır. Bu fetvalar, halkın günlük dini ihtiyaç ve problemlerini gidermek üzere uygun görülen yer ve zamanlarda yayımlanmışlardır. Fetvalar, daha evvel sadece bu fetvayı soranlara (müsteftilere) verilirdi. Dolayısıyla istifadeleri de bir veya birkaç şahısla sınırlı kalırdı. Ancak fetvaların dergi vasıtasıyla yayınlanmaya başlamasıyla birlikte çok geniş bir çevre bunlardan yararlanma imkanına sahip olmuştur. [119] Bu yazılara çalışmanın son bölümünde "Yayın Merkezli Din Eğitimi" başlığı altında ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Kavanin ve Nizamat: Ceride-i İlmiyye'de yer alan kanun ve yönetmelikler bu başlık altında yayınlanmıştır. Dergi içeriğinde sadece Meşihat makamı değil diğer devlet kurumlarını da ilgilendiren kanun ve nizamnameler bulunmaktadır. Dergide bu başlık altında neşredilen yazılara bakıldığında Usul-i Muhakemat-ı Şer'iye Nizamnameleri, kaza (yargı) teşkilatıyla ilgili kanun ve nizamnameler, mali konular ile ilgili kanun ve nizamnameler, maaşlı olarak çalışan kimselerden alınması gereken vergiler hakkındaki kanunların yer aldığı görülmektedir.[120]

Tebligat-ı Umumiye: Emini ve İlamat-ı Şer'iyye Müdürü tarafından yazılan resmi bildiri niteliğinde Ceride-i İlmiyye'nin ilk döneminde yayımlanmış olan bu bildiriler genelde şer'i mahkemeleri ve ilmiyye mensuplarını ilgilendiren yazılardır. "Tebligat-ı Umumiyye" başlığı altında yayımlanan ve muhteva olarak çeşitlilik arz eden bu bildiriler, yapılan çalışmaların daha düzenli olması, önemli bir konuya dikkat

[118] **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.57, 30 Mart 1920, s.1811.
[119] Eraslan, s.137.
[120] "Kavanin ve Nizamat", **Ceride-i İlmiyye,** C.I, S. 4, Ağustos-Eylül 1914, s.158-159; Eraslan, s.136.

çekilmesi, alınmış olan yeni bir kararın tebliği gibi gerekçelerle şer'i mahkemelere, kadılıklara, müftülüklere ve medreselere gönderilmiş olan tebliğlerdir. Ayrıca yine bu bölümde kadılıklardan, müftülüklerden ve İslam dünyasının birçok yerinden gelen tahrirat suretleri de neşredilmektedir. [121]

Tezakir-i Aliye: Genellikle taşra şer'i mahkemeleri ile Meşihat arasında yapılan yazışmaları içeren resmi evrak için geçerli olan yazılardır. [122] Bu yazılar derginin ilk altı nüshasında "Tezakir- i Aliyye", 35. sayısına kadar "Tezakir ve Muharrerat-ı Aliyye" ve daha sonraki sayılarda "Tezakir ve Muharrerat" başlığı altında neşredilmiştir. [123] Dergide genelde Meşihat makamı tarafından yazılan tezkireler yer alsa da bazı dipnotlarda söz konusu tezkireler için resmi dairelerin vermiş olduğu cevapları da görülmektedir. Derginin "Tezakir ve Muharrerat-ı Aliyye" bölümleri incelendiğinde genelde seferberlik ve ilmiyye mensuplarının askerlikleri gibi hususlardan dolayı Harbiye Nezareti ile yapılmış olan yazışmaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. [124] Ceride-i İlmiyye'nin beşinci sayısında yer alan ve köy camilerinde bizzat hizmet eden imamların mükellefiyet-i askeriye kanununun ikinci maddesi hükmünden istifa edecekleri hakkında harbiye nezaretine gönderilen Tezakir-i Aliyye örneği:

> "Mükellefiyet-i askeriyye kanununun doksan ikinci maddesinin her cami için yedinde beratı bulunanlardan yalnız birer imam birer hatib birer müezzin birer kayyım ile beratı olmayanlardan bilfiil îfay-ı hidmet etmekte bulunan birer imam terk olunacağı mestur olduğu halde bolu ahz -ı asker şubesince hükm-ü kanun yanlış tefsir edilerek madde-i mezkuranın karye cevaminde bilfiil hidmet eden imamlara şümuli olmayıp kasabadaki cevami'de evkaftan kaydı ve vazifesi olan cevami imamlarına maksur olduğu beyan ve o surette tatbik edilmekte bulunduğu Bolu kadılığından çekilen telgrafnamede işar edilmiş bu babda mezkur şubeye sarahat kanuniyye vech ile muamele olunması zımmında tebliğat lazıme ifa ve neticesinin inbasına himmet buyurulması siyakında tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim"[125]

Usul-i Muhakemat-ı Şer'iye'ye Dair Nizamnameler: Derginin bazı sayılarında diğerlerinden farklı bir şekilde yer alan bu nizamnameler, şer'i mahkemelerde davaların nasıl ve hangi usullerle görülmesi gerektiğini düzenlemişlerdir. Dergide bu

[121] Yenilmez, s.29.
[122] Eraslan, s.141.
[123] Yenilmez, s.31.
[124] "Tezakir ve Muharrerat-ı Aliyye", **Ceride-i İlmiyye,** C.II, S.13, Mayıs-Haziran 1915, s.41; Yenilmez, s.31.
[125] **Ceride-i İlmiyye,** C.I, S.5, Eylül-Ekim 1914, s.232-233.

nizamnamelerde geçen maddeleri izah eden geniş açıklamalar yer almaktadır. Bu nizamnameler önemine binaen Sadrazam'dan başka Harbiye, Şeyhülislam ve Evkaf-ı Hümayun, Maliye, Bahriye, Adliye, Dahiliye, Posta, Telgraf Telefon, Maarif, Ticaret ve Nafia Nazırları ile Şuray-ı Devlet Reisi'nin imzalarını da taşımaktadır.[126]

Fetvahane-i Ali'nin Mukarrarat-ı Nakziyesi: Ceride-i İlmiyye'de Fetvahane-i Ali'nin şer'i mahkemelerden gelen ilam ve hüccetleri hangi sebeplerle bozduğuna dair kararların yer aldığı yazılardır. Derginin bazı nüshalarında yer alan "Fetvahane-i Ali'nin Mukarrerat-ı Nakziyyesi" bölümlerinde ilamın veya hüccetin hülasası belirtilip bozulma sebepleri de maddeler halinde açıklanmıştır. Bazı nüshalarında ise ilamın hülasası verilmeyip doğrudan bozulma sebebi verilmiştir. Bozulan ilam ve hüccetlerin tarihleri ve hangi kadılıktan geldiği de dergide belirtilmiştir. Bu kararlar Ceride-i İlmiyye'nin söz konusu her iki döneminde ihtivası içinde yerini almıştır. [127]

Huzur Dersleri: Huzur Dersleri ilmi ortamı canlandırmak ve kültürel gelişmeyi sağlamak gayesi ile icra edilmiş derslerdir.[128] Ceride-i İlmiyye mecmuasının her iki döneminde yayımlanan bu yazılarda dersler, derslere katılan mukarrir ve muhataplar ile ilgili bilgilerden bahsedilmiştir. Dergi incelendiğinde 21.ve 22. sayılarında derslere katılan mukarrir ve muhatapların tevcihleri[129] hakkındaki bilgilere, 23. sayısında Ramazan ayında padişahın huzurunda okunacak derslere katılacak olan mukarrir ve muhatapların isim listelerine[130] ve 42. sayısında ise Huzur Dersleri Mukarrirliği'ne tayin edilen kişilere[131] yer verildiği görülmektedir.

Tablo 1. 1333-1340 Yılları Arasında Ramazan Ayı Üçüncü Huzur Dersine Katılan Mukarrir ve Muhatapların İsim Listeleri[132]

Mukarrir	**Muhataplar**
Nasuh Efendizade Mustafa Asım Efendi	Kastamonulu Hasan Hulusi Efendi,

[126] "Usul-i Muhakemat-i Şer'iye'ye Dair Nizamname" **Ceride-i İlmiyye,** C.I, S.1, 28 Mayıs 1914, s.20-21; Eraslan, s.137.
[127] "Fetvahane-i Ali'nin Mukarrerat-ı Nakziyyesi", **Ceride-i İlmiyye,** C.I, S.4, Ağustos-Eylül 1914, s.179; Yenilmez, s.26.
[128] Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", **DİA**, C. XVIII., İstanbul, 1998, s.441-444.
[129] "Tevcihat-ı İlmiyye", **Ceride-i İlmiyye,** C.II, S.21, Ocak- Şubat 1916, s.417; "Tevcihat-ı İlmiyye", **Ceride-i İlmiyye,** C.III, s.22, Şubat-Mart 1916, s.476.
[130] "Tevcihat-ı İlmiyye", **Ceride-i İlmiyye,** C.III, S.23, Mart-Nisan 1916, s.521-523.
[131] "Tevcihat-ı İlmiyye", **Ceride-i İlmiyye,** C.IV, S.42, Ocak-Şubat 1919, s.1249.
[132] "Tevcihat-ı İlmiyye", **Ceride-i İlmiyye,** C.III, S.23, Mart-Nisan 1916, s.521-523.

	Rizeli Musa Kazım Efendi, Burdurlu Mustafa Hilmi Efendi, Nevrekoplu Mustafa Fehmi Efendi, Konyalı Abdullah Atıf Efendi, Dağıstanlı Ali Rıza Efendi, Aydoslu Mustafa Rakım Efendi, Kırşehirli Muhammed Fehmi Efendi, Erzurumlu Salih Nazım Efendi, İstanbullu Salih Nazım Efendi, Oflu Zeynel Abidin Efendi, Çankırılı Zeynel Abidin Efendi, Kargılı/Çankırılı Hafız Mustafa Efendi, Hadimi Hüseyin Hamit Efendi, Fatsalı Ali Efendi

2. Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Teşkilatı Dönemi

Ceride-i İlmiyye'nin 35. sayıdan sonraki sayıları genel muhteva olarak incelendiğinde derginin ikinci döneminde yer alan sayılarının daha önceki sayılardan farklı olarak birtakım özelliklerle ayrıldığı görülmektedir. Derginin ikinci devre sayılarının en önemli özelliği, bu yazılarda Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'nin çalışmalarına daha fazla yer verilmiş olmasıdır.[133] Çünkü 36. sayıdan itibaren Ceride-i İlmiyye, Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'nin ilmi ve dini yayın organı haline gelmiş ve derginin hemen hemen her sayısında mutlaka bu kurum ile ilgili yazılar yayımlanmıştır. Bu yazılar genellikle "Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Mukarreratı" ve "Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Neşriyatı" ana başlıkları altında verilmiştir. [134]

Derginin 41. sayıya kadar süren birinci döneminde meşihata bağlı kuruluşları ilgilendiren resmi ve idari konulardaki yazılar ve fetvalar yayımlanırken sonraki sayılarda Darü'l-Hikmeti'l İslamiye teşkilatının çeşitli ilmi encümen üyelerinin imzalarını taşıyan ilmi ve fikri makaleler yer almıştır.[135] Bu makaleler dönemin sosyal, ilmi, dini, fikri olaylarından etkilenmiş ve dönemin koşullarını yansıtır mahiyettedir. Aynı zamanda ikinci dönemde yayımlanan makalelerin halka ahlak, ibadet konularını aşılamak ve eğitim imkanı sunma gibi gayeler ile yazıldığı görülmektedir. İslam dinine

[133] Eraslan, s.143.
[134] Eraslan, s.143
[135] Yazıcı, s.407

yapılan saldırılara karşı dinin ve İslam'ın önemini vurgulayan makale konuları tercih edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde yaşanan toplumsal ve ekonomik sorunların insanları dini sorumluluklarından uzaklaştırdığı tespit edilmiştir Yayımlanan makaleler aracılığı ile dinin önemi vurgulanmış ve dini duygular güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Ceride-i İlmiyye'de 13 yazarın 51 makalesi yer almaktadır. En fazla makaleyi Seyyid Nesib ve Eşref Efendizade Şevketi yazmıştır. Her ikisinin de dokuz adet makalesi mevcuttur. Dergide Kelam, Ahlak, Felsefe, Fıkıh, Siyer ve Hadis konuları işlenmiştir.

Ceride-i İlmiyye'nin ikinci devresine mahsus özelliklerinden biri de kelam çalışmalarına yer vermiş olmasıdır. Mecmuada Kelam ile ilgili çeşitli makaleler kaleme alınmış ve bu çalışmalar derginin son sayısına kadar varlığını sürdürmüştür. Dergide Kelam temasının işlenişine bakıldığında genel olarak; bilgi ve varlık, Allah'ın varlığının ispatı, uluhiyet, Allah'ın sıfatları ve fiilleri, uluhiyet zıttı görüşlere istinaden yazılan yazılar, ahiret, nübüvvet, mucize, kader konularında yazılmış metinlerle karşılaşılırken; son dönemde batılılaşma etkisiyle toplumda etkisini hissettirmeye başlayan materyalist ve pozitivist akımlara karşı İslam dininin savunulduğu yazıların da yer aldığı görülmüştür. Bu makaleler aracılığıyla İslam'ın inanç esaslarını açıklayarak halka doğru yolu göstermek, dinin temel esaslarını vererek dini her türlü şüphe ve sarsıntıya karşı korumak istenmiştir. Yazarlar, dinin önemi, faydası ve gerekliliği gibi konular üzerinde durmuştur. İslam ve din konularına yapılan saldırılara cevap verme açısından da bu makaleler önem taşımaktadır.

Ceride-i İlmiyye mecmuasında Kelam ilmi ile ilgili yazılara bakıldığında öncül olarak Arapkirli Hüseyin Avni'nin yazıları göze çarpmaktadır. Aynı zamanda Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'de Kelam encümeni azası olan yazarın "İlm-i Kelam" başlıklı makalesi derginin 18 ayrı sayısında yayımlanmıştır. Bu başlık altındaki yazılarda Kelam ilminin konusuna ve gayesine göre tarifi yapılmıştır. Kelam ilminin şer'i ilimlerin aslı olduğu ve diğer ilimlerden daha üstün bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır. [136] Yazarın dönemin zararlı akımlarından olan materyalizmin

[136] Arapkirli Hüseyin Avni Efendi, "İlm-i Kelam", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.44, Mart- Nisan 1919, s.1322-1330.

dayandığı görüşlerin yanlışlıklarını göstermek amacıyla kaleme aldığı yazılar da bu başlık altında dergide yer almıştır.[137]

Dergide Kelam ile ilgili makalesiyle dikkati çeken bir diğer isim İzmirli İsmail Hakkı Efendi'dir. Yazarın, "Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi" isimli makalesi Ceride-i İlmiyye'nin 41, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50 ve 61. sayılarında yayınlanmıştır. Bu makalenin başında şeriatın genişçe tanımına yer verilmiş, ilahi şeriatların insanların dünya ve ahiret hayatına sağlamış olduğu faydalardan bahsedilerek inkarcı akımlara karşı mücadeleci bir tavır sergilenmiştir.[138] Bunun dışında İslam ehlinin Allah'ın fiillerinin hikmeti ve irade konularında ihtilafa düştüklerinden ayrıntılı olarak bahsedilmiştir.[139]

Ceride-i İlmiyye'de Kelam konusunu işleyen bir diğer şahsiyet ise Eşref Efendizade Şevketi'dir. Yazarın "Din Nazarında Hayat" isimli makalesi derginin yedi ayrı sayısında devam niteliğinde yer almıştır. Bu makalede genel olarak ahiret hayatı ele alınmış ve ölümden sonra yaşamın gerekliliği üzerinde durulmuştur.[140] Kelamın temel konularından olan ruhlar alemi,[141] ruhun mertebeleri,[142] ruh-beden ilişkisine değinilmiş[143] ve ruhun bekası ile ilgili filozofların görüşlerine yer verilerek makale sonlandırılmıştır.[144]

Kelam ilmi konusunda makalesi bulunan yazarlardan birisi de Ahmed Rasim Avni'dir. Yazar, "Marifetullah" isimli makalesine 'Kendini tanıyan Rabbini bilir' sözüyle başlamıştır. Alemlerin ve bütün mevcudatın tek yaratıcısının Allah olduğu

---

[137] Arapkirli Hüseyin Avni Efendi, "İlm-i Kelam", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.70, Kasım-Aralık 1921, s.2246-2250.
[138] İzmirli İsmail Hakkı Efendi, "Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.41, Aralık 1918-Ocak 1919, s.1215-1218.
[139] İzmirli İsmail Hakkı Efendi, "Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.42, Ocak-Şubat 1919, s.1235-1238.
[140] Eşref Efendizade Şevketi Efendi, "Din Nazarında Hayat", **Ceride-i İlmiyye**, C. IV S.45, Nisan-Mayıs 1919, s.1334-1342.
[141] Eşref Efendizade Şevketi Efendi, "Din Nazarında Hayat", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.47, Haziran-Temmuz 1919, s.1443-1451.
[142] Eşref Efendizade Şevketi Efendi, "Din Nazarında Hayat", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.50, Ekim-Kasım 1919, s.1583-1588.
[143] Eşref Efendizade Şevketi Efendi, "Din Nazarında Hayat", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.54, 20 Şubat 1920, s.1719-1724.
[144] Eşref Efendizade Şevketi Efendi, "Din Nazarında Hayat" , **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.56, 14 Mart 1920, s.1781-1783.

konusuna ayrıntılı olarak yer vermiş böylece materyalistlerin görüşlerini çürütmeyi amaçlamıştır.

Ceride-i İlmiyye'deki makalelerin büyük bir kısmı topluma güzel ahlakı, İslamiyet'e uygun yaşamayı, birlik ve beraberliği aşılarken; öte yandan hakka tecavüz, intikam alma, iftira atma gibi kötü davranışları tasvip etmeyerek toplumu doğru yola güzel ahlaka eriştirmeyi hedefleyen içeriklerdir. Bu yazılarda ayrıca hilm, tevazu, yeme-içme adabı, eşe saygı, zorbalığı kınama gibi çeşitli ahlaki temalara yer verilmiştir. Bu konularda temel temsil Hazreti Peygamber olmuştur.

Ahlaki ile ilgili makale yazanların başında Ferid Kam gelmektedir. Bu konuda birden fazla makalesi bulunan yazar, "Halisane Bir İhtar" isimli makalesinin başında insanların medeniyet adı altında ahlaki kural ve düsturları değiştirmeye başladıkları belirtilerek bu değişimlerden toplumun zarar görmemesi için birtakım önlemler alınması gerektiğinden bahsetmiştir. Makalenin devamında nesillerin devamını temiz ve iffetli genç kızların sağlayacağını belirtmiş ve tesettürlerinde dini ve ahlaki hususlarda hak yoldan sapmamaları istenmiştir. Hz. Peygamber'in zevcelerine olan davranışlarından örnek verilerek makale sonlandırılmıştır. [145]

Mecmuada konu ile ilgili birden fazla makalesi bulunan bir diğer yazar ise Rebii Efendi'dir. Yazarın "Din mi, Dinsizlik mi?" isimli makalesinde toplumların birlik ve beraberliğinin sağlanmasında dinin önemli rolü olduğuna dikkat çekmiş ve tarihe bakıldığında dinin emirlerine uyan milletlerde ahlaki, ferdi ve toplumsal faziletler görüldüğünü belirtilmiştir. Toplumda din hakim olduğu zaman içki, fuhuş vb. kötülüklerin alenen yapılamayacağını belirterek yaşanan zillet ve kötülüklerden halkın yalnızca dine sarılarak kurtulabileceğini ifade etmiştir. [146] Bu makaleden de anlaşılacağı üzere Rebii Efendi son dönemlerde Osmanlı toplumundaki bozulmayı önlemede din- ahlak ilişkisinin önemi üzerinde durmuştur.

Ceride-i İlmiyye dergisinde Din- ahlak ilişkisi konusunu ele alan bir diğer yazar ise Seyyid Nesib'tir. "Hikmet-i Edyan" isimli makalesinde yazar, toplumda

[145] Ferdi Kam, "Halisane Bir İhtar", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S. 48, Temmuz-Ağustos 1919, s.1503-1505.
[146] Rebii Efendi, "Din mi, Dinsizlik mi?'', **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.52, Aralık 1919-1920, s.1661-1664.

görülen gerek ahlaki ve gerek siyasi bütün sapkınlıkların cehaletten kaynaklandığını belirtmiş, cehaletin ürünü olarak dinsizliği göstermiştir.[147]

Felsefe ile ilgili makaleler, Ceride-i İlmiyye'de diğer konular ile ilgili makalelere kıyasla daha az ele alınmıştır.

Dergide felsefe ile ilgili makalelere bakıldığında Eşref Efendizade Şevketi Efendi öne çıkan isim olmuştur. Yazar, Felsefe ilmini kimi zaman din ile bağdaştırarak okuyucuya sunmuştur. Bunun en iyi örneği "Felsefe-i Din" adlı makalesidir. Yazar, Ceride-i İlmiyye'de üç bölüm halinde yayınladığı bu makalede din felsefesini konu almıştır. Dinin yalnızca insan bilgisi, ihtisası ve fiillerinden ibaret olmadığını dinin felsefe ile ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Din felsefesi hakkında değerlendirmelere yer vererek bazı müfessirlerin Allah'ın varlığı ve birliği gibi temel inanç konularındaki görüşlerini açıklamıştır.[148]

Şevketi Efendi'nin felsefe ile ilgili kaleme aldığı bir diğer eseri de "Marifet Nazariyyesince Bir İsbat-ı Sani"dir. Makale, temelde varlık, ruh ve anlayış kavramlarını konu edinmiştir. Zihnen bir varlığı anlamanın yetersiz olduğunu onu hissetmek gerektiğini misaller vererek anlatmıştır. .[149]

Yazar bu konu ile ilgili "Marifet Nazariyyesi" adlı bir makale daha kaleme almıştır. Bu bölümünde 'Marifet/Bilgi' kavramının psikolojik ve mantık ilimlerine göre ele almıştır.[150] Bunun dışında Reybilik (şüphecilik) akımına ve bu görüşteki filozofların düşüncelerine genişçe yer vermiştir.[151]

Seyyid Nesib'in dergide yer alan "Meali-yi İslamiyye'de Bir Numune ve İskolastıka-i Mahiyeti" adlı makalesi de felsefe ile ilgilidir. İslam dininin hiçbir çağın felsefesiyle alakası olmadığını vurgulamıştır. İslam'ın Fen ilimleri, Riyaziyat, Tabiiyat

[147] Seyyid Nesib, "Hikmet-i Edyan" **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.45, Nisan-Mayıs 1919, s.1348-1368.
[148] Eşref Efendizade Şevketi Efendi, "Felsefe-i Din", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.76-77, Haziran-Temmuz 1922, s.2487-2496.
[149]Eşref Efendizade Şevketi Efendi, "Marifet Nazariyyesince Bir İsbat-ı Sani", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.59, 4 Mayıs 1920, s.1878-1884.
[150] Eşref Efendizade Şevketi Efendi, "Marifet Nazariyyesi", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.70, Kasım-Aralık 1921, s.2250-2254.
[151] Eşref Efendizade Şevketi Efendi, "Marifet Nazariyyesi", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.74-75, Nisan-Mayıs 1922, s.2427-2436.

gibi ilimlere karşı asla taassup içinde olmadığını belirtmiştir. Skolastik düşünce ile İslam dininin özü itibariyle ilişkilendirilemeyeceğini savunmuştur.[152]

Dergideki felsefe ile ilgili makalelere bakıldığında yazarların çağın felsefi görüşleri hakkında bilgi sahibi olduğu görülmüştür. Yayımlanan bu makaleler ile felsefe ilminin toplum tarafından daha iyi anlaşılması, yorumlanması ve kavranması amaçlanmıştır.

Ceride-i İlmiyye'deki makalelerin büyük bir kısmı fıkıh konusunu ele almaktadır. Bu makalelerin en önemli özelliği namaz ve oruç gibi ibadetlerin faziletlerini ele alan yazılar olmalarıdır. Dergi incelendiğinde Müslümanların son dönemde özellikle ibadetler konusunda gerekli ihtimamı göstermemesi ve fıkhi konularda bilgilerinin yetersiz olduğunun anlaşılması gibi etkenlerin içeriğin oluşmasında etkili olduğu görülmüştür.

Dergide bu konu ile ilgili yazılan makalelere bakıldığında bazı isimler öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki Seyyid Nesib'tir. Yazarın dergide birden fazla fıkıh ile ilgili yazıları bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan "Envar-ı Şeriat" isimli makalede ibadet fıkhının konularından biri olan taharet konusundan bahsedilmiş ve bu hususstaki bilgiler ayetler ile desteklenmiştir.[153]

Nesib, "Siyam ve Şehr-i Ramazan" isimli bir diğer makalesinde Ramazan ayının ve oruç ibadetinin hikmetlerine ayrıntılı olarak yer vermiştir. Bu ibadetin farziyetinin inkarının mümkün olduğunu vurgulamıştır.[154] Yazar, Seyyid Nesib'in "Keşfü'l Hicab" isimli makalesinde ise, toplumda en çok sorulan meseleler arasında olan İslam'da nikahın şer'i hükümleri hakkında bilgi vermiştir.[155]

Dergide ibadetlerin hikmetleri hususuna değinen bir diğer yazar Şerif Sadeddin'dir. Yazar, "İbadata Ait Bazı Hikmetler" isimli makalesinde namaz ve

[152] Seyyid Nesib, "Meali-yi İslamiyye'de Bir Numune ve İskolastika-i Mahiyeti", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.53, 15 Şubat 1920, s.1681-1689.
[153] Seyyid Nesib, "Envar-ı Şeriat", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.69, Ekim-Kasım 1921, s.2214-2222.
[154] Seyyid Nesib, "Siyam ve Şehr-i Ramazan" **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.46, Mayıs-Haziran 1919, s.1338-1407.
[155] Seyyid Nesib, "Keşfü'l Hicab'' **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.49, Eylül-Ekim 1919, s.1538-1561.

orucun bedeni ibadetlerden olduğunu belirtmiştir. Namazların cemaatle kılınmasının insana ve topluma olan faydalarına ayrıntılı olarak yer vermiştir.[156]

Ceride-i İlmiyye'de birçok konuda makaleleri bulunan İzmirli İsmail Hakkı Efendi'nin "Din-i İslam" başlıklı makalesinde Fıkhi hükümlerde ihtilaflardan bahsedilmiş ve bu ihtilafların neticesinde İbadat ve Muamelat yollarının genişlediği belirtilmiştir.[157] Ayrıca bu fıkhi ihtilafların çıkmasının sebeplerinin neler olduğunu Kuran-ı Kerim'den örnekler vererek sıralamıştır.[158]

Ceride-i İlmiyye' nin yazıları incelendiğinde siyer ilmi ile ilgili makalelere fazla yer verilmediği görülmektedir. Dergideki makalelerde özellikle Hz. peygamberin hayatı ve kişiliği hakkında bilgi verilerek Müslümanların hayatının her alanında onu örnek alması amaçlanmıştır.

Dergide siyer konusunda tek bir makalesi olan Şerif Saadettin'in "Hayat-ı Hazreti Peygamber (s.a.v) ve Nübüvvet" isimli makalesinde Hz. Peygamber'in soyu hakkında bilgiler verilmiş ve yetiştiği ortam, çocukluğu, gençliği hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.[159]

Ceride-i İlmiyye'nin 63. ve 64. sayılarında yer alan "Din-i İslam" isimli makalesinde İzmirli İsmail Hakkı Efendi, Hz. Peygamber'in doğumundan önce Arap Yarımadası'nda yaşayan halkın dini, ahlaki ve sosyal yaşantısından bahsetmiştir. Bunun sonrasında Hz. Peygamberin yetişmesi, ümmiliği, güzel ahlakı, sosyal hayatı, Kureyş kabilesini İslam'a davet edişi ve bu uğurda gördüğü eziyetlere yer vermiştir.[160]

Ceride-i İlmiyye'de yukarıda bahsedilen konuların haricinde farklı içeriklerde makalelerin yazıldığı da gözlemlenmiştir. Bu makalelerin ilki tasavvuf ile ilgili olup Seyyid Nesib tarafından "Tasavvuf Tarihini Tenvir" başlığı altında yazılmıştır. .[161]

---

[156] Şerif Sadeddin, "İbadata Ait Bazı Hikmetler", **Ceride-i İlmiyye,** C. VI, S. 63, Eylül-Ekim 1920, s.2025-2028.
[157] İzmirli İsmail Hakkı Efendi, "Din-i İslam", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.70, Kasım-Aralık 1921, s.2263-2265.
[158] İzmirli İsmail Hakkı Efendi, "Din-i İslam", **Ceride-i İlmiyye,** C.VII, S.71, Aralık 1921, s.2296-2300.
[159] Şerif Saadettin, "Hayat-ı Hazreti Peygamber (s.a.v) ve Nübüvvet", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.55, 29 Şubat 1920, s.1749-1754.
[160] İzmirli İsmail Hakkı Efendi, "Din-i İslam", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.64, Kasım-Aralık 1920, s.2055-2060.
[161] Seyyid Nesib, "Tasavvuf Tarihini Tenvir'', **Ceride-i İlmiyye**, C.VI, S.66, Şubat-Mart 1921, s.2118-2124.

Bu bölümdeki makalelerden bir diğeri de İzmirli İsmail Hakkı Efendi'nin "Devlet-i İslamiyye Binası" isimli yazısıdır. Bu makalede İslam devletinin üzerine kurulmuş olduğu temel taşların adil siyaset ve doğru yöneticilik olduğundan bahsedilmiştir. Fransız filozof Emile Boutrux'un 'Devlet' tanımının Kuran-ı Kerim'de yer alan bu iki esasa benzediğine dikkat çekilmiştir.[162]

Dergide yer alan "Din-i İslam'da Miladi İsa A.S Meselesi" adlı makale de Dinler Tarihi alanında yazılmıştır. Bu makale Hz. İsa (a.s)'nın doğumu hakkında dergi ve gazetelerde yayımlanan yazılara istinaden Ceride-i İlmiyye'nin dört sayısında neşredilmiştir. Makalede Hz. İsa'nın Ulu'l -azm peygamberlerden biri olduğu ve Hz. Cebrail'in ruha üflemesiyle babasız doğduğu belirtilmiştir. Bu hususta Kuran-ı Kerim'de yer alan ayetlerden örnekler verilmiştir.[163]

Ceride-i İlmiyye'de İslam alimleri ile ilgili tek makale olma özelliği taşıyan İzmirli İsmail Hakkı Efendi'nin "İslam Alimleri ve Mütefekkirleri" isimli yazısı, derginin 51.sayısından başlayarak son baskısına kadar 22 nüsha olarak neşredilmiştir. Genel itibariyle Ebu Hamid Muhammed Gazali'nin hayatı ve fikirlerine yer verilmiştir. Dergide Gazali'nin hayatı 'Gazali Atik' ve 'Gazali Cedid' olarak iki başlık altında yer almıştır. Ayrıca Gazali'nin kelam, felsefe, tasavvuf ve hadis ilmi tahsil ettiği dönemlere yer verilerek ilmi hayatına değinilmiştir.[164]

Dergide çok fazla sayıda makalede imzası bulunan Seyyid Nesib'in "İctimai Hayatımızda Cünun Mevzulu Konferansa Mukabil" isimli yazısında akıl hastalıkları mütehassısı Darulfünun Ruhi Fizyoloji Bilimi Doktoru Cevdet Nasuhi Bey tarafından Daru'l-mualliminde yapılan 'İctimai Hayatımızda Cünun/Delilik' mevzulu

[162] İzmirli İsmail Hakkı Efendi, "Devlet-i İslamiyye Binası", **Ceride-i İlmiyye,** C.IV, S.42, Ocak-Şubat 1919, s.1240- 1247.
[163] Seyyid Nesib, "Din-i İslamda Miladi İsa A.S Meselesi", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.73, Şubat-Mart 1922, s.2380- 2389; **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.74-75, Nisan-Mayıs 1921, s.2444-2459; **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.76-77, Haziran-Temmuz 1922, s.2520-2526; **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.78-79, Ağustos-Eylül 1922, s.2579-2581
[164] İzmirli İsmail Hakkı Efendi: "İslam Alimleri ve Mütefekkirleri", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.51, Kasım-Aralık 1919, s.1628-1633.

konferansında ruh alemi ve akıl hastalıklarına dair yaptığı açıklamalarının yanlışlığına değinilmiştir.[165]

Derginin 62. ve 66. sayılarında ise Ahmed Rasim Avni Efendi'nin Hz. Peygamber'den ve önemli şahsiyetlerden naklettiği otuz üç hikmetli söz yer almaktadır.[166] "Cümel-i Hikemiyye" adlı yazısındaki bu sözler bir konu etrafında ele alınmamıştır. Dolayısıyla belli bir disiplin içinde değerlendirmek mümkün değildir.

[165] Seyyid Nesib, "İctimai Hayatımızda Cünun Mevzulu Konferansa Mukabil", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.71, Aralık 1921, s.2275-2295.
[166] Ahmed Rasim Avni Efendi, "Cümel-i Hikemiyye" **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.62, Ağustos-Eylül 1920, s.1989-1991; **Ceride-i İlmiyye**, C.VI, S.66, Şubat-Mart 1921, s.2110-2112.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CERİDE-İ İLMİYYE'DE DİN EĞİTİMİ

A. Medrese Merkezli Din Eğitimi

1. Medrese Islah Çalışmaları

Tanzimat döneminde eğitim sistemi yeni kurumlar ve yönetmeliklerle batılılaşırken, medreseler eski düzenlerinde devam etmişler, bu yeniliklerin dışında kalmışlardır. Ancak II. Meşrutiyet ile medreselerin ıslahına yönelik bazı adımlar atılmıştır. 1908'de medreselerin ıslahına yönelik çalışmalarına sebep olarak Tanzimat ve Meşrutiyet ile gelen değişime medreselerin ayak uyduramaması, medrese öğrencilerinin askerlikten muaf olması sebebi ile medreselerin olur olmaz öğrencilerle dolması, vakıfların değişik kişi ve kurumların yönetiminde olması gibi nedenler sayılmıştır.[167]

XVI. yüzyıldan II. Meşrutiyet dönemine kadar devam eden medreselerdeki yetersizlik ve bozulmalara son vermek, mevcut mektepler örnek alınarak medreseleri bir düzene sokabilmek için devlet tarafından yoğun çalışmalar başlatılmıştır. [168] Dönemin hukuk, eğitim ve din hizmetleri alanlarında önemli bir nüfuza sahip olan şeyhülislamların da bu çalışmalara öncülük ettikleri görülmüştür. Bu amaçla 1910 yılında Şeyhülislam Musa Kazım Efendi[169] tarafından Medaris-i İlmiye Nizamnamesi yayımlanmıştır. Medreselerin yeniden düzenlenmesi amacıyla çıkarılan bu nizamname kendinden beklenileni tam verememiştir. Bu hususta yeni çözüm arayışları devam etmiştir. Dönemin Evkaf-ı Hümayun Nazırı olan Şeyhülislam Mustafa Hayri

---

[167] Akyüz, s.284.

[168] Zeki Salih Zengin, **II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002, s.90.

[169] Musa Kazım Efendi: Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, 1858'de Erzurum'da dünyaya gelmiştir. İlk eğitimine köyün imamından Kur'an okumayı öğrenerek başlamıştır. Sırası ile Konya, Bursa ve İstanbul'da öğrenimine devam etmiştir. 1988'de müderris olarak meslek hayatına başlamıştır. Zamanla çeşitli yerlere atanarak hocalık vazifesini sürdürmüştür. 1907'de Meşihat makamının Tedkik-i Müellefat Meclisi başkatipliğine, ardından da bu meclisin üyeliğine atanmıştır.1908'de II. Meşrutiyet'in ardından Maarif Nezareti'nde kurulan Meclis-i Kebir-i İlmi'ye, ayrıca Meclis-i Ayan'a üye olmuştur. 1910'da Sadrazam İsmail Hakkı Paşa kabinesinde ilk kez şeyhülislam olmuştur. Bir yıldan sonra istifa ederek çeşitli kabinelerde şeyhülislamlığını sürdürmüş ve meşihat görevine devam etmiştir. Bk. Erarslan, s.92; Ferhat Koca, "Musa Kazım Efendi", **DİA**, C.XXXI, Ankara, 2020, s.221-222.

Efendi [170] 1914'te medreselerde köklü değişiklik öngören Islah-ı Medaris Nizamnamesi'ni yayımlamıştır. [171]

Örgün din eğitiminde önemli bir yere sahip olan medreseler ile ilgili dergideki yazılar incelendiği zaman bu eğitim kurumlarının fiziki şartları, ders programları, öğrenci kontenjanları, iaşesi, imtihanları, istihdam alanları ve müderrislerin terfileri ile ilgili konulara ağırlık verildiği görülmüştür. Dergideki medreseler ile ilgili bu bilgilerin genellikle tablolar şeklinde nüshaların sonlarında yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bu dönemde toplumda görülen sıkıntıların eğitime de etkilerinin olduğu saptanmış ve bu amaçla medreselerde yapılan düzenlemeler de çalışmamızda başlıklar altında ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

a. Bina Durumu

Medreseler, temel mimari özellikleri bakımından bir avlu etrafına yerleştirilmiş talebe odaları, dershane veya dershaneler, tuvaletler ve görevli odalarından oluşan kare veya dikdörtgen şeklinde yapılar olup içlerinde verilen eğitimin ihtiyaçlarına, vakfedenlerin özel isteklerine ve iklim şartlarına göre şekillenmişlerdir.[172]

Osmanlı medreseleri inşa edilirken eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanında yatma, dinlenme, sağlık ve beslenme imkanlarını en iyi şekilde sağlayacak hücre sistemi benimsenmiştir. Öğrencilerin çevrenin gürültü ve cazibelerinden uzak tutulabilmesi için medreseler mesken, dükkan ve diğer sosyal mekanlarla irtibatlı

---

[170] Mustafa Hayri Efendi: 1867'de Ürgüp'te doğan Mustafa Hayri Efendi genelde "Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi" olarak anılmaktadır. Mustafa Hayri, bir ilmiye ailesine mensuptur. İlk eğitimini amcası Hacı Münib Efendi'den almıştır. Eğitim sürecinde Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Farklı şehirlerde öğrenim görmüş, uzun bir medrese tahsili gördükten sonra İstanbul'da Hukuk Mektebi'nde okumuş ve buradan mezun olmuştur. Memuriyet hayatına Bursa'da müderris olarak başlamıştır. Meslek hayatının devamında adliyede çalışmıştır. Maraş, Trablusşam, Suriye, Lazkiye, Manastır, Selanik gibi çeşitli yerlerde görevine devam etmiş, Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerinde adliye memurlukları yapmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti dahilinde çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Meşrutiyetin ilanı üzerine yapılan seçimde Niğde mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmiştir. Darülfünun Mecelle müderrisliğine atanmıştır. Ardından 1910'da İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Evkaf Nazırı olmuştur. Nazırlıkta önemli faaliyetler göstermiştir. Vakıflarda da önemli ıslahat ve gelişmelere imza atmıştır. Evkaf Mektebi'nin kurulması, imaretlerin ıslahı, vakıf kütüphanelerinin tamiri gibi gelişmeler örneklerden bazılarıdır. Bk. Mehmet İpşirli, "Hayri Efendi, Mustafa", **DİA,** C.XVII, İstanbul, 1998, s.62-64.

[171] Hamit Er, **Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2003, s.112.

[172] Ayşe Zişan Furat, "Eğitim-Mimari İlişkisi Açısından Kuruluş Dönemi Osmanlı Medreseleri", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.8, 2003, s.206-207.

olmayacak şekilde ve onlara kapalı tarzda inşa edilmiştir. Bu izolasyon tedbiri ile sosyal soyutlanmanın önlenmesi için öğrencilerin ibadet ortamında insanlarla görüşüp kaynaşmalarını sağlamak üzere medreselerin camilerin etrafında veya yanında inşa edildiği görülmektedir.[173]

Ders programlarının yeterli olarak uygulanabilmesi ve gerekse talebelere öğrenimleri sırasında elverişli ortamın sağlanabilmesi açısından medrese binaları ayrı bir önem arz etmektedir. Ceride-i İlmiyye'nin neşr olunduğu yıllarda medreselerin fiziki şartlarına bakıldığında geleneksel medrese kuruluş sisteminde sınıf esası olmadığından binalarda her bir öğretim derecesinin bütün sınıflarına yetecek sayıda oda ve dershane bulunmadığı incelenmiştir. Yeterli sayıda oda bulunan medreselerde ise odaların talebenin barınmasına ayrıldığından kullanılamadığı ve talebelerin barınma probleminin ortaya çıktığı görülmektedir. Diğer taraftan medrese binalarının ve buralardaki dershanelerin sahip oldukları sıhhi şartlar bakımından öğretime ne derece müsait oldukları meselesi de ayrı bir problem oluşturmaktadır. Bu durumda karşılaşılan problemlerin çözümünde en köklü çare olarak gerekli şartları taşıyan yeni medrese binalarının inşa edilmesi düşünülmüştür. Ancak içinde bulunulan maddi imkanlara bakıldığında bu mümkün olamadığı için yetkililerin problemleri mevcut imkanlar dahilinde çözmek zorunda kaldıkları görülmektedir. [174] Bu amaçla önce bir komisyon kurularak İstanbul'da öğretime elverişli medreseler tespit edilerek rapor halinde Ders Vekaleti'ne sunulmuştur. [175] Raporda öğretime elverişli olarak tespit edilenler belli gruplara ayrılarak her gruptaki medreseler sadece bir sınıf için tahsis edilmiştir.[176] Görüldüğü gibi bir medrese binası öğretim derecelerinden sadece birisi mesela orta öğretim birinci basamak ilk sınıf için ayrılmış dahi olsa medreselerdeki dershane sayısı yeterli gelmeyeceğinden birçok medrese binalarından oluşan grubun sadece bir sınıf olarak düzenlenmesi şeklinde çözüm bulunmuştur.[177]

---

[173] Suat Cebeci, "Eğitim Anlayışı Açısından Osmanlı Medreseleri ile Orta Asya Medreselerinin Mimari Özellikleri", **Osmanlı Medreseleri Eğitim ve Yönetim ve Finans,** Ed. Fuat Aydın, İstanbul, Mahya Yay., 2019, s.418-420.
[174] Zengin, s.103.
[175] Bu rapor ve yapılan çalışmalar hakkında geniş bilgi için, Bk. Mübahat Kütükoğlu, "**Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri"**, İstanbul, 1978.
[176] Kütükoğlu, s.15.
[177] Zengin, s.104.

Eski medrese binalarının yeni sınıf sistemine uyarlanması bu şekilde çözüldükten sonra medreselerin sıhhi şartlarının iyileştirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Ceride-i İlmiyye'nin altıncı nüshasında yer alan "Tezakire-i Aliyye" başlığı altındaki yazıda medreselerin ıslahı için çalışan Medaris-i İlmiyye ve Mekatib-i Vakfiyesinin medrese talebelerinin sıhhatlerinin temini için alanında yetkin bir doktorun medreselerde inceleme yapmasını Evkaf Nezareti'nden talep ettiği ifade edilmiştir.[178]

Birinci Dünya Savaşı, göçler, yangınlar ve benzeri olayların ortaya çıkardığı olumsuzluklar nedeniyle medreselerin bir kısmı bazı kişiler tarafından işgal edilerek barınak olarak kullanılmaya başlanmış ve bu durum medreselerin fiziki ortamlarının zarar görmesine yol açmıştır. Nitekim 1918-1919 öğretim yılına hazırlık yapmak üzere taşradan İstanbul'a dönmeye başlayan talebeler için medreselerde yer bulunamaması üzerine medreselerin eğitime hazır hale getirilmesi hususunda çalışmalar yapılmıştır. [179] Buna yönelik Esbab-ı Mucibe Layihasında İstanbul'un muhtelif yerlerinde bulunan medreselerin tespit edilmesi, tamiri ve tadilatı gerekli olanların ayrılması gerekliliği vurgulanmıştır.[180]

Taşralarda bulunan medreselerin fiziki şartlarının da merkezdeki medreselerden farklı olmadığı görülmüştür. Bunun üzerine Meşihat makamı gönderdiği yazılarda müftü ve encümenlerden bölgelerindeki medreselerin mevcut durumları ile ilgili ayrıntılı raporlar göndermelerini istemiştir. [181] Bu hususta yayımlanan rapor ve beyannamelerden bazıları Ceride-i İlmiyye mecmuasında "Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Taşra Teşkilatı" başlığı altında yer almıştır. [182] Bu yazılarda çeşitli nedenlerden dolayı harap olmuş medrese binalarının yeniden

[178]"Tezakire-i Aliyye", **Ceride-i İlmiyye,** C.I, S.6, Ekim-Kasım 1914, s.418.
[179]Hasan Yıldız, "**Darü'l-Hilafetil-Aliyye Medresesi'nde Eğitim ve Öğretim"**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, s.57.
[180]İstanbul medreseleri birer heyet tarafından tek tek dolaşılıp incelendi. Böylece hangi medresenin kullanılabilir, hangisinin harap halde olduğu, sıhhi bakımdan talebe barındırmaya elverişli bulunup bulunmadığı, dershanesinin mevcut olup olmadığı, kaç talebeyi barındırabileceği gibi hususlar tespit edildi. Bu araştırmaya göre deftere kaydedilen 184 medreseden seksen yedisi kadroya alınırken doksan yedisi kadro dışı bırakıldı. Bk. Kütükoğlu, s.507.
[181] "Tebligat-ı Umumiyye", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.3, Temmuz-Ağustos 1914, s.127.
[182]"Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.53,15 Şubat 1920, s.1772, **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.57, 30 Mart 1920, s.1834.

inşasının ehemmiyeti üzerinde durulmuş ve bu hususta köy halkından destek beklendiği belirtilmiştir.[183]

b. Ders Programları

XIX. asırdan itibaren siyasi, hukuki ve fen bilimleri alanlarında yeni mekteplerin açılması ile başta idari, adli olmak üzere görevlerinden birçoğunu bu kurumlara devretmek zorunda kalmışlardır. Bu gelişmeler neticesinde medreselerin işlevi önemli ölçüde ülkede ihtiyaç duyulan din görevlilerinin yetiştirmek olarak görülmüştür. Ancak XIX. asırdan itibaren gerek medrese mensuplarının gerekse ülkede eğitim işlerini düzenleyen yetkili kişilerin ortaya çıkan yeni durumu kavrayıp bu hususta gerekli düzenlemeleri yapmamaları yüzünden medreseler, üzerine düşen bu görevi hakkıyla yapabilecek hale getirilememiştir.[184]

XIX. yy'in ikinci yarısından itibaren hazırlanan ders programlarına bakıldığında medreselerin öncelikle din görevlisi ihtiyacını karşılayacak kaynak olarak ele alınıp programlarının da bu amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak düzenlendiği görülmektedir. Nitekim bu amaçla programlarda din ilimlerinin yanı sıra hem bu ilimleri kavrama ve yorumlamaya yardımcı olabilecek hem de özellikle orta dereceli medreselerin öğretim kalitesini, mevcut diğer aynı dereceli mekteplerle eşit seviyeye getirecek Sosyal, Matematik ve Fen bilimleri gibi derslere de yer verilmiştir.[185] Aynı amaçla daha önce medrese eğitim öğretim programlarında yer alamayan Batı dilleri, Türkçe, Farsça, Beden Eğitimi ve Resim gibi derslerin de programda yerini aldığı görülmektedir. Yine hazırlanan programlarda yüksek dereceli medreselerde Felsefenin yanı sıra Arapça ve çeşitli din ilimlerinin öğretimine hazırlık mahiyetinde din ilimlerinin yanı sıra genel kültür derslerine de önemli bir yerin verildiği görülmektedir.[186]

---

[183]Dinler bir hayat silsilesidir ki birinci kaynağı camiler ikinci kaynağı medreselerdir. İlk önce bunları ihya edelim. Camilerimiz, medreselerimiz harabe bir yer şeklini almıştır. Allahtan korkalım, bunların noksanlarını tamamlayalım, cemaatlerini, talebelerini arttıralım. Din ve iman duyguları dimağlarımıza hakkıyla aşılayacak vaazlar, nasihatler bulalım, yetiştirelim. Yeniden can bulmaya gayret edelim, camileri olmayan köylere camiler inşası için gereken maddi ve manevi yardımları esirgemeyelim. Bk. "Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Taşra Teşkilatı" **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.53, 15 Şubat 1920, s.1771.

[184] Zengin, s.107.

[185] Zengin, s.107.

[186] Zengin, s.107.

Medreselerde görülmeye başlayan bozulmanın giderek hızlanması ve ortaya çıkan yeni gelişmeler sonucu medreselerin bilhassa program bakımından yetersiz kalmaları medreselerin ıslahı ile ilgili çalışma yapılmasını zaruri hale getirmiştir. Nitekim Tanzimat döneminde de medreselerde görülen aksaklıkları gidermek amacı ile emir ve fermanların hazırlandığı ancak köklü ve düzenli bir çözümün bir türlü getirilemediği görülmektedir.[187] Bu dönem sonrası başta medrese mensupları olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerinden dile getirilen taleplerin ve önerilen çözüm yollarının tartışılmasından sonra medreselerin yeniden düzenlenmeleri (ıslahı) 1908 yılından sonra II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir.[188]

II. Meşrutiyet döneminde medreselerin ıslahı konusunda çalışmalardan ilki 1910 tarihinde yayımlanan "Medaris-i İlmiye Nizamnamesi"dir. Bu nizamnameye göre medrese eğitimi 12 yıl olarak düzenlenmiştir. Medreselerde okutulacak dersler sabah, öğle ve akşam dersleri olarak gruplandırılmış, sabah ve akşam dersleri dini dersler iken öğle dersleri kültür dersleri olarak belirlenmiştir. Böylece medrese öğrencileri de Osmanlı sarfı, nahiv, belagat, hesap, hendese, coğrafya, tarih, kozmografya, fizik, kimya ve tabiat dersleri (mevalid) gibi dersler görmeye başlamışlardır. Bu düzenlemeler, medresenin mektepleşmesi olarak da görülmüştür.[189]

Medreselerin ıslahı ile ilgili göze çarpan önemli çalışmalardan ikincisi 1914 tarihinde hazırlanan 24 maddeden oluşan "Islah-ı Medaris Nizamnamesi"dir. Bu nizamname, Ceride-i İlmiyye'nin Islah-ı Medaris Nüsha-i Fevkaladesinde yayımlanmıştır. Bu nizamnameye göre İstanbul medreseleri Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye adı altında toplanmıştır. Aynı zamanda Medresetü'l-Vaizin, Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutaba, Medresetü'l-İrşad ve Medresetü'l-Mütehassısın isimleri altında yeni eğitim kurumları açılmıştır. Bu medreselere bakıldığında genel ve mesleki nitelikli olmak üzere iki farklı biçimde yapılandırıldıkları dikkati çekmektedir. Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi adını alan genel medresenin ders programı, mesleki eğitim ile genel kültür derslerini de içermektedir. Aynı zamanda Medresetü'l-Vaizin, Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutaba ve daha sonra kurulan Medresetü'l-İrşad gibi vaiz, imam, hatip ve

[187] Zengin, s.90.
[188] Zengin, s.40
[189] Tekeli- İlkin, s.94.

müezzin gibi doğrudan din hizmetlerini yerine getirecek görevlilerin yetiştirilmesi ya da kalifiye edilmesi amacını taşıyan kurumlarda ise tamamen meslek derslerine yer verilmektedir. [190]

Ceride-i İlmiyye'de verilen bilgiler incelendiğinde bu medreseler ve ders programları hakkında şu bilgilere ve tablolara ulaşılmıştır:

Medresetü'l İrşad: Vaiz, imam-hatip ve müezzin gibi din hizmetlerinde görev alacak personelin yetiştirilmesi için Medresetü'l-Vaizin ile Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutaba'nın birleştirilmesi ile açılan bu medreselerin ders programına mecmuanın 51. sayısında yer verilmiştir. Bu medreseye ait tablo incelendiğinde meslek derslerine diğerlerinden daha fazla yer verildiği görülmüştür. [191] Bunun yanı sıra din ilimleri ile Matematik, Fen, Coğrafya ve Tarih gibi derslerin yanı sıra İlm-i İçtima (Sosyoloji) ve Terbiye, Felsefe gibi derslere de yer verilmiştir. Böylece talebelerin hitap ettikleri toplumu daha iyi tanımalarına yardımcı olunarak görevlerinde başarılı olmalarına katkı sağlanmak istenmiştir. [192]

Tablo 2. Vaizin Şubesi Okunacak Ulum ve Fünun Havi Cedvel[193]

1-Tefsir-i Şerif	10-İlm-i Ahlak
2-Hadis-i Şerif	11-Siyer-i Nebi ve Tarih-i İslam
3-İlm-i Kelam	12-Edebiyat-ı Türki ve İnşa
4-İlm-i Fıkıh	13-Edebiyat-ı Farisi
5-İlm-i Usul-i Fıkıh	14-Tarih-i Felsefe
6-Feraiz	15-İlm-i İçtima
7-Ahkam-ı Evkaf	16-Hıfzı'ssıha
8-Mezahib-i İslamiyye ve Turuk-ı Aliyye	17-Huteba ve Meviza
9-Edyan	

Tablo 3. Huteba-i Eimme Şubesinde Okunacak Ulum ve Fünun Havi Cedvel[194]

1-Tertil-i Kuranı Kerim	7-Ahlak
2-Fıkıh	8-Hitabet
3-Tecvid	9-Malumat-i Kanuniyye
4-Hadis-i Şerif	10-Usul-i İnşa

[190] Zengin, s.35-36.
[191] "Medresetü'l İrşad Teşkilatı", **Ceride-i ilmiyye,** C.V, S.51, Kasım-Aralık 1919, s.1639-1641.
[192] Zengin, s.11.
[193] "Medresetü'l İrşad Teşkilatı", **Ceride-i ilmiyye,** C.V, S.51, Kasım-Aralık 1919, s.1639-1641.
[194] "Medresetü'l İrşad Teşkilatı", **Ceride-i ilmiyye,** C.V, S.51, Kasım-Aralık 1919, s.1639-1641.

5-Bazı Suver-i Şerife Tefsiri	11-Musiki
6-İlm-i Vücuh-ı Kıraat	

Medresetü'l Kudat: Mahkemelere kadı yetiştirilmesi amacıyla açılan bu medreseler ile ilgili bilgiler ve tablolar Ceride-i İlmiyye'de yer almıştır. Medresenin müfredat programı genel olarak değerlendirildiğinde hukuk formasyonu için gerekli belli başlı dersleri içerdiği görülmektedir. Müfredat programında Türkçe ve Arapça, Sarf, Nahiv, Tarih, Coğrafya, Kelam ve Akaid gibi diğer medreselerde yer alan derslere yer verilmemesinin sebebi, bu derslerle ilgili soruların giriş imtihanında adaylara sorulmuş olmasından dolayı talebelerin dersleri öğrenmiş olarak medreseye kabul edilmesidir. Dört yıl boyunca 'Dürer' ve 'Mecelle' derslerinin okutulması buradaki hukukun esas olarak İslami temele dayalı olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca 'Tatbikat' ve 'Kitabet' dersleriyle mezun olan talebeler pratik hayata hazırlanmak istenmektedir. Bu medrese bünyesinde 'sınıf-ı mahsusa' adı ile şer'i mahkemelerin tahrirat ve idari işlerinde görevlendirilmek için memur yetiştirmek için özel bir sınıf açıldığı görülmektedir.[195]

Tablo 4. 1332 Senesi Medresetü'l Kudat Ders Cedveli[196]

1.Sınıf	
Ders	**Saat**
Dürer	5
Mecelle	3
Sakk-i Şer'i	1
Feraiz	2
Medhal-i İlmi Hukuk	1
Kanun-i Ceza	2
Hüsn-i Hatt-ı Talik	1
İktisad	1
Hukuki Düvel	1
Toplam	**18**

2. Sınıf	
Dersler	**Saat**
Dürer	5

[195] Mehmet İpşirli, "Medresetü'l Kudat", **DİA**, C.XXVIII, Ankara, 2003, s.343-344.
[196] "Medresetü'l Kudat", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, Sayı 4, Ağustos-Eylül 1914, s.193-194.

Mecelle	3
Sakk-i Şer'i	1
Feraiz	1
Arazi-i Kanuniye	1
Hukuk-i Düvel	1
Usul-i Muhakemat	3
Toplam	**18**

3. Sınıf	
Dersler	**Saat**
Dürer	5
Mecelle	3
Usul-i Muhakeme-i Hukukiye İmtiyaz-i Ecnebiyye	1
Hukuk-i Düvel	2
Sakk-i Şer'i	1
Ticaret-i Beriyye	2
Defter-i Kasam	1
Usul-i Muhakemat-i Cezaiyye ve Sulh	1
Tanzim-i İlamat-i Cezaiyye	1
Arazi-i Kanuniye	1
Tanzim-i İlamat-i Hukukiye	1
Toplam	**19**

4.sınıf	
Dersler	**Saat**
Dürer	5
Mecelle	3
Kanun-i İcra	1
Hukuk-i İdare	2
Ticaret-i Bahriye	1
Ahkam ve Nizamat-ı Evkaf	2
Sakk-ı Şer'i	2
Tatbikat-i Şeriyye	1
Tatbikat-i Hukukiyye	1
Toplam	**18**

Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi: 1914 yılında hazırlanan Islah-ı Medaris Nizamnamesi ile İstanbul'daki medreselerden bir kısmı Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye medresesi adıyla tek çatı altında birleştirilmiş ve yeni açılan mekteplere benzer şekilde

öğretim basamaklarına, her basamak da sınıflara ayrılmıştır.[197] Buna göre orta öğretim, her biri 4 sınıftan oluşan, 1. ve 2. kısımlar olarak ikiye ayrılmış olup bunun da üzerinde 4 yıllık yükseköğretime yer verilmiştir. Ayrıca 1915 yılında "Medresetü'l-Mütehassısın" adıyla uzmanlık eğitiminin yapıldığı 2 yıl süreli yeni bir kurum açılmıştır.[198]

Ceride-i İlmiyye'de "Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Ders Cedavili" başlığı altındaki yazıda bu medresede okutulan dersler belirtilmiştir. Bu medresenin öğretim programında mesleki eğitimin yanı sıra genel kültür derslerinin dersleri de yer almıştır. [199] Ayrıca medresenin mevzuatına, müfredatına ilişkin yazılar Ceride-i İlmiyye'nin nüsha-i fevkaladesinde ayrıntılı olarak yer verilmiştir.[200]

Tablo 5. Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Tali Kısmı Evvel ve Tali Kısm-ı Sani Ders Cedvelleri[201]

Dersler		**Sınıflar**							
		1	2	3	4	5	6	7	8
Tertil-i Kuran-ı Kerim		-	-	-	-	-	-	-	-
Meani-i Kuran		-	-	-	-	-	3	3	4
Hadis-i Şerif		-	-	-	-	-	-	2	2
Fıkıh		-	-	4	4	3	3	3	3
Usul-i Fıkıh		-	-	-	-	-	-	2	2
İlm-i Tevhid		-	-	-	-	-	2	2	2
FELSEFE	Mantık-ı Suri ve Adab	-	-	-	-	-	2	2	-
	İlm-i Ruh	-	-	-	-	-	-	-	2
	İlm-i Terbiye	-	-	-	-	-	-	-	1
LİSAN-I ARABİ	Sarf ve Nahiv ve Mükaleme	6	5	5	5	5	-	-	-
	Belagat ve Vaz'	-	-	-	-	-	5	3	3
TÜRKÇE	Sarf ve Nahiv ve Tatbikati	5	4	3	-	-	-	-	-
	İnşa ve Edebiyat	-	-	-	2	2	2	2	2

[197] Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Hamit Er, Medresen Mektebe Geçiş Sürecinde Darül Hilafe Medreseleri, İstanbul, Rağbet Yayınları, s.21-53.
[198] Zeki Salih Zengin, "İslam Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslam'da Eğitim ve Öğretim", **Din Eğitimi El Kitabı**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2013, s.32.
[199] "Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Ders Cedavili", **Ceride-i İlmiyye,** C.IV, S.37, Ağustos-Eylül 1918, s.1119-1122.
[200] "Nüsha-i fevkalade", s.257-271.
[201] "Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Ders Cedavili", **Ceride-i İlmiyye,** C. II, S.14, Haziran-Temmuz 1915, s.88-91.

Lisan-ı Farisi		2	2	-	-	-	-	-	-
Elsine-i Ecnebiye		2	2	2	2	2	2	2	2
İslam Tarihi		2	1	1	1	2	-	-	-
Tarih-i Umumi (ve Türk Tarihi)		-	-	-	2	3	-	-	-
Osmanlı Tarihi		-	-	-	-	-	1	2	-
Coğrafya (Umumi)		2	2	-	-	-	-	-	-
Coğrafya (Osmani ve İslami)		-	-	2	-	-	-	-	-
ULUM-I RİYAZİYYE	Hesap	3	4	-	-	-	-	-	-
	Hendese	-	2	2	-	-	-	-	-
	Cebir ve Müsellesat	-	-	2	1	-	-	-	-
	Mikanik	-	-	-	-	1	-	-	-
	Hey'et	-	-	-	-	-	2	-	-
ULUM-I TABİYYE	Fizik	-	-	2	2	1	-	-	-
	Kimya	-	-	1	2	1	-	-	-
	Hayvanat	-	-	-	2	1	-	-	-
	Nebatat	-	-	-	1	1	-	-	-
	Meadin ve Tabakat	-	-	-	-	2	-	-	-
	Hıfzı's-Sıhha ve Tedavi-i İbtidai	-	-	-	-	-	2	-	-
Malumat-ı İktisadiye ve Maliye		-	-	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hat		1	1	-	-	-	-	-	-
Resm-i Hatti		1	1	-	-	-	-	-	-
Terbiye-i Bedeniyye		-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam(saat)		24	24	24	24	24	24	24	24

Tablo 6. Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Kısm-ı Ali Ders Cedveli[202]

Dersin Adı	**Sınıflar**			
	1.Sınıf	**2.Sınıf**	**3.Sınıf**	**4.Sınıf**
Tefsir-i Şerif	3	3	3	3
Hadis-i Şerif	3	3	3	3
Usul-i Hadis	2	-	-	-
Fıkıh	4	4	4	4
Feraiz	-	2	-	-
Usul-ı Fıkıh	4	4	4	4
İlm-i Kelam	2	2	2	2
Felsefe	2	2	2	2
İlm-i Terbiye	2	-	-	-
Hikmet-i Teşri	-	-	2	2
Hukuk ve Kavanin	-	2	2	2

[202] "Darü'l -Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Ders Cedavili", **Ceride-i İlmiyye,** C.II, S.14, Haziran-Temmuz 1915, s.88-91.

Edebiyat-ı Arabiyye	2	2	2	2
Toplam	**24**	**24**	**24**	**24**

Tablo 7. Kısm-ı Mütehassısın Ders Cedveli[203]

Tefsir ve Hadis Şubesi	1	2
İlm-i Nasih ve Mensuh	1	1
İlm-i Esbab-ı Nüzul	1	-
Usul-i Tefsir	1	1
Tefsir	6	6
Tabakat-ı Kurra ve Müfessirin	2	2
Nakd-i Rical	2	2
Hadis	6	6
Mevzuat	2	2

Fıkıh Şubesi	1	2
Usul-i Fıkıh	6	6
Fıkh-ı Hanefi	4	4
Fıkh-ı Maliki	2	2
Fıkh-ı Şafii	2	2
Fıkh-ı Hanbeli	2	2
Hilaf ve Cedel	4	4
Tarih-i Fıkıh	2	2
Mukayese-i Ahkam	2	2

Kelam ve Tassavuf ve Felsefe Şubesi	1	2
İlm-i Kelam	5	5
İlm-i Tasavvuf	2	2
İlm-i Nefs	4	-
Felsefe-i Ula	-	4
Mantık	2	2
Felsefe-i İslamiye Tarihi	3	3
Felsefe-i Umumiye Tarihi	3	3
Tarih-i Edyan ve Mezahip (mukayeseli)	3	3
İlm-i İctima	2	2

c. Hoca-öğrenci

[203] "Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Ders Cedavili", **Ceride-i İlmiyye,** C.II, S.14, Haziran-Temmuz 1915, s.88-91.

Osmanlı medrese eğitim sisteminin işleyişini mümkün kılan ana unsurlardan birisi olan müderrisler medreselerden yetişmiştir. [204] Genel öğretim yapılan medreselerde programdaki her ders ayrı bir müderris tarafından okutulabildiği[205] gibi bazen bütün derslerin tek bir müderris tarafından okutulduğu da görülmüştür.[206]

Medreselerin parlak dönemlerinde müderrislik görevine gelebilmek için usul gereği pek çok aşamalardan geçildiği ve ehliyete riayete özellikle dikkat edildiği halde son dönemlerinde bu kuralların ihlal edildiği görülmüştür.[207] Bu durumun sonucu olarak medreselerdeki ilmi faaliyetlerde zamanla duraklayarak yetersiz müderrisler yetersiz talebeler yetiştirmiş, sonra da bu talebeler hocalarının yerini alarak gerileme ve bozulmayı daha da hızlandırmıştır. Medreselerdeki bozulmanın düzeltilmesi amacı ile değişik dönemlerde hazırlanan fermanlarda müderrislerin görev alama esasları üzerinde durularak bu hususta mevcut kurallara uyulması istenmesine rağmen bu konudaki yanlış uygulamalar son dönemlere kadar uzanmıştır.[208]

Son dönemlerde müderris sayısının büyük ölçüde artması tayinler konusunda bazı aksaklıkları beraberinde getirmiş ve özellikle yüksek dereceli medreselerde kadrolar sınırlı olmasına rağmen artan yığılmanın giderilmesi için kadroların zaman zaman arttırılması yoluna gidilmiştir. [209] Diğer taraftan yanmış veya ders okutulmayacak kadar harap olan medreselerde tayinler yapılmış[210] ve bu müderrisler ders okutmadıkları gibi sıraları gelince terfileri de yapılmıştır. Sırası geldiği halde bir üst dereceli medresede kadro bulunmadığı için müderrisin eski medresesinde bırakılarak hiyerarşik sıralamaya uyulmadan bazı derceler atlanarak tayinleri yapılmıştır.[211]

Müderrislerin atandıkları ilk medreseler derece bakımından en aşağı olan yirmi veya yirmi beş akçe yevmiyeli Haşiye-i Tecrid Medreseleridir. Daha sonra ilmi

---

[204] Uzunçarşılı, s.45-56.
[205] Baltacı, s.36-42; Uzunçarşılı, s.40-43.
[206] Baltacı, s.583-606; Uzunçarşılı, s.35.
[207] Zeki Salih Zengin, **"Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)"**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri,1997, s.17-23.
[208] Uzunçarşılı, s.241-260.
[209] Uzunçarşılı, s.59.
[210] Şerafeddin Yaltkaya, **Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s.465.
[211] Uzunçarşılı, s.61-62,72.

kapasite ve yeterliliği çerçevesinde müderrislerin sıra ile yüksek dereceli medreselere ve payelere terfileri söz konusudur ki[212] her bir üst payeye terfi süresi de dönemlere göre farklılık göstermiştir. Müderrislerin terfileri ile alacakları tahsisatta da artış söz konusu olmuştur. Müderris ücretleri tahsis edilen vakıfların gelirleri ile sağlanmıştır.[213] Emekliye ayrılan müderrisler ise en son aldıkları akçe üzerinden maaş almışlardır.[214] Müderrislerin emeklilik yolu ile görevlerinin sona ermesi yanında görevlerini ihmal veya suiistimal etmeleri halinde azledilmeleri de söz konusu olabilmiştir.[215]

Medrese eğitim sisteminin bir diğer unsuru olan talebelere gelince medreselere daha çok bugünkü anlamda ilkokul olarak kabul edilecek sıbyan mekteplerini bitiren veya özel olarak temel bilgileri öğrenenler kabul edilmiştir. Talebe sayısı XVI. asırda en büyük medreselerde bile yirmiyi aşmadığı halde[216] bu asrın sonlarından itibaren sosyal ve ekonomik sebepler yüzünden giderek artmaya başlamış XVIII. asrın sonlarından itibaren bu artış daha belirgin hale gelmiştir. [217]

Medrese talebelerinin gıda, yiyecek ve kitap ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli masraflar büyük ölçüde medreselere tahsis edilen vakıfların gelirleri ile karşılanmıştır.[218] Bunun yanı sıra talebeler 'cerr'[219] adı verilen bir usul ile de maddi ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamışlardır.

Medreselerdeki eğitim ve öğretimden sorumlu olan müderrisler aynı zamanda talebeler arasında disiplinin sağlanmasını da temin etmiştirler. [220] Bu konuda

[212] Şehabeddin Tekindağ, "Medrese Dönemi", **Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi**, İstanbul, 1973, s.24-25.
[213] İbrahim Ateş, "Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları", **Vakıflar Dergisi,** S.14**,** Ankara 1982, s.32-42.
[214] Baltacı, s.30.
[215] Baltacı, s.31.
[216] Baltacı, s.45.
[217] Zengin, s.81.
[218] Ateş, s.32-42.
[219] Cerr, medrese talebelerinin şühur-ı selase denilen recep, şaban, ramazan aylarında ülkenin çeşitli bölgelerine dağılarak verdikleri vaaz, imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerinin karşılığında halktan para, yiyecek ve giyecek almaları hakkında kullanılan bir tabirdir. Bk. Ergin, s.554.
[220] Mustafa Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi,1984, s.26.

kendilerine muidler de [221] yardımcı olmuşlardır.[222] Çeşitli dönemlerde talebelerin uymaları gereken kurallar ve esaslar hakkında düzenlemeler yapılmıştır. Ancak XVI. asrın ikinci yarısından itibaren iktisadi ve idari alanlardaki boşluklara paralel olarak talebe sayısının aşırı artması ve medrese düzeninin bozulması sonucu talebelerin kendilerinden beklenmeyen ahlak dışı davranışlara karıştıkları son dönemlerde ise talebelerin toplu hareketlerinden ziyade küçük çaplı ve münferit disiplin dışı hareketlerde bulundukları görülmüştür.[223]

Osmanlı medreselerinde öğrenimini tamamlayan ve icazet alan talebeler, gerekli şartları taşıdıkları takdirde dini, idari, hukuki ve ilmi hizmet alanlarında görev alabilmişlerdir. Bunların dışında toplumun ihtiyaç duyduğu hekim gibi elemanların da medreselerden yetiştiği görülmüş [224] olmasına rağmen medrese mezunlarının istihdam alanları büyük oranda imam-hatiplik, müftülük, vaizlik müderrislik, şer'i mahkemelerde kadılık ile bu görevlerin idarecisi mevkiinde olan şeyhülislamlık, ders vekaleti ve bunların bünyelerindeki memuriyetlerden ibaret kalmıştır.[225]

1910 yılında yayımlanmış olan Medaris-i İlmiyye Nizamnamesinin istenilen sonuçları vermemesi üzerine 1914 yılında Islah-ı Medaris Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu nizamnamenin hemen sonrasında ise bu nizamnameye bağlı olarak Ceride-i İlmiyye dergisinin hayatı boyunca ilk ve tek özel sayısı olan "Islah-ı Medarise Dair Nüsha-i Fevkaladesi" neşredilmiştir. Nüsha-i Fevkalade, Islah-ı Medaris Nizamnamesi'nin Esbab-ı Mucibe Layihası ile başlamaktadır. Bu layihada medreselerin ıslahı, müderris ve talebelerin durumunun düzeltilmesi için dört beş seneden beri hükümet ve milletçe çalışıldığından bahsedilmiştir. [226]

Esbab-ı Mucibe Layihası sonrasında merkeze aid kısım, müderrisin, talebe, suret-i idare, Medresetü'l Mütehassısın bölümlerinden oluşan yirmi dört maddelik

[221] Muid, medreselerde müderrisin verdiği dersi tekrar eden ve ona yardımcı olan görevlilerdir. XVI. asırdan itibaren medreselerde görülen muidler, Osmanlı medreselerinde müderris namzedi olarak görev yapmışlar ve gerekli ilmi ehliyeti kazandıktan sonra kendilerine müderrislik görevi verilmiştir. Bk. Bilge, s.34-38; Baltacı s.33-34.
[222] Baltacı, s.33; Uzunçarşılı, s.8.
[223] Zengin, s.86.
[224] Akgündüz, s.90.
[225] Zengin, s.88.
[226] Yenilmez, s.34.

Islah-ı Medaris Nizamnamesi [227] ve ek olarak da "Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi'nin kısm-ı alisinde tedris olunacak ulum ve fununu havi cedvel" ve "Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi'nin aksam-ı alisinde tedris olunacak ulum ve fununu havi cedvel" in yer aldığı gözükmektedir.[228] Ayrıca Islah-ı Medaris Nizamnamesine bağlı olarak bazı tablolar verilmiştir. Bu tablolar ve içerdikleri bilgiler şunlardır:

İlk tabloda "Medaris-i Taliye, Medaris-i Aliye ve Medresetü'l Mütehasısısın" başlığı altında; tali 1-8. ve ali 1-4. sınıfların tedris edecekleri medreselerin isimleri ve bu medreselerin öğrenci kontenjanları hakkında bilgi verilmiştir. Her bir sınıf için toplamda iki yüz altmış talebe olmak üzere bu sayı farklı medreselere dağıtıldığı belirtilmiştir. [229] İkinci tabloda "Medaris-i Aliye ve Medaris-i Taliye Müderrisleri" başlığı altında; bu medreselerde ders verecek müderrislerin isimleri ile sınıf müdüriyetlerine sınıf kitabeti ve şube müdürlüğüne seçilen dersiam efendilerin esameleri yer almıştır. Üçüncü tabloda ise "sınıf, şubeler ve talebe" başlığı altında kısm-ı tali 1-8 ve kısm-ı ali 1-4. sınıflar için kabul edilen talebelerin isimleri önceki dershanesi ve medresesinin ismiyle birlikte verilmiştir.[230]

Islah-ı Medaris Nizamnamesinde yer alan müderrisler ilgili bölümde verilen bilgilerde ise istifa etmiş olan müderrislerden boşalan kadroya ders vekaleti tarafından uygun kişiler getirileceğinden bahsedilmiş ve devamında ise müderrislerin alacakları maaşlar belirtilerek müderrislik maaşı olmayan muallimler için ise ders saati için uygun miktarda maaş ödeneceği belirtilmiştir.[231]

Ceride-i İlmiyye'nin 31. sayısında yer alan "Kavanin ve Nizamat" başlığı altında 1917 yılında hazırlanan Medaris-i İlmiye Hakkında Kanun'a yer verilmiştir. Bu kanuna göre Medrese-i Süleymaniye müderrislerine her ders için azami iki yüz, sahn müderrislerine yüz, iptida-i dahil müderrislerine yetmiş beş, iptida-i hariç müderrislerine ise elli kuruş ücret ödenmesi; ancak toplam ücretin medrese-i Süleymaniye müderrisleri için aylık iki bin beş yüz, sahn müderrisleri için bin beş yüz, iptida-i dahil müderrisleri için yüz ve iptida-i hariç müderrisleri için altı yüz kuruşu

[227] Nusha-i Fevkalade, s.249-254.
[228] Yenilmez, s.5.
[229] Nusha-i Fevkalade, s.255-257.
[230] Nusha-i Fevkalade, s.274-368.
[231] Nüsha-i Fevkalade, s.249.

geçmemesi kararlaştırılmıştır. Yine aynı kanunla Medrese-i Süleymaniye muallimlerine aylık iki bin beş yüz ila beş bin arası, sahn muallimlerine bin beş yüz ila iki bin beş yüz, iptida-i dahil muallimlerine bin ila-bin beş yüz, iptida-i hariç muallimlerine ise altı yüz ila bin kuruş arasında değişebilen maaş verileceği belirtilmiştir. [232]Buradaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere aynı zamanda mekteplerde ders vermekte olan muallimlerin maaşları yüksek tutularak medreselerde de bu görevi yerine getirmeleri için teşvik edilmeleri istenmiştir. Diğer taraftan bu kanunla müderrislik görevine ilk atanan öğretim elemanının aylık maaşı da dört yüz kuruş olarak tespit edilmiştir.[233]

1915 yılında müderris maaşlarının görev yaptıkları medreselere göre değil göreve başlama tarihlerine göre düzenlenirken 1917 yılında bu usul değiştirilerek müderrislerin maaşları görev yaptıkları medreselere yeniden düzenlenmiştir.[234]

Ceride-i İlmiyye'de yer alan "Tevcihat-ı İlmiye" başlığı altındaki yazılarda 1914-1922 senelerinde müderrislerin rütbelerinin 1-İptida-i Hariç, 2- Hareket-i Hariç, 3-İptida-i Dahil, 4-Hareket-i Dahil, 5-Musıla- i Sahn, 6-Sahn-ı Seman, 7-İptida-i Altmışlı, 8-Hareket-i Altmışlı, 9-Musıla-i Süleymaniye, 10- Hamise-i Süleymaniye 11-Süleymaniye 12-Darü'l Hadis olmak üzere sıralamaları yapılmış ve [235] vilayetlere yapılan müderris atamalarına da yer verilmiştir.[236]

Ceride-i İlmiyye içeriğine bakıldığında talebelerin kontenjan sayısı, iaşeleri ve yıl sonu imtihanları ile ilgili bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Bu hususta derginin 51. sayısında evvelce Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından idare edilen Medresetü'l Vaizin ile Medresetü'l- Eimme ve'l-Huteba adlı medreselerin 'Medresetül İrşad' adı altında birleştirilip Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'ye bağlandığı belirtilmiş ve bu medreseye her sene on talebe kabul edileceği bilgisi verilmiştir. Vaizin şubesinde öğrenim gören talebelerin iaşesinin de Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye medresesi talebesi gibi olduğu belirtilerek talebelere aylık yüz kuruş verileceği ifade edilmiştir. Ayrıca bu şubenin Mekatib-i Aliye'nin kazandığı haklar ve imtiyazlardan yararlanacakları

[232] "Kavanin ve Nizamat", **Ceride-i İlmiyye**, C.III, S.31, Şubat-Mart 1917, s.878.
[233] "Kavanin ve Nizamat", **Ceride-i İlmiyye**, C.III, S.31, Şubat-Mart 1917s.879.
[234] "Kavanin ve Nizamat", **Ceride-i İlmiyye**, C.III, S.31, Şubat-Mart 1917 s.879.
[235] "Tevcihat-ı İlmiye", **Ceride-i İlmiyye**, C.II, S.20, Aralık 1915-Ocak 1916, s.380-381.
[236] "Tevcihat-ı İlmiye", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.8, Aralık 1914-Ocak 1915, s.517-519.

vurgulanmıştır. [237] Eşit tanınan hak ve imtiyazlar ile talebelerin son dönemlerde mekteplere olan yönelişinin medrese yönüne çevrilmek istendiği dikkati çekmektedir.

Dergide yer alan bir diğer bilgi de Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye medreseleri ile ilgilidir. Bu medreselere kabul edilecek talebelerin sayısına Meşihat tarafından karar verileceğinden bahsedilmiş ve yatılı öğrenci sayısının ilk yıl bin üç yüz elliyi geçmeyeceği belirtilmiştir. Gerekirse sonraki yıllarda bu sayının arttırılabileceği ifade edilmiştir.[238]

Darü'l-Hilafe medreselerindeki talebelerin iaşesi ile ilgili olarak 1914 yılında yayımlanan Islah-ı Medaris Nizamnamesi ile talebelerin yoğun olduğu Şehzade, Fatih, Nuruosmaniye semtlerindeki imaretlerde talebelere günde üç yüz kişilik yemeğin çıkarılması kararı alındığı belirtilmiştir.[239] Diğer taraftan 1917 yılı çıkarılan Medaris-i İlmiyye Hakkında Kanun ile de talebelerin yiyecek ihtiyacının Evkaf Nezareti, giyecek ihtiyacının ise Maliye Nezareti tarafından karşılanacağı ve yine Maliye Nezareti tarafından Medrese-i Süleymaniye talebelerine ayda yüz elli kuruş maaş verileceği bilgisi verilmiştir. [240] Dergideki bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere dönemin zor şartlarında eğitim görmeye çalışan medrese talebelerinin yaşam standartları düzeltilmeye çalışılmıştır.

Ceride-i İlmiyye'de talebeler ile ilgili yer verilen konulardan biri de imtihanlardır. Osmanlı medrese sisteminde taşra medreselerinden mezun olan talebelerin İstanbul, Edirne ve Bursa'da bulunan yüksek dereceli medreselere girebilmek için yüksek dereceli medreselerden mezun olanların da müderris veya kadı olarak tayinlerinden önce kur'a ve rüus [241] imtihanlara tabi tutuldukları bilinmektedir.[242] Bu hususta zaman zaman öğrencilerin isimlerinin, memleketlerinin,

[237] "Medresetü'l İrşad Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.51, Kasım-Aralık 1919, s.1639-1641.
[238] "Kavanin ve Nizamat", **Ceride-i İlmiyye**, C.III, S.31, Şubat-Mart 1917, s.879.
[239] Nusha-i Fevkalade, s.257.
[240] "Kavanin ve Nizamat", **Ceride-i İlmiyye**, C.III, S.31, s.879.
[241] Medreseden mezun olan talebelerin ''mülazemet'' adı verilen stajlarını tamamladıktan sonra yüksek payeli medreselerde müderris olabilme ya da bu payeler kavuşabilmeleri için tabi oldukları imtihana rüus imtihanı adı verilmektedir. Bk. Zengin, s.182-185.
[242] Uzunçarşılı, S.49, s. 63-71; Baltacı, s.27.

imtihan oldukları derslerin, neticesinde aldıkları notların ve kaldı/geçti şeklindeki mülahazaların olduğu imtihan cedvellerinin mecmuada neşredildiği görülmektedir.[243]

Mecmuada daha önceleri Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından idare edilen Medresetü'l Vaizin ve Medresetü'l- Eimme ve'l-Hutaba'nın "Medresetü'l İrşad" adı altında birleştirilerek Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'ye bağlandığı bilgisi ve 1336 (1918)senesi son sınıf talebelerinin imtihan sonuçları yer almıştır.[244] Bu sonuçlara göre Eimme ve Huteba şubesinde 1335-1336 (1917-1918)eğitim-öğretim senesinde dört öğrenci sınava girmiş ve bunlardan üçü ala (iyi) derece, biri aliyy'ül -ala (pekiyi) ile olmak üzere dördü sınıflarını geçmiştir.[245] Ayrıca bu medresenin rüus imtihanını kazanan efendilerin isimleri ve dereceleri belirtilmiştir.[246]

Dergideki yazılarda bilgi verilen bir diğer medrese de Medresetü'l Kudat'tır. Mecmuada bu medresenin giriş imtihanı kazanan kişilerin isimleri ve[247] sonrasında 1333(1914), 1334(1916), 1335(1917) senesi mezuniyet imtihanı kazanan ve rüus almayı hak eden efendilerin isimleri ve derecelerinin belirtildiği cetveller yer almıştır.[248]

Dergide yer alan Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye medresesi ile ilgili yazılarda görüldüğü üzere; 1916 yılında İstanbul medreselerinde tahsil gören beş yüz talebeden

---

[243] Medresetü'l-Hutaba Şubesi 1305(1887) Senesi İmtihan-i Umumi Cedveli başlığı altında yazıda medresetü'l huteba şubesinde üç talebenin sınıfta kaldığı ve üç talebenin de sınıfı geçtiği bilgisi verilmiştir. Buradaki bilgilerden imtihana altı öğrencinin girdiği anlaşılmaktadır. Bk. "Medresetü'l-Hutaba Şubesi 1305(1887) Senesi İmtihan-i Umumi Cedveli", **Ceride-i İlmiyye** C.V, S.48, Temmuz-Ağustos 1919, s.1515-1516.

[244] "Medresetü'l İrşad Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.51, Kasım-Aralık 1919, s.1639-1641.

[245] "Medresetü'l İrşad- Vaizin ve Eimme ve Huteba Şubelerinden 1336 Senesi Başşehadetname Neşet Eden Efendilerin Esamisidir." **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.62, Ağustos-Eylül 1920, s.1995-1996.

[246] Medresetü'l irşad rüus imtihanını üç kişi ala (iyi)derece ve dördü aliyy'ül -ala (pekiyi) derece ile olmak üzere yedi kişi kazanmıştır. Bk. "Medresetü'l İrşad İmtihan-ı Umumiyesinde Mezuniyeti Ruus Olanlar ile Terfi-i Sınıf Eden Efendilerin Esamisi", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.71, Aralık 1921, s.2300.

[247]"Medresetü'l Kudat Duhul-İ İmtihanında İktisab-ı Muvaffakiyet Eyleyen Zevatın Esamisi", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.2, Haziran-Temmuz 1914, s.95-96,

[248] "Medresetü'l Kudat Mezunları", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.3, Temmuz-Ağustos 1914, s.143-146; "Darü'l-Hilafeti'l-Aliye Medreseleri Tedrisat Cedveli", **Ceride-i İlmiyye**, C.II, S.14, Haziran-Temmuz 1915, s.92-96; "1334 Sene-i Hicriyyesinde Medresetü'l Kudat Dördüncü Sınıf Efendilerinin İcra Kılınan İmtihanlarında İhraz Eyledikleri Numara Cedveli", **Ceride-i İlmiyye**, C.III, S.24, Nisan-Mayıs 1916, s.568-571; "Tezakir ve Muharrerat-ı Aliyye", **Ceride-i İlmiyye**, C.III, S.32, Temmuz-Ağustos 1917, s.916-918; "1336 Senesinde Medresetü'l Kudat'tan Şehadetname Ahizine Muvaffak Olan Efendilerin Esamı ve Derecatı", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.36, Mayıs-Haziran 1918, s.1089; "Bu Sene Medresetü'l Kudat'tan Mezun Olan Efendilerin Esamisi", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.60, 5 Haziran 1920, s.1931; "Medresetü'l Kudat'ta Tevzi Ruus Merasimi", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.74-75, Nisan-Mayıs 1922, s.2472.

yapılan imtihanlar neticesi üç yüz on dördünün bir üst sınıfa geçtiği, yüz kırk ikisinin bütünlemeye kaldığı, ellisinin ise sınıfta kaldığı anlaşılmaktadır. [249] Bu sonuçlara göre bütünlemeye kalan talebelerin daha sonra başarılı olarak sınıflarını geçtikleri düşünüldüğünde dört yüz altmış iki talebenin başarılı, elli talebenin ise başarısız olduğu dolayısıyla genel başarının yüzde doksan olduğu görülmektedir. 1917 yılında ise İstanbul ve on dokuz taşra medresesinde yapılan imtihanlara toplam iki bin yedi yüz yirmi yedi talebenin katıldığı bunlardan İstanbul medreselerinde tahsil gören bin kırk yedisinden dört yüz kırk sekizinin bir üst sınıfa geçtiği, yüz kırk beşinin bütünlemeye kaldığı, otuz beşinin sınıfta kaldığı, dört yüz dokuzunun ise çeşitli nedenlerle imtihanlara katılamadığı anlaşılmaktadır. 1917 yılında İstanbul medreselerindeki başarının yüzde doksan dört olduğu görülmektedir. Aynı dönemde taşra medreselerinde tahsil gören bin altı yüz seksen talebeden bin yetmiş dördünün bir üst sınıfa geçtiği, iki yüz ellisinin bütünlemeye kaldığı yüz yedi altısının sınıfta kaldığı, yüz doksanının ise imtihanlara katılamadığı anlaşılmaktadır. Buna göre yine aynı dönemde taşra medreselerindeki başarının da yüzde doksan olduğu görülmektedir. [250] Bu bilgilere bakıldığında başarı oranın oldukça yüksek olmasında medreselerde yapılan düzenlemeler çerçevesinde uygulanan imtihanların da önemli bir etkisinin olduğu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ceride-i İlmiyye'de Darül-Hilafeti'l-Aliyye medreseleri mezunlarının rüus imtihanları ile ilgili olarak 1915 yılında yapılan imtihanla on kişiye müderrislik payesinin ayrıca otuz bir kişiye de daha sonra açılacak olan Medresetü'l Mütehassısın'a girebilme ve mezun olduklarında tekrar imtihan edilmeden müderrisliğe atanabilme hakkı verildiği bilgisi yer almıştır.[251] Bununla birlikte 1917 yılında neşredilen "Medaris-i İlmiye Hakkında Kanun" başlığı altında Medrese-i Süleymaniye'den mezun olanlara müderrislik payesinin verilmesinden söz edilmiş fakat imtihan konusuna yer verilmemiştir.[252]

[249]"1334 senesi ''Darü'l-Hilafeti'l-Aliye Medarisi imtihanı umumi hülasası", **Ceride-i İlmiyye**, C.III, S.23, Mart-Nisan 1916, s.523.
[250]"Tezakir ve Muharrerat-ı Aliyye", **Ceride-i İlmiyye**, C.III, S.32, Temmuz-Ağustos 1917, s.915.
[251] "Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Ruus İmtihanı", **Ceride-i İlmiyye**, C.II, S.15, Temmuz-Ağustos 1915, s.128.
[252] "Kavanin ve Nizamat", **Ceride-i İlmiyye**, C.III, S.31, Şubat-Mart 1917, s.879.

B. Cami Merkezli Din Eğitimi

1. Din Görevlileri

Tarihte özellikle Osmanlı toplum yapısında İmam hatip ve vaizlerin çok önemli bir yere sahip olduğu adeta mahallenin her şeyi ile ilgilenen biri olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Devletin bir görevlisi olan imam -hatip mahallenin dini, idari, kanuni ve daha birçok konuda danıştığı kimse olarak görülmektedir.[253]

Vaizlik mesleği halkın dini kaynaklarından biridir. Vaizler, bulundukları ortamlarda geleneksel anlayışa bağlı olarak halkın dini konularda bilgilenmesini sağlayan kişilerdir. Camiler başta olmak üzere cami dışındaki uygun ortamlarda da halka nasihat yapabilmektedirler. Vaizler, dini konularda halkı bilgilendirdikleri gibi sosyal ve kültürel konularda da halka bilgi vermektedirler. Halkın sosyal alanda tutum ve davranışlarını geliştirici bilgiler vererek toplumsal yaşayışın insanlar için iyileştirilmesine katkı sağlamaktadırlar.[254]

Ceride-i İlmiyye dergisindeki yazılar incelendiğinde Osmanlı toplumunda imam ve vaizlere ehemmiyet verildiği görülmektedir. Özellikle halka dini tebliğ konusundaki faaliyetleri mecmuada sıkça yer almıştır. Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Teşkilatı'nın taşra ile ilgili talimatnamesinde encümenlerinden halkı güzel ahlak yönlendirecek vaazlar irad etmelerini, halkın beş vakit cemaate devamına özen göstermelerini, dinen caiz olmayan şeylerin yasaklanması için çalışmaları ve Müslüman çocukların dini terbiyeleri için gayret etmeleri istenmiştir. [255] Encümenlikler de bu görevlerini yerine getirirken taşralardaki din görevlilerinden destek almışlardır. İmam-hatip ve vaizlerin bu amaçla cuma günleri cemaate dini zaruriyatlar, güzel ahlak, dini terbiye, birlik ve beraberlik ile ilgili vaazlar verdikleri mecmuada yayımlanan raporlarda görülmektedir.

---

[253] Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, İstanbul, İFAV Yayınları, 2016, s.164-167.
[254] Şükrü Keyifli, "Camilerde Din Eğitimi", **Din Eğitimi,** Ensar Yayınları, İstanbul,2018, s.365.
[255] "Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Nizamnamesinin 5. Maddesine Tevfiken ve Talimatnamenin 34. Maddesi Mucibince Taşra Encümenleri İçin Kaleme Alınması Lazım Gelen Talimatname", **Ceride-i İlmiyye,** C.IV, S.44, Mart-Nisan 1919, s.1288-1289.

Dergide din görevlilerinin sadece cemaati değil kendilerini de mesleki alanda yetiştirdikleri bilgisi de göze çarpmaktadır. Köylerde bulunan imam-hatiplerin bu amaçla fıkhi meseleler üzerine ders aldıkları belirtilmiştir.[256]

Ceride-i İlmiyye'de yayımlanan yazılardan anlaşıldığı üzere Osmanlı halkı o dönemde yaşanan savaşlardan dini, toplumsal ve ahlaki olarak kötü etkilenmiştir. Din görevlileri bu olumsuzluğu gidermek için cami cemaatlerinden destek beklemişlerdir. Bu hususta cemaatlerinden öncelikle ahlak dışı davranışlarda bulunan kimseleri uyarmalarını, ibadetlerini noksan yapanlara nasihatlerde bulunmalarını, yıkılan ya da harap halde olan cami binalarının yapımı için camilere maddi yardımlarını esirgememelerini ve birlik beraberlik içinde olarak vatana sahip çıkmalarını istemişlerdir. Bu istekler ile ilgili taşra müftü ve encümenlerden gelen yazılar dergide neşredilmiştir.[257] Bunun yanı sıra toplumun dini akideler, ibadetler ve itikatta noksan oldukları fark edilmiş ve bu doğrultuda cemaate fıkıh dersleri verildiği bilgisi dergide yer almaktadır. Özellikle namaz, oruç, gusül, talak ve nikah konusuna ağırlık verildiği görülmüştür. Fıkhi derslerden başka ara sıra hadis kitaplarının da tedrisi yapılmıştır.[258]

2. Eğitim Faaliyetleri

a. Vaazlar

Yetişkinlerin din eğitimi faaliyetlerinde vaaz yoluyla eğitim, önemli bir yer tutmaktadır. Vaazlar, yaygın din eğitimi denince akla ilk gelen faaliyetlerdendir.

---

[256]Köylerde bulunan imam-hatip efendileri dahi program dairesinde kendilerine fıkhi meselelerde tedris ettirilmesi; merkez-i celilelerinde medreseler ve kahvehane gibi meskenlerin bulunmasından ve merkeze yirmi saatlik uzaklık mesafesinde imamların derse devam ettirilmesi ve merkeze yakın yerlerdeki imamların merkeze celb edilmesi, uzak yerlerde mahallelerde bulunan imamlar hem dersine devam hem de taşra/köyüne vazifesini ifa eylemek problemi mevcub olacağından kendilerine bir kolaylık ve dersten yüce faydalar sağlamak üzere taşralar arasında bir teşkilat yapılarak kendilerine görüş olunan köylerdeki müderris-i kiramlardan fıkhi meseleleri tedris eylemeleri karar altına alınmış ve 25 Aralık-Ocak 1336 tarihinden itibaren imamlar derslere başlattırılmış ve devam eden imamlar ile devam etmeyen imamların dahi isimlerini ay sonunda defter ile fetva daireye ihbar etmeleri hakkında müderrisler mecbur tutulmuş ve bir taraftan da bu devam hususunda mecbur oldukları makam-ı mutasarrıfın yardımıyla taşra/köylerdeki jandarma vasıtasıyla ayrıca imam-hatiplere tebligat edeceği icra kılınmış ve bu baskı neticesinde derslere devam ettirildiği vuku bulan teftişlerden anlaşılmıştır. Bk. "Darü'l-Hikmeti'l -İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.57, 30 Mart 1920, s.1833-1836.

[257] "Haya ve Namus Hakkında Beyanname", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.48, Temmuz-Ağustos 1919, s.1511-1515; "Darü'l-Hikmeti'l -İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.55, 29 Şubat 1920, s.1770-1772.

[258] "Darü'l-Hikmeti'l -İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.57, 30 Mart 1920, s.1833-1836.

İslamın başlangıcından itibaren Müslüman halkı eğitici ve dini konularda bilgilendirici bir vasıta olarak kullanıldığı gibi, siyasi, toplumsal ve ahlaki esasların telkin ve taliminde de en çok kullanılan yollardan birisi olmuştur.[259] Ayrıca vaazlar cemaati dini konularda aydınlatmak, hayırlı işlere teşvik etmek, günahlardan sakındırmak, hurafelerden korumak ve halkın İslam ahlakı ile ahlaklanabilmesini temin etmek için en önemli irşat metotlarından biridir.[260]

Vaaz geleneği hutbede olduğu gibi Hz. Peygamber ile başlamıştır. Hz. Peygamber kadın-erkek bütün toplumu muhatap alarak camide dini ve ahlaki değerler konusunda sohbetler yapmış, bu şekilde eğitim faaliyetini devam ettirmiştir. Vaazlar, süre konusunda hutbeler gibi çok sınırlı olmadıkları için daha kullanılmaya müsait yapıdadırlar. Vaazlar ile farklı gruplara ve ülkenin her köşesine bilgi ulaştırmak mümkün olmaktadır. Haftada birkaç gün, ortalama bir saat camide vaaz verilebilmektedir. Vaazların da hutbelerde olduğu gibi hazırlık yapılarak cemaate sunulması daha faydalı olmaktadır. Vaizin cemaatini iyi tanıması, konu seçiminde isabetli karar alması, dikkat çekici ve etkileyici bir üslup kullanması vaazların gücünü arttırarak cemaatin camiye devamını sağlamaktadır.[261]

Ceride-i ilmiyye'de vaazlar ile ilgili yazılara bakıldığında öncelikle derginin 60 ve 61. sayılarında Darul-Muallimin talebesine dini hissiyat ve terbiyesini takviye etmek amacıyla dini vaazlar verilmesi için Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'ye müracaat edilmesi üzerine, kurumun azası müderris İsmail Hakkı Efendi'nin 15 günde bir öğrencilere vermeyi kabul ettiği dört vaazın hulasasına yer verildiği görülmüştür. Bu vaazlardan ikisi 60. sayıda "Dini Mevizalar" ve diğer ikisi ise 61. Sayıda "Darul-Muallimin'de Dini Mevizalar" başlığı altında mecmuada yer almıştır.

Derginin 60. sayısında yer alan birinci vaazda; son zamanlarda dini yaşantının azalmasının sebebinin cahillik olduğu belirtilmiş ve bu noktada aklın önemine vurgu yapılmıştır. Din ile müspet ilimlerin birbirlerine zıt olmadığının sadece sahalarının

[259] Recai Doğan, "Yaygın Din Eğitim Açısından İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vaizliğin Gelişimine Tarihi Bir Bakış", **Dini Araştırmalar Dergisi**, C.I, S.3, Ocak-Nisan 1999, s.258-259.
[260] Hasan Yavuzer, **Çağdaş Din Hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı-Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi**, Kayseri, Laçin Yayınları, 2006, s.12
[261] Gülsüm Pehlivan Ağırakça, ''Camide Din Eğitimi'', **Din Eğitimi**, İstanbul Lisans Yayıncılık, 2018, s.205-206.

ayrı olduğu savunulmuştur. Dinde akıl, hikmet ve istidlal olduğunu belirtilerek dinin iki düşmanı olduğu ifade edilmiştir. Bu düşmanları, Müslüman olup ilim karşıtı olan mutaassıplar ve tamamen Müslümanlığa düşman olanlar olarak sınıflandırılmıştır. [262] Aynı sayıda yer alan ikinci vaazda din nazarında aklın reddedilmediği vurgulanmış akıl ve naklin birbirine zıt olmadığı savunulmuş ve aklın temel, naklin ise ona dayanan olduğu belirtilmiştir.[263] 61. sayıda geçen ilk vaazda İslam dinine göre insanın en kamili ve hayırlısı olanının insanlara hayrı olan olduğu, en fenasının da onlara zarar veren olduğu ifade edilmiştir.[264] Bununla Müslümanların dayanışma içinde yaşamaya teşvik edilmesi amaçlanmıştır. İkinci vaazda ise dört şeriat yolu olduğu ve bunlardaki esas vazifenin Allah'a ibadet olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca dini vecibelerin hükümlerinin tedrici olarak indirildiği de ifade edilmiştir.[265]

Dergi incelendiğinde Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'nin tebliğ çalışmalarında müftü, vaiz, imam gibi din görevlilerinden destek aldıkları daha önce belirtilmişti. Kurumun Taşra müftülüklerine gönderdiği talimatnamelerde merkezden uzak olan köy, mahalle ve kasaba gibi yerlerde halkın itikat, ahlak ve amellerindeki bozukluk ve eksikliklerin giderilmesi gerektiği belirtilmiş bu hususta cuma günleri mevcut camilerin hepsinde imamların cemaate vaaz vermeleri istenmiştir. Taşralardan bu talimatnameler cevaben yazılan raporlar Ceride-i İlmiyye'nin farklı nüshalarında "Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Taşra Teşkilatı" başlığı altında yayımlanmıştır. [266] Bu yazılarda vaaz ve nasihat kavramlarının birlikte kullanılması dikkat çekicidir.[267]Ayrıca

[262] "Dini Mevizalar", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.60, Mayıs-Haziran 1920, s.1922-1927; "Darul-Muallimin'de Dini Mevizalar", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.61, 2 Haziran 1920, s.1959-1963.
[263] "Dini Mevizalar", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.60, Mayıs-Haziran 1920 s.1924-1927.
[264]"Darul-Muallimin'de Dini Mevizalar", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.61, 2 Haziran 1920, s.1959-1960.
[265] Dinler çeşitlidir. Bizce dört şeriat vardır: 1. Şeriat-ı Sabiyye 2. Şeriat-ı Museviyye 3. Şeriat-ı İsaviyye 4. Şeriat-ı Muhammediyye'dir. Bk. [265]"Darul-Muallimin'de Dini Mevizalar", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.61, 2 Haziran 1920, s.1959-1960.
[266] "Darü'l-Hikmeti'l -İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye,** C.IV, S.46, Mayıs-Haziran 1919, s.1424-1426.; "Darü'l-Hikmeti'l -İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.47, Haziran-Temmuz 1919, s.1471-1476; "Darü'l-Hikmeti'l -İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.48, Temmuz-Ağustos 1919, s.1511-1515; "Darul-Muallimin'de Dini Mevizalar", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.61, 2 Haziran 1920, s.1959-1963; "Darü'l-Hikmeti'l -İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.53, 15 Şubat 1920, s.1701-1708; "Darü'l-Hikmeti'l -İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.55, 29 Şubat 1920, s.1770-1772; "Darü'l-Hikmeti'l -İslamiye Taşra Teşkilatı" **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.57, 30 Mart 1920, s.1833-1836.
[267] İslamın şer'i böyle emrettiği gibi hükümetimizde bunun için bir kanun ve nizam yaptı. İş bu nizamname gereğince Giresun'da müftü efendinin riyasetinde memleketin ulema ve müderrislerinden oluşan bir meclis icraata başladı. Kasabada cami şeriflerde vaaz ve nasihat oluyor. Köylerde ahali ehli sünnet mezhebi üzere ıslah ve ahlaklarını düzeltmek için köyde bulunan efendilere de emir ve talimat

Osmanlı toplumunda o dönemde yaşanan savaşlara dikkat çekilerek halkın birlik ve beraberlik içinde olması gerektiğini vurgulayan vaazlar da mecmuada görülmektedir.[268]

b. Hutbeler

Ceride-i İlmiyye mecmuasına bakıldığında halka din ve güzel ahlakın tebliği konusunda vaazlar ve nasihatlere daha çok yer verildiği buna karşın hutbeler ile ilgili fazla bilginin olmadığı görülmüştür. "Darü'l Hikmeti'l-İslamiyye Ahlak Komisyonu Mukarreratı" başlığı altındaki yazıda dergide dönemin sorunu olarak sıkça vurgulanan işret/içki müptelalığından halkın kurtulması için vaazlar ve hutbeler hazırlanması kararından bahsedilmiştir.[269]

C. Yayın Merkezli Din Eğitimi

1. Meşihat Makamı Dönemi

a. Fetvalar

Meşihat Makamınca çıkarılan fetvalar Ceride-i İlmiyye'de "Fetava-y ı Şerife" başlığı altında neşredilmiştir. Bu fetvalar aracılığıyla Müslüman halkın gündelik hayattan aile hayatına, akrabalık ve komşuluk münasebetlerine, muamelat ve ibadet alanına dair bilgilenme ihtiyacı hissettikleri bütün meseleleri doğru şekilde öğrenmelerine ve öğrendikleri bu bilgileri pratiğe geçirmelerine imkan sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yönü ile fetvaları bir nevi din eğitim ve öğretim aracı olarak saymak yerinde olacaktır. Ayrıca bu yazılar ile halkın bilgi sahibi olmadığı ya da çözüme ulaştıramadığı konulardaki davranışları İslam dinine uygun yönde şekillendirilerek halka davranış eğitimi yapıldığı dikkati çekmektedir.

---

gönderilmiştir. Bu talimat gereğince her cuma günü müderrisler ahali vaaz ve nasihat edecek ve namaza kılmayanları ve Ramazan-ı şerifte oruç tutmayanları ve birtakım kötülük edenleri her köyün imam ve muhtar ve azaları yanlarına çağırıp bu hallerden vazgeçtirilmesine çalışılacak ve herhalde cemaate ve beş vakit namaza devam olunacaktır. Bk. **"**Darü'l-Hikmeti'l -İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye,** C.IV, S.46, Mayıs-Haziran 1919, s.1424.

[268] "Darü'l-Hikmeti'l -İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.47, Haziran-Temmuz 1919, s.1471-1476

[269] "Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Ahlak Komisyonu Mukarreratı", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.52, Aralık-1919-Ocak 1920, s.1674-1675.

Mecmuada yayın süreci boyunca içerisinde 240 farklı başlık altında 1795 fetva yayımlanmıştır. Fetvaların içeriğine bakıldığında halkın en fazla nikah konusunda soru sorduğu ve bu sorulara cevaben dergide 216 adet fetva yayımlandığı görülmektedir. Aynı konuları içeren fetvalar farklı başlıkların altında tekrar neşredilmiştir. Fetava-yı Şerife bölümünde yer alan fetvaların ana konuları İbadat ile ilgili konular, muamelat ile ilgili konular ve ukubat ile ilgili konulardır. Bu çıkarımlardan anlaşıldığı üzere fıkıh/ilmihal ağırlıklı eğitimin ön planda tutulduğu gözlemlenmiştir

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu savaş ortamı, halkın yaşadığı sorunlar dönemin yansıması olarak fetvalar da konu olarak ele alınmaktadır. Ceride-i İlmiyye'nin 7. Nüshasında yer alan "Cihad-ı Ekber Fetava-yı Şerife" adıyla yayımlanan fetva, mecmuada yer alan fetvalar arasında ayrı bir önem teşkil etmektedir. Şeyhlülislam Mustafa Hayri Efendi tarafından neşredilen bu fetvada padişahın cihad emrine herkesin canı, malı ile katılmasının farz olduğu; İslam dünyasına düşman olan Rusya, İngiltere ve Fransa'nın idaresi altında olan bütün Müslümanların bu devletler aleyhine birleşmesinin farz olduğu; bu farziyeti yerine getirmeyenlerin Allah'ın gazabına uğrayacakları vurgulanarak bu sıkıntılı dönemde Müslümanların birlik ve beraberlik içinde olması amaçlanmıştır.[270] Derginin aynı sayısında fetvanın Osmanlı devleti yönetimi altındaki tüm Müslüman tebaa tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için Urduca ,Tatarca, Farsça ve Arapça tercümelerine yer verilmiştir.[271] Bu bilgiler ışığında din ve din eğitiminin siyasetle ilişkisinin olduğu gözlemlenmiştir.

Mecmuada yayımlanan fetvalar incelendiğinde sadece Osmanlı sınırları ile değil dünyanın her yerinden Müslümanların sorduğu sorulara da cevap verildiği görülmektedir. [272] Ayrıca fetvalarda sorulan sorunların çözümlerinde çoğunlukla

[270] "Cihad-ı Ekber Fetava-yı Şerife", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.7, Kasım-Aralık 1914, s.437-453.
[271] "Cihad Beyannamesinin Arabi Tercümesi", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.7, s.462-475.
[272] Cenubi A (Cape Town) sekene-i müslimesi tarafından vuku bulan soru üzerine yazılan fetava-yı şerife: ''Şeyhlülislamın -Allah makamını daim eylesin -şu konudaki sözü nedir? Birden fazla cami bulunan bir beldede Cuma namazını bu camilerin her birinde kılmak caiz midir, yoksa yalnızca bir camide mi kılınmalıdır? El-cevab: Bir şehirde -şehir büyük olsun ya da olmasın, iki yakasını nehir ayırsın ya da ayırmasın, bir köprüyle ayrılsın ya da ayrılmasın, iki veya daha çok bölgede olsun ya da olmasın-çeşitli yerlerde Cuma namazı kılmak caizdir. Bk. "Fetava-yı Şerife", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.3, Temmuz-Ağustos 1914, s.103.

Hanefi mezhebinin görüşü kabul edilmiş ise de bazı fetvalarda diğer mezheplerle ilgili görüşlere de yer verildiği görülmektedir.[273]

Ceride-i İlmiyye'nin yayımlandığı dönemde kendini gösteren eşitlik, adalet, hürriyet gibi düşünceler diğer milletlerde olduğu gibi Osmanlı toplumunun da tüm kesimlerine sirayet etmiş özellikle kadına eğitim, aile ve sosyal yaşam alanlarında daha çok hukuki imkanlar tanınması konusunu beraberinde getirmiştir. Derginin dördüncü nüshasında neşredilen fetvada küçük yaşta nikahlanan kız çocuklarının buluğa erince nikahı feshedebilme haklarının kendilerine verilmesi buna örnek teşkil etmiştir.[274] Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti sıkıntılı bir savaş döneminde olduğu için eli silah tutan her erkek cepheye gitmek durumunda kalmıştır. Geride bıraktıkları kadınlar da eşleri için bir bekleyişe girmişler ve eşlerinin şehit olduklarına dair net bir bilgi gelene kadar dul sayılamamışlardır. Bu süreç kadınların her yönden mağdur olmalarına neden olmuş ve bu mağduriyeti gidermek üzere dergide söz konusu kadınlara boşanma hakkı tanındığına dair fetvalar yayımlanmıştır.[275]

Ceride-i İlmiyye fetvalarında gayrimüslimlere de yer verilmiştir. Bu fetvalarda Osmanlı Devleti'nin birer tebaası sayılmışlar ve onları azınlık olarak hissettirecek her türlü söylemden uzak durulmuştur. Gayrimüslim erkek ve kadınlar için "Zeyd-i nasrani", "Hind-i nasraniyye" diye bahsedilmiştir.[276]

2. Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Teşkilatı Dönemi

a. Din Dersleri

[273] "Fetava-yı Şerife", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S. 48, Temmuz-Ağustos 1919, s.1478.
[274] Hind'i sağireyi, veliyy-i akrebi li-ebeveyn ammi Zeyd mehr-i misliyle küfüvvü Amr'a tezvic eylese sonra Hind baliğa olduğu anda nefsini ihtiyar ve işhad edip Amr'ın huzurunda akd-i mezburu hakime fesh ettirmeye kadire olur mu? (Çocuk Hind'i , amcası Zeyd misli mehir ile akranı Amr ile evlendirse sonra Hind büluğa erdiği anda Amr'ın huzurunda akdi hakime fesh ettirmeye kadire olur mu?) El-cevab: Olur. Bk. "Fetava-yı Şerife", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.4, Ağustos-Eylül 1914, s.161.
[275] Zeyd mevki-i harbde a'da ile muharebe ettikten sonra mefkud olup hayat ve mematı malum olmasa Zeyd'in mematı galib-i zan olacak mertebe müddet mürurundan sonra mevtiyle hükm olunmak sahih olur mu? (Zeyd harb **yerinde** düşman ile savaştıktan sonra kayıp olup hayat ve ölümü belli olmasa Zeyd'in ölümü zannı galip olacak mertebe müddet geçtikten sonra ölümüyle hükm olunmak sahih olur mu?) / El-cevab: Olur. Bk. "Fetava-yı Şerife", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.1, 28 Mayıs 1914, s.25.
[276] Zeyd Hind-i ecnebiyyeyi ahiret ana ettikden sonra Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu? (Zeyd ecnebi Hind'i ahiret ana ettikten sonra Hind ile evlenmesi caiz olur mu?) El-cevab: Olur. Bk. "Fetava-yı Şerife", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.9, Ocak-Şubat 1919, s.535.

Ceride-i İlmiyye'nin 72,73,74-75 ve 76-77 sayılarında Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye komisyon üyelerinden Ahmed Rasim Avni'nin "Din Dersleri" başlığı altında dine dair bilgiler verdiği ders niteliğinde yazıları bulunmaktadır. Bu yazılar incelendiğinde konu olarak İslam dininin inanç esaslarının ele alındığı ve halkın yaşamın dini boyutunu daha iyi anlamalarına yardımcı olacak yaygın din eğitimi niteliğinde bilgilere yer verildiği görülmektedir.

Tablo 8. Ceride-i İlmiyye Din Dersleri Temsili

Ders Sayısı	**Ders kapsamı**
1.Ders	Allah-u Teala'nın var olduğunun ispatı Allah-u Teala'nın bir olduğu İslam dini Allah-u Teala'yı nasıl vasıflandırır?[277]
2.Ders	İslam dininin esasları dinlerin ortak olduğu ve sekiz nokta çerçevesinde esaslarının incelenmesi[278]
3.Ders	Allah ve Er-Rahman isimlerinin şerhi[279]
4.Ders	El-Melik, El-Kuddüs, Es-Selam isimlerinin şerhi[280]

Mecmuada derslerin işlenişine bakıldığında soru kalıplarıyla başlayan derslere rastlanıldığı gibi cümle şeklinde genel bir temanın da yer aldığı derslerin de olduğu görülmektedir.[281] Genellikle bu yazılar, tek derslik temalar olmalarının yanı sıra derginin diğer sayılarında devamı olacak şekilde ilerleyen ders içerikleri de

[277] "Dini Dersler", **Ceride-i İlmiyye,** C.VII, S.72, Ocak-Şubat 1922, s.2307-2309.
[278] "Dini Dersler", **Ceride-i İlmiyye,** C.VII, S.73, Şubat-Mart 1922, s.2406-2407.
[279] "Dini Dersler", **Ceride-i İlmiyye,** C.VII, S.74-75, Nisan-Mayıs 1922, s.2470-2471.
[280] "Dini Dersler", **Ceride-i İlmiyye,** C.VII, S.76-77, Haziran-Temmuz 1922, s.2533-2534.
[281] "Dini Dersler", **Ceride-i İlmiyye,** C.VII, S.72, Ocak-Şubat 1919, s.2307-2309.

bulunmaktadır. Allah'ın isimlerinin şerhinin birbirlerinin devamı niteliğinde yazılması buna bir örnektir.[282]

Dersler içerik bakımından açıklayıcı ve teşbih üslubunda yazılmıştır. İkinci derse bakıldığında "Din" başlığı altında dinlerin ortak sekiz noktası anlatılırken dini esasların teşbih usulüyle açıklanmaya çalışıldığı görülmüştür.

> "Din bir ağaca benzetilirse bu sekiz esasta onun dalları makamında olur. Ağacın sağlam ve meyveli olması nasıl ki kökünün sağlam olmasına bağlı ise dininde sağlam olması esasının sağlam ve sahih olmasına bağlıdır. Bu sekiz esas nokta şu şekildedir:
>
> 1- İnsanların bazı şeylerden nehy ve bazı şeylerle emr olunmuş olduğuna itikad.
> 2- Emr ve nehye isyanın dünyada ve ahirette azaba sebep olacağına itikad.
> 3- Bu alemin fani, başka bir alemin baki olduğuna itikad.
> 4- Kadere yani hayr ve şerrin Allah-u Teala'nın takdir ve iradesiyle olduğuna itikad
> 5- Allah-u Teala'ya arz olunacak ibadetlerin makbul olunacak dualaın kabul olunacağına itikad.
> 6- Kurban ve muhtaçların kalplerini hoş etme gibi güzel işlerin dualaın kabulüne tesiri olduğuna itikad.
> 7- Ruhun vücud ve bekasına itikad.
> 8- Cin ve şeytan ve meleklerin var olduğuna itikad".[283]

b. Menkıbeler

Ceride-i İlmiyye'nin son sayılarında yayımlanmış olan "Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze" başlığı altındaki yazılarda menkıbelere genişçe yer verilmiştir. Aynı zamanda Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Heyeti'nin de azalarından olan Ferid Kam'ın bu yazılarındaki menkıbelerin konusunu Hz. Peygamberin ve sahabenin meziyetleri, faziletleri ve yaşamlarından kesitler oluşturmuştur.

Bu menkıbeler ile müellif, dönem halkına Hz. Peygamberin yüce yönlerini göstererek toplumun İslam dini inanç ve ahlaki değerleri ile yapılandırılmasını amaçlamıştır. Bu bağlamda mecmuada Hz. Peygamberin kendisine atılan iftiralara karşı gösterdiği davranışı anlatan menkıbe örneğine yer vermiştir.

---

[282] "Dini Dersler", **Ceride-i İlmiyye,** C.VII, S.74-75, Nisan-Mayıs 1922, s.2470-247; "Dini Dersler", **Ceride-i İlmiyye,** C.VII, S.76-77, Haziran-Temmuz 1922, s.2533-2534.
[283] "Dini Dersler", **Ceride-i İlmiyye,** C.VII, S.73, Şubat-Mart 1922, s.2406.

"Müşriklerin peygamber efendimize karşı sözlü ve fiili gayretleri çok idi. Resul-i Ekrem'e tekrarından utanılacak birçok noksanlıklar isnat etmek isteyen müşrikler Hazreti peygamberi yalancılıkla ithama kalkışıp haşa 'Muhammed yalancıdır; yalandan dava-i peygamberlik ediyor, Kur'an'ı kendi uyduruyor' dediler. Hatta bir aralık yüce huzuruna gelerek: 'Eğer muradın bir mevki sahibi olmak ise seni kendimize reis yapalım; tek sen bu çağrıdan, davadan vazgeç; eğer hastalık sonucu olarak gözüne bazı şeyler görünüyor ise bir doktora müracaat edip onun da çaresini baktıralım' dediler. Hz. Peygamber 'Bu zanların doğru olmadığını, kendisinin emr-i ilahiyle halkı tevhid yoluna davetten başka bir maksada hizmet etmediğini' söyledi. Onlar bir taraftan Resul-i Ekrem'i yalancılıkla ithama yeltenirken diğer taraftan gözleri önünde vaka cereyan ediyor ki eğer (gözleri vardır görmezler, kulakları vardır, işitmezler, kalpleri vardır idrak etmezler) mealinde olan ayet-i kerimenin söylendiği gibi olmasalar, bu hadise üzerine peygamberin hak nebi olduğunu derhal tasdik ederler, başka delil getirilmesine lüzum görülmezdi."[284]

c. Soru Köşeleri

Ceride-i İlmiyye'nin 50, 65, 68, 72, 78-79 ve 76-77. sayılarında Darü'l-Hikmetil'-İslamiye'ye sorulan bazı sualler ve cevaplara yer verilmiştir. Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'nin üyelerinden Rebii Efendi tarafından dokuz soruya ve Ahlak Komisyonu Azası Ali Rıza Bey tarafından da dört soruya cevap verilmiştir.

Tablo 9. Ceride-i İlmiyye Soru Köşesi Temsili-1[285]

Yazar:	Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Ahlak Komisyonu Azası Ali Rıza Bey
Dergi Sayısı:	50.sayı, sayfa 1590-1595
Yazı İçeriği:	İçki ve Alkolün İnsan Üzerindeki Etkisi
Soru:	**Cevap**
İçki nedir ve sıhhat için lazım ve faydalı mıdır?	İçki, içindeki alkolün tesiriyle neşe ve zindelik veren içeceklere ıtlak olunur. Bunların çeşitleri pek çoktur. Başlıcaları: Şarap, Konyak, Rakı, Bira, Viski, Votka… bunların hepsi de saf halinde farklı oranlarda su, ekşi meyve, muhtelif renk veren maddeler, muhtelif koku veren maddeler, esanslar ve kokular ihtiva eder. İçkilere dahil olan bu maddelerden sudan başkası insana ne lazım ne de faydalıdır. Çeşitli iltihaplar, mide ve karaciğer ve böbrek hastalıklarına yol açar. İyice kuvvetten düşerek

[284] Ferid, Kam, "Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze", **Ceride-i İlmiyye,** C.VII, S.70, Kasım-Aralık 1921, s.2258-2262.

[285] Ali Rıza Bey, "Darü'l-Hikmeti'l İslamiye'de Müteşekkil Ahlak Komisyonu Aza-yı Müntahabesinden Ali Rıza Bey'in İşret Hakkındaki Takrirleri", **Ceride-i İlmiyye** C.V, S.50, Ekim-Kasım 1919, s.1590-1595.

	sarhoşluk ve müzmin alkolizm (alkol bağımlısı) haline teşkil eder.
İçki iştahı açar mı ve alkol bir gıda mıdır?	İçkinin yayılmasının başlıca sebebi, az bir miktarda kullanılabildiği vakit yalancı bir keyif kuvvet vermesi ve midenin faaliyetini arttırarak iştahını açtırmasıdır. İşte içkinin en büyük fenalığı, insanlık için en büyük felaket olması ispirtonun bu hasasındandır. Bir defa içkinin bu neşesini duyanlar bunu devamını istemekte ve içkiyi kullanmaktadırlar. Bu yüzden içkinin ölçülü bir miktarda kullanılması mümkün değildir. Her zaman herkes için suistimali mümkündür. Bir defa içmeye başlayan bir adam uçurumdan yuvarlanmaktadır, onu alıkoymanın imkanı yoktur. İşte Din-i Mübin'de şarabın katresinin haram olmasının hikmeti budur. İçki iştahı açmaz, aldatır. Kapanan iştaha içki ile değil düzenli bir bedeni sporlar ile intizam ve sağlığı koruma içinde yaşamakla açılır. Üzülerek birçok bilgili kişiler, bazı doktorlar alkolün faydalı bir gıda olduğunu söylemektedirler. Bu katiyen yalandır. Çünkü bir kısmı beyinde, karaciğerde ve kaslarda birikir; bir kısmı ayrışarak bazı zararlı maddelere dönüşür. Bir kısmı da böbrek vasıtasıyla dışarı atılır.
İçki insanı ısıtır mı?	Hararet, bedeni noksanlaştırır. Gerçi bir miktar soğuk içecek içilirse bu zehri organlar vücuttan uzaklaştırmak için devamlı bir faaliyet gösterdiğinden yüksek sıcaklık görülür ise de bu da alkolün sarf edilmesinden değil aksine ve vücudumuzdaki en iyi gıda maddelerinin zararından olarak ortaya çıkar. Yükselen sıcaklık sonra şiddeti inerek soğur, güçlük ve dermansızlık meydana gelir.
İçki içenlerin insan toplumu için zararı nedir?	Alkol, bir zehirdir. Bir kaşığı yeni doğmuş çocuğu, küçük kadehi iki yaşında çocuğu, küçük bir bardağı on yaşında bir çocuğu, tam bir büyük bir adamı öldürür. Alkol içeren içeceklerin hangisi olursa olsun sağlıklı değildir. Bunların içinde alkolden başka mide ve karaciğer iltihaplandıracak unsurları bulunduran ve sanayide kullanılan adi alkollerin sağlığa zararı olup üzümden veya şaraptan elde edilen alkolün zararsız olduğu fikri de çok büyük bir hatadır. Zira bunların bazıları diğerlerine

	nispeten daha tehlikeli ise de alkol bütün alkol çeşitlerini hasıl eder.

Ceride-i İlmiyye'nin çıkış amaçları arasında halkın moralini yükseltmek ahlaki çözülmeyi ve dini problemlere iyileştirici etki uyandırmak olduğu daha önceki bölümlerde bahsedilmiş idi. Tablo 2'de görüldüğü üzere Dergide halkın alkol sorunu ve muhtemel sağlık problemleri üzerine ışık tutan bir içerik oluşturulmak istenmiştir. Bunun nedeni Osmanlı devletinin son yıllarda halk arasında alkol bağımlılığının had safhaya yükselmesi ve soru kalıplarından da anlaşılacağı üzere toplumda bilinçsizliğin hakim olmasıdır. Darü'l-Hikmeti'l İslamiye'nin hem üyesi hem de yazarı olan Ali Rıza Bey, sorulan sorulara verdiği cevaplarla alkolün sağlığa zararlı etkilerini ve bağımlılık yaratma kapasitesini açıklayıcı bir şekilde ifade ederek halkı bu konuda aydınlatmak istemiştir.

Tablo 10. Ceride-i İlmiyye Soru Köşesi Temsili-2[286]

Yazar:	Darü'l-Hikmeti'l İslamiye üyesi Rebii Efendi
Dergi Sayısı:	65.sayı- 72.sayı, sayfa 2069-2071
Yazı İçeriği:	İslamiyet'in Evrenselliği Hususu
Soru	**Cevap**
Amerika 891 sene-i hicriyyesinde meşhur Kristof Kolomb tarafından keşfedilmiştir. Gerek bu kıta ve gerekse diğer çağlarda yeniden keşfedilen Grönland kıtalarında insanlar yaşamaktadır. Azam peygamberlerden habersizler. Hatta Peygamber Efendimizden hiç de haberleri yoktur. Aynı zamanda bunları hak dine davet eden de olmamıştır. Dolayısıyla Müslüman olmayışlarından cehenneme gitmeleri lazım gelir mi?	Bu kıtalardaki halka ilahi davetin ulaşması hakkında kat'i bir hüküm buyrulamaz. Bunun sebeplerinden birisi: Cenab-ı Hakk'ın ilahi daveti tebliğ etmesi ve ulaştırması için gönderdiği pek çok peygamber olduğu bilinmekte fakat gönderildikleri milletlerin adedi, isimleri ve mensup oldukları ırkları tamamen bilinmemektedir. Diğer bir sebep ise bütün insanların bir aslı vardır. Bir anadan, bir babadan, Adem ve Havva (a.s) hazretinden doğup büyüdükleri gerçek bir durum olup şimdiki vahşet ve cehaletinin ise zaman-ı ecdada dayandığına dair hiçbir delil var olmadığından peygamberlerin çokluğu ile meşhur olan Asya'dan göç ile Amerika vs. kıtalarda yerleşen insanların gizlide olan bu halkının ilahi daveti

[286] Rebii, "Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'ye Varid Olan Sorulan Bazı Sualler ile Cevapları", **Ceride-i İlmiyye** C.6, S.65, Aralık 1920-Ocak 1921, s.2069-2071.

	miras haberler aracılığıyla iyice düşündükten sonra geri dönmüş olmaları da mümkün olabilir. Oralardaki halk eğer İslam'dan habersizler ise onlar için cehenneme gitmeye bir sebep oluşturmaz. İlahi davetin insana ulaşmaması insanın helakını gerektirmez.
Beş vaktimiz güneş dikkate alınarak tayin edilmektedir. Kuzey kutbunda yaşayan Eskimolar altı ay gece altı ay gündüz İskoçya'nın kuzeyinde üç ay gece, dokuz ay gündüz vardır. Burada bulunacak Müslüman gerek namaz gerek orucunu nasıl yapacaktır? Bugün herhangi din alimine şu sual sorulacak olsa cevap olarak altı ay gece altı ay gündüz olan hiçbir yer olmadığından ibarettir. Halbuki bir ilkokul talebesinin bilmesi lazım gelen basit coğrafya bilgisini dinde irşad yapacak olan ve ulema denilen zatların bilmemesi neden ileri geliyor. Cenab-ı Hakk dünyanın nasıl olduğunu buyuruyor. Fennin aksinin ispatı mevcut mudur?	Fıkıhçılardan bazıları bazı kuzey ülkelerde en kısa geceleri yazın şafak batmadan önce fecr doğmakta olduğundan -vakt-i mahsusanın tahkik etmemesine dayanarak -oralarda bulunan mükelleften yatsı ve vitr namazlarının kılmayacağını fetva vermiştir. Fıkıhçılardan diğer bazı zatlar, mahal farzın yokluğu ile bir sebep zahiri olan ve adeta bilinen vaktin yokluğu arasında açık bir fark bulunduğunu, bir delilin bir ma'rufun ortadan kaldırılmasıyla delil olan gösterilen şeyin ortadan kaldırılması lazım gelmeyeceğini, çünkü bir şeyin çeşitli delilleri bulunabileceğini, vacip olan namaz için ise Miraç gecesinde farklı bölgelere dair ayrıntılar verilmeyerek 5 vakit namazın bütün halka umumi bir surette farz kılınmış buyurulduğu hakkında birbirlerini sağlamlaştıran hadisler bulunduğunu ileri sürerek vaktin ortadan kalkmasıyla vacipliğin düşmeyeceğine şu kadar ki namazların hususi vakitlerinin dağıtılması vaktin tahkiki ile şartına bağlı olup bazı hadis şeriflerden anlaşıldığı vecihle vakti tahkik etmediği yerlerde tahkik etmiş gibi farz ve takdir ederek namazın ifası lazım geleceğini söylemiştir.

Tablo 3'e bakıldığında ise halkın bazı kesimlerinin aynı zamanda küresel anlamda gelişmeleri olağan şekilde durumu sorguladıkları ve bildikleriyle öğrendiklerini eşleştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Soru kalıplarından da anlaşılacağı üzere toplumda dini bilgilerle beşeri bilgiler arasında çatışmanın olduğu düşüncesinde olan kişiler mevcuttur. Ceride-i İlmiyye'de yer alan bu cevaplarla mevcut koşulların çelişkileri de dahil edilerek somutlaştırılarak verilmesi mecmuanın halkın bilincini doyuran kılavuz niteliğinde olmasını sağlamak istediğini göstermektedir.

d. Beyannameler

Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Teşkilatı, Osmanlı toplumunda son zamanlarda ortaya çıkan dinin temel değerlerine ve gelenekselleşmiş din anlayışına aykırı yaşanan davranışlar ile ilgili kuruma gelen şikayetler ve bunların önlenmesine yönelik talepler üzerine İslam'ın temel referansları çerçevesinde halkı aydınlatmak için beyannameler çıkarmıştır.[287] Bu beyannameler kurumun resmi yayın organı olan Ceride-i İlmiyye'de yayınlanmıştır. Dergide içerik incelemesi yapıldığında çeşitli konularda on adet beyanname yayımlandığı görülmüş ve konularına göre şu şekilde tasnif edilmiştir:

Oruca İlişkin Beyanname: Beyannamenin başında İslam dininin manevi feyzine Cenab-ı Hakk'ın emirlerine uyarak ve yasaklarından kaçınarak, yüce hükümlerine sarılarak ulaşılabileceği belirtilmiştir. Farz olan her ibadetin kendine has feyzleri olduğu vurgulanmıştır. Bu farz ibadetlerden birinin de oruç olduğu belirtilerek orucun maddi ve manevi faydalarından bahsedilmiştir. Halis bir Müslümanın şer'i mazeret olmadıkça oruç bozmaması gerektiğinin ve hükümete de bu konuda görev düştüğü belirtilerek sona erdirilmiştir.[288]

Ramazan Bayramı'na İlişkin Beyanname: Beyannamede Osmanlı Devleti'nde yaşanan sıkıntılı dönemin bitmekte olduğu belirtilmiş gelecek yıl için saadeti müjdeleyen ışıkların görülmeye başlandığı ifade edilmiştir. Bu seneki Ramazan ayının huzur ile geçirildiği, ilk günden beri ibadet ve itaatin feyz nuruyla dolan Müslümanların bayram namazı için de camilere gidip tek bir kalp olarak Kabe-i Muazzama 'ya yönelmesi tavsiye edilmiştir. Böylece bütün İslam aleminin üzerine rahmet hazineleri açılacağı, afv ve mağfiret nurunun saçılacağı belirtilerek bitirilmiştir.[289]

Haya ve Namus Hakkında Beyanname: Beyannamede faziletli huylardan biri olan hayanın önemine vurgu yapılmıştır. Hayasızların insanlık için en zararlı en helak edici unsur olduğu belirtilerek bütün dünya toplansa bile bu kişileri yola

[287] Akman, s.78.
[288] "Savm-ı Ramazan ve İd-i Fıtr Hakkında Beyanname", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.47, Haziran-Temmuz 1919, s.1469-1470.
[289] "Savm-ı Ramazan ve İd-i Fıtr Hakkında Beyanname", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.47, Haziran-Temmuz 1919, s.1470-1471.

getiremeyeceği ifade edilmiştir. Son zamanlarda toplumda medeniyet adı altında kadınların ve genç kızların yüzlerindeki haya perdesinin sıyrılmak istendiği belirtilmiştir. Medeniyetin ahlaksızlık olmadığı vurgulanmış ve edebiyle namusuyla çalışan gençlere dikkat çekilerek bu gençlerin medeniyeti yaşatacakları inancı ile beyanname sonlandırılmıştır.[290]

İskat-ı Cenin (Kürtaj) Hakkında Beyanname: Bu beyannamenin başında son zamanlarda çeşitli nedenlerden dolayı İslam nüfusunun hızla azaldığına dikkat çekilmiştir. Medeni toplumlarda nüfus artışının azalmasının toplumsal bir hastalık olarak görüldüğü ve çareler arandığı belirtilmiş ve buna karşın bizim ilim adamlarımızın bu sorunun çözümü için çalışmalarda bulunmadıkları dile getirilmiştir. Son günlerde Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Kurumu'na gelen mektuplarda İskat-ı Cenin (Kürtaj) uygulamasının aileler arasında çoğaldığından ve bundan dolayı birçok anne ve bebeğin yaşamını kaybettiğinden bahsedildiği ifade edilmiştir. Kürtajın şeriata göre cinayet olduğu bunun cezasının dünyada dahi çekileceği vurgulanmış ve bu uygulamadan derhal vazgeçilmesi bütün ailelere tavsiye edilerek beyanname sona erdirilmiştir. [291]

Edirne Encümen-i İslamiyyesi'nin Beyannamesi: "İnsanın tabiatı gereği medenidir" diye başlayan beyannamede insanın yalnız yaşayamayacağı belirtilmiş hayatını, zürriyetini ve milliyetini korumak için topluluk halinde yaşadığı belirtilmiştir. İslam toplumunun saadet vasıtalarının da 'emr bi'l ma'ruf ve nehy ani'l münker' olduğu ifade edilerek emir ve yasakların bu iki asıldan doğduğu vurgulanmıştır. Edirne Encümen-i İslamiyyesi'nin bu sağlam esasları rehber edinerek faaliyetlerinde bütün halktan yardımlaşma beklediği belirtilerek halkın beş vakit namazı cemaatle kılması hususuna dikkat çekilmiştir. Bu hususta cemaatle namaza teşvik edilmesi, zaptı için semt içinde gençlerin de bulunduğu İslami dernekler kurulmasından; Müslüman kadınların tesettürüne riayet etmeye itina ve dikkat etmesinden; hırsızlık, zina, kumar gibi kötü işlerden İslam ahalini korumak için insanlar arası hatırı sayılır kişilerden oluşmuş bir nasihat heyeti kurulmasından; mahallelerdeki mescitler ve camilerin hangi

[290] "Haya ve Namus Hakkında Beyanname", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.48, Temmuz-Ağustos 1919, s.1511-1512.
[291] "Iskat-ı Cenin Hakkında Beyanname", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.50, Ekim-Kasım 1919, s.1596-1597.

vakitte açık olacağından ve namaz kılınacak cami olup olmadığının imamlar ve muhtarlar aracılığıyla tetkik edilmesinden; imamların ehliyet derecelerinin tahkik edilmesinden bahsedilmiştir.[292]

Ramazan'a İlişkin Beyanname: Beyannamede Müslümanların dünyevi ve uhrevi mutluluğa Ramazan ayında tutulan oruç ile ulaşılabileceği belirtilmiştir. Ramazan ayının müminlere ibadet ve itaat için bir fırsat ayı olduğuna vurgu yapılarak bu farzı yerine getirirken önceliğin Allah'ın rızasını kazanmak olması gerekliliğinden bahsedilmiştir. Sonuç olarak Müslüman kadınlardan bazılarının tesettüre riayet etmediğinden ve bir kısım erkeklerin de kadınlara karşı ahlaksız davranışlar göstermesinden dolayı duyulan endişe dile getirilmiştir. [293]

D. Ahlak Merkezli Din Eğitimi

1. Ahlak Komisyonu Karar, Beyannamelerinde Ahlak Anlayışı

Ahlak bir toplumun temelini oluşturan değerler bütünüdür. Toplumun varlığını devam ettirebilmesi için son derece önemli olan ahlakın bireyler tarafından içselleştirilmesi elzemdir.[294]

Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaşanan hızlı değişimler neticesinde toplum bireylerinin ahlak anlayışlarında zayıflamalar meydana gelmiş olup hem mevcut olan bu olumsuz durumun ortadan kaldırılması hem de halkın manevi yönden güçlendirilmesini sağlamak amacıyla Meşihat Kurumu'na bağlı olarak Darü'l-

---

[292] "Edirne Encümen-i İslamiyesi'nin Beyannamesi", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.58, Nisan-Mayıs 1920, s.1867-1868.

[293] Ramazan-ı Mağfiret Nişan Münasebetiyle Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Tarafından Müslümanlara Hitaben Neşredilen Beyanname: Cenab-ı Hakk tarafından Ümmet-i Muhammed'e en büyük ihsan olan Ramazan orucunun kudsiyetini düşünerek tam bir ihlas ile bu farzı eda etmeye gayret ederek dünyevi, uhrevi saadete erişilebilinir. Şartlarına riayet ederek tutulan orucun maddi manevi faydalarını da saymak mümkün değildir. Bu ibadeti yaparken tek gözeteceğimiz, Rabbimizin rızasıdır. Bu mübarek ay ibadet ve itaat için bir fırsat ayıdır. Oruç farzını lazım-i adaplarına riayet ederek ifa ederek Rabbimizin merhametine çalışmak gerektiğinden ve namuslu müslüman kadınlardan bazılarının tesettür emrine aldırış etmediğinden, bu gibi kadınların tesettürü şer'i bir emir gibi değil tam tersi edebe aykırı bir hale getirdiğinden; bir kısım erkeklerin de kadınlara karşı ahlak temizliğini parçalayan davranışlar da bulunmasından dolayı duyulan endişeden bahsedilmektedir. Bk. **"**Ramazan-ı Mağfiret-i Nişan Münasebetiyle Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Tarafından Müslümanlara Hitaben Neşr Edilen Beyannamedir." Bk. **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.60, Mayıs-Haziran 1920, s.1920-1921.

[294] Ayten Erol, "Fıkhi Bakış Açısıyla Ahlaki Değerlerin Kazandırılması", **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'', C**.VI, 2016, S.2, s.252.

Hikmeti'l-İslamiye Teşkilatı kurulmuştur. 1917 tarihinde çıkarılan nizamname ile Darü'l-Hikme'nin ilmi ve ameli olmak üzere iki vazifesi olduğu belirtilmiş ve ilmi görevleri yerine getirmek için teşkilat bünyesinde Ahlak Komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyonun öncelikli amacı toplumdaki ahlaki yapıyı korumak olup son zamanlarda toplumda görülen ahlak anlayışındaki bozuklukların da düzeltilmesine çalışılmıştır.

İslam Ahlakı ve Ahlak Felsefesi alanında uzman kişilerden oluşan komisyon üyeleri İslam dininde temel ahlaki vazifelerden sayılan kişinin Allah'a, Peygamber'e, Kuran-ı Kerim'e, şahsına, ailesine, milletine ve bütün mahlukata karşı görevleri ile ilgili çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu çalışmaların esasını din, ahlak ve değerler oluşturmuştur. Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Ahlak Komisyonu 1918- 1922 yılları arasında Ceride-İlmiyye'de yayımlanan Esbab-ı Mucibe Layihası [295] mucibince toplumda İslam ahlakını halka yaymak için gerekli görülen konularda kararlar ve beyannameler yayımlamışlardır.

Ahlak Komisyonu'nun çalışma hayatı boyunca faaliyetlerine bakıldığında bu çalışmaların İslam dininin temel gayelerinden olan gerek bireysel gerekse toplumsal güzel ahlakı oluşturma yönünde olduğu görülmektedir. Bu amaçla öncelikle toplumda görülen mevcut ahlaki düzeni bozan bazı zararlı davranışların tespiti yapılmış ve bunları engellemek için çeşitli kararlar alınmıştır. Komisyonun engellemeye çalıştığı davranışların başında toplumda son zamanlarda giderek yaygınlaşan mecmuanın da farklı yazılarında çokça vurgu yaptığı alkollü içkilerin satış ve kullanımı gelmektedir. Bu hususta alınan kararlardan bir kısmı Ceride-i İlmiyye mecmuasında "Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Mukarreratı" başlığı altında neşredilmiştir. [296]

---

[295] İş bu layihanın birinci maddesi ile kurulmasına lüzum görülen ve Akaid, Fıkıh ve Ahlak komisyonlarını ihtiva eden Darü'l Hikmeti'l-İslamiye bu kısım teşkilattan olup yüksek islam akideleri, batıl itikadlar ile felsefi düşüncelere karşı müdafaa, kelamcıların ve büyük fakihlerin itikadi meseleler ve uygulamadaki ictihadlarını inceleyerek yüksek dini ahlakı yayıp ve onunla meşgul olacaktır. Bk. "Kavanin ve Nizamat", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.36, Mayıs-Haziran 1918, s.1596-1597.

[296] **Darü'l -Hikme Ahlak Komisyonu Mukarreratı:** Darü'l-Hikmeti'l -İslamiye'de oluşturulan ahlak komisyonu tarafından ahlaki bozulmalara karşı tedbirler almak üzere Darül Hikme'de toplanmakta olan ahlak encümeni işret/içkinin yasaklanmasını yahut hiç olmazsa sınırlandırılmasını temin edebilecek çareler ile başlamak ve birkaç celsesini tahsis et tiği bu konunun sonuçlarında ve münakaşasında işret gibi müptelalarınca adeta hayati ihtiyaçları sırasına girmiş olan bu illetin önüne geçebilmek için halkı yalnız vaazlar ve hutbelerle irşat ve içilmesi Allah tarafından yasaklanmış olan, sarhoşluk veren şeylerin ruh ve beden üzerindeki hasarlarını saymak maksada yeterli gelemeyeceğinden sarhoşluğu yasaklamak

Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Teşkilatı bünyesinde kurulan ahlak komisyonu ayrıca toplumda yaşanan İslam dininin temel ahlak ve değerlerine aykırı yaşanan davranışlar ile ilgili halktan gelen şikayetleri de incelemiş ve bu davranışların önlenmesi ile ilgili kararlarını Ceride-i İlmiyye'nin çeşitli nüshalarında yayınlamıştır. Bu yazılardan birisi cami, tekke, medrese ve türbelere yakın yerlerde ahlak dışı davranışların görülmesi ve meyhane gibi yerlerin açılması ile ilgili gelen şikayetler üzerine mecmuanın 50. sayısında neşredilen "İşret/İçki Hakkındaki Nizamname" [297] dir. Komisyon ayrıca halka örnek olmaları gayesiyle devlet memurlarının dini değerlere ve İslam ahlakına uygun davranış sergilemelerini istemiştir.[298]

Darü'l-Hikme Ahlak Komisyonu din ve ahlak anlayışının kuvvetlendirilmesi hususunda taşra encümenlikleri ile irtibat halinde olmuştur. Taşra encümenleri müftülerin riyaseti altında kasaba ve köylerde bulunan bütün Müslümanların itikat, ahlak, değer ve amellerindeki noksanlıkları gidermek için faaliyetlerde bulunmuşlar ve İslam'ın yüce ahlakına davet hususuna önem vererek bütün köylerde bu amaçla vaazlar verdirilmesine, İslam ahlakını telkin edecek eserler okutulmasının sağlanmasına, okullardaki eğitimi düzenleyip Müslüman çocukların dini değer ve ahlaklarının masum kalmasına gayret etmişlerdir. [299] Bu hususta Giresun, Karahisar, Orhaneli, Balıkesir, Bayramiç kazası, Trabzon vilayeti, Lazistan sancağı encümenlerinin karar ve beyannameleri Ceride-i İlmiyye mecmuasında neşr olunmuştur.

Taşrada yayımlanan beyannamelere göre alınan kararlar genel olarak şu başlıklar altında toplanabilir: Cuma günleri camilerde vaaz ve nasihatler verilmesi[300],

---

ve sarhoşluk veren şeylerin satılmasını sınırlandırma için bu konuda mevcut kanun ve nizamnamelerin uygulanmasına itina ile uygulandığı takdirde pek büyük faydalar sağlayacağı, Meşihat-ı Celile İslamiyye'den varid olan tezkirede yazılmış ve encümen muşarun ileyhce birleştirilen kanun ve nizamname maddelerinin suretleri gönderilmiş olmakla birlikte hüsn-i tatbikine tamamen riayet olunması hususunda icap edenlere tebligatın tamamen ifası tavsiye olunur. Bk. "Darü'l -Hikme Ahlak Komisyonu Mukarreratı", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.52, Aralık 1919-Ocak 1920, s.1674-1675.

[297] "İşret/İçki Hakkındaki Nizamname", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.50, Ekim-Kasım 1919, s.1675-1676.

[298] Akman, s.78.

[299] Akman, s.107-108.

[300] "Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.46, Mayıs-Haziran 1919, s.1426.

namaz, oruç vs. ibadetlerini yerine getirmeyenlerin uyarılması ve cezalandırılması[301], kadınların ve erkeklerin bir arada gezmelerinin ve çalışmalarının yasaklanması,[302] cami ve mescitlerin yenilenmesi,[303] işret/içki ve kumar gibi kötü fiillerin işlendiği kahvehane ve kıraathanelerin kapattırılması[304], yalancı şahitlik ve nikah üstüne nikah gibi suçlardan sakınılması için nasihatler verilmesi[305], tiyatro adı altında kadın oynatmanın yasaklanması,[306] çarşı içlerinde fotoğrafların çekilmesinin yasaklanması[307] ve kahve köşelerinde dama ve tavla oynanmasının yasaklanması.[308]

Taşrada yayımlanan beyannamelere bakıldığında müftü ve encümenlerin son zamanlarda toplumda görülen ahlak ve değerlere aykırı hareketlerin önlenmesinde kendilerini sorumlu hissettikleri ve bunun için halkın ahlak anlayışının İslam ahlakı ile kuvvetlendirilmesi için çalışmalar yapmaları gerektiği düşüncesinde oldukları görülmektedir. Bayramiç kazası tarafından neşredilen beyannamede Müftü Efendi bu düşüncesini şöyle dile getirmiştir:

> "Ey Ahal-i Kiram, Cenab-ı Hakk'ın emirlerinin tanımayan ve Peygamber Zişan'ın sünnetini icra etmeyen ve yasaklardan çekinmeyen ümmet ahiretteki cezadan başka dünyada da kıtlık ve bereketsizlik ve düşman istilası gibi hallere maruz kalır. Bu hakikatin böyle olduğuna selef imamlar tarihlerinde misaller çoktur. Bizler de geçmiş kavimlerin akıbetine uğramamak için tövbe edelim namaza ve ibadete devam edelim. Birbirimizin hakkına riayet edelim herkes haksız oldu diyerek bizim de haksız olmaklığımız lazım gelmez diye hayırsız oldu diyerek bizler de hayırsız olmayalım işret/içki mubah hükmüne girmiş deyip de bizim de sarhoş olmaklığımız lazım değildir. Alemdeki fenalığı kendinize örnek almayınız. Belki ahlakta siz aleme örnek olunuz. Eğer ahlakta kuvvetlenemez isek çöküşümüz muhakkaktır. Ceza yalnız bizim mahvımız ile kalsa yine bir şey değildir. Mahkeme-i Kubra'da Cenab-ı Hakk ulemayı, vukelayı memleketten mesul edecektir."[309]

2. Makalelerdeki Ahlak Eğitimi

[301] "Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.46, Mayıs-Haziran 1919, s.1426.
[302] "Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.46, Mayıs-Haziran 1919, s.1426.
[303] "Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.48, Temmuz-Ağustos 1919, s.1514.
[304] "Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.57, s.1833.
[305] "Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.53, s.1702.
[306] "Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.53, 15 Şubat 1920, s.1702.
[307] "Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.53, 15 Şubat 1920, s.1707.
[308] "Darü'l Hikmeti'l-İslamiye Taşra Teşkilatı", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.53, 15 Şubat 1920, s.1707.
[309] "Haya ve Namus Hakkında Beyanname", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.48, Haziran-Temmuz 1919, s.1511.

Ahlak, mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünü; bir kimsenin iyi niteliklerini ya da kişiliğini ifade eden tutum ve davranışlar bütünü, huy olarak tanımlanır. Diğer bir deyişle insanların kendisine göre yaşadıkları, kendilerine rehber aldıkları ilkeler bütünü ya da kurallar toplamıdır.[310]

Ahlak ile eğitim arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Eğitim ile ahlakın ortak noktası insanın duygu ve davranışları olup iyi ve kötü meselesinde ahlakla eğitim bir araya gelmektedir. Hangi davranışın iyi hangi davranışın kötü olduğu eğitim ile öğrenilmektedir. İnsan, eğitim vasıtasıyla iyinin doğrultusunda hareket ediliyorsa ahlaklı, kötünün doğrultusunda hareket ediliyorsa ahlaksız sayılmaktadır.[311] Ahlakla eğitim din alanında da birleşmektedir. Dini açıdan bakılınca eğitimin kurallarının ilahi kaynağa ve ahlakın düsturlarının da dini kurallara göre tespit edildiği görülmektedir. Ayrıca din gerek bu dünyada gerek ahirette insanın saadetinin temin etmek için gönderilmiş olup eğitim ve ahlak da aynı gayeyi esas almaktadır.[312]

Ceride-i İlmiyye mecmuasının neşredildiği dönemde Osmanlı toplum yapısındaki genel ahlaki vaziyete bakıldığında özellikle Batıcılık düşüncesinin ve I. Dünya Savaşı'nın beraberinde getirdiği sıkıntıların sonucu olarak toplumsal hayatta birtakım ahlaki bozukluklar ve çözülmeler olduğu görülmektedir. Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye Ahlak Komisyonu halk arasında giderek artan bu sıkıntılı duruma toplantılarında yer vermiş ve alınan kararlar neticesinde çözüm olarak ilmihal, iman ve ahlaki değerleri kazandırma konusunda halka yön verilmesi amacıyla komisyon üyesi yazarlardan makaleler yayımlamaları istenmiştir.

Yayımlanan makalelerde üzerinde durulan en temel konunun toplumsal yapı ve ahlak ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu makalelerde son yıllarda insanların medeniyet adı altında asırlardan beri devam eden ahlaki ve toplumsal düzeni değiştirecek davranışlar içinde olduğuna dikkat çekilerek bu halde devam edilmesi halinde toplumların gelecekte büyük sıkıntılar yaşayabileceği belirtilmiştir. [313] Ahlak

[310] Ahmet Cevizci, "Ahlak", **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999, s.17.
[311] Bayraklı, s.39.
[312] Bayraklı, s.43.
[313] "Haya ve Namus Hakkında Beyanname", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.48, Haziran-Temmuz 1919, s.1503.

kurallarının birçoğunun kaynağının din olduğu ve bu düsturların din ile sağlamlık kazandığı ifade edilmiştir. [314] Bu hususta Rebii Efendi "Din mi, Dinsizlik mi?" başlıklı makalesinde mütedeyyin milletlerde toplumsal ahlaki faziletlerin daha fazla görüldüğünü belirterek millet olarak İslam dininin emir ve yasaklarına uyulması gerektiğini vurgulamıştır. Osmanlı devletinin küçük bir aşiretten büyük bir devlet haline gelmesini bu düşüncesine örnek olarak vermiştir.[315]

Mecmuanın 48. sayısındaki "Adem-i Diyanet ve Ahlaksızlık" hakkında sorulan soruya Darül-Hikmeti'l-İslamiye tarafından verilen cevaba istinaden neşredilen yazıda Osmanlı toplumunun o dönemde yaşadığı maddi sıkıntıların fertleri dini, ilmi ve ahlaki yönden olumsuz etkilediğinden bahsedilmiş ve görülen ictimai bozukluğun sebebinin bu sıkıntılar olduğu ifade edilmiştir. Din ve ahlakın Osmanlı toplumunda korunmasını sağlamak için çağdaş milletlerde uygulanan usullere göre kanun ve nizamnameler hazırlanması zorunluluğu da yazıda belirtilmiştir. [316]

Din, ahlak ve hukuk ilişkisi makalelerde bahsedilen konulardandır. Seyyid Nesib, "Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyye'deki Mevkileri" başlıklı makalesinde dindar kimse ile dinsiz kimse arasındaki farklardan bahsederken dinsiz insanın ahlak, toplum ve hürriyet fikrinden mahrum olduğu bunun yanı sıra dindar kimsenin ise bu fikirlere sahip olduğu görüşünü savunmuştur. Toplum hayatının düzeninin direği olan kanunların dayanağının ahlak olduğu belirtmiş ve ahlakın olmadığı yerde ne hukuk ne de kanunların olmayacağının altını çizmiştir. Ahlakın da kaynağını dinden aldığına işaret ederek dini temel almayan ahlak düzeninin sonunun çöküş olduğunu belirtmiştir.[317]

---

[314] Şevketi, "Dinin Fevaid-i İctimaiyesi", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.62, Ağustos-Eylül 1920, s.1972.

[315] Tarihin kaydettiği harikalar en ziyade mütedeyyin kavimlerden zuhur etmiş. İnsanlık aleminin merkez noktası övülecek ve gurur olacak ahlaki faziletler, hep ferdi, topluluk faziletlerinin kaynağı olan dine sarılan milletlerde görülmüştür. Ecdadımızın küçük bir aşiretten muazzam bir devlet teşkilatına, çadırlarını kurdukları bir avuç toprağa dünyanın en bereketli, en göz çeken, en zengin kişilerini ilaveye muvaffak olmaları dinleri tamamlayan olan Din-i mübin İslam'ın hidayet ışığından almalarından ileri gelmiştir. Bk. Rebii, "Din mi, Dinsizlik mi?" **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.52, Aralık 1919-Ocak 1920, s.1661.

[316] "Adem-i Diyanet ve Ahlaksızlık Hakkında Atebe-i Aliyye Hazret-i Hilafetpenahi'ye Takdim Kılınan Arza Darül Hikmeti'l İslamiye Heyetince Verilen Cevaptır.", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.48, Haziran-Temmuz 1919, s.1506-1509.

[317] Heyet-i İctimaiyye'nin düzenin dönüş yeri olan kanunların en mühim sonucu fikri haklar olup bunun da dayanağı ahlakiyattır. Ahlakiyat aradan çıktığı gibi ortada ne hukuk ne kanunlar kalmaz. Bilinir ki ahlakiyatın ruh ve gayesi fazilettir. Beşeriyetin binlerce senelik tecrübelerine göre düzgün/düzenli ahlak

İslam dininin temel gayesi olan insanların yanlış davranışlardan faydalı ve güzel davranışlara yönlendirilmesinde fikir adamlarının da sorumlu olduğu belirtilmiş ve toplumun ahlaki bozukluk ve suçların önlenmesi için çalışmalar yapmaları istenmiştir.[318]

Hz. Peygamberin ahlaki davranışlar bakımından insanlığa örnek bir şahsiyet oluşu makalelerde üzerinde durulan bir konu olarak göze çarpmaktadır. Neşredilen bu yazılarda Hz. Peygamberin ahlakı üzerinde çokça durulmuştur. Onun her davranışında ayrı bir ahlak olduğu belirtilmiş ve Müslümanlara hayatının her alanında Hz. Peygamberi örnek alması tavsiyesinde bulunulmuştur. [319]Mecmuada yer alan "Su-i Tabirden Tevki: Mücadelatta Nisab-ı Nisfet" başlıklı yazıda Müslümanların irşad vazifelerini yerine getirirken Hz. Peygamberin güzel ahlakını ve davranışlarını örnek alması gerektiğini vurgulayarak bu hususta zorlamacı, baskıcı ve kaba davranışlardan sakınılması gerektiği belirtilmiştir. [320]

Makalelerde ibadete dayalı ahlak anlayışına yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda İzmirli İsmail Hakkı Efendi'nin neşrettiği "Orucun ve Ramazan'ın Fazileti" başlığı altındaki yazıda Ramazan ayının gelmiş olması hasebiyle özellikle Oruç ibadetinden bahsedilmiş ve bu ibadetin insana ahlaki olarak kazandırdığı faydalar

---

dindir. Dine dayanmayan herhangi bir ahlak düzeninin akibeti çöküş ve yok oluştur. Yaratanı inkar eden dinsiz de ahlaksızlık en tabii ve en mantıklı olan bir haldir. Dinsizin ahlaklı olması zahiri ve bir istisna-i haldir. Nadiren rastlanılan ahlaklı dinsizler mutlaka çocukluklarında ya dindar akraba ve mürebbiyelerinin ve yahut dindar bir muhitin tesirlerine rastladıkları sabit ve hakikat olduğu aşikardır. Bk. Seyyid Nesib, "Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyye'deki Mevkileri", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.61, 2 Haziran. 1920, s.1938-1939.

[318] Her memlekette ulum ve fununun inkişafları ve yükselmesine tabi olarak gelişmesi yolunda merhale kat eden insan medeniyetinin icaplarını idrak ederek ona göre memleketin ihtiyaçlarını takdir etmek mütefekkirlere aittir. Bu bakış açısından her memleketin mütefekkir zümrelerini o memleketin yegane mürşidleridir, yol göstericileridir. Herhangi bir husus hakkında umumun akidesi mütefekkirlerin sözlerinin veya davranışlarının sonucudur. Binaen aleyh her memlekette umumun siyasi dalaletinden ahlaki suçlarından mesul olan münhasıran/belli bir sınır içerisinde olarak mütefekkir zümresidir. Alemde hikmet-i edyan kadar umumun siyasi ve ahlaki hidayeti ve bunun tersiyle alakadar olan hiçbir mesele yoktur. Umum, daima hikmet-i edyanın gerektirdikleriyle irşad ve tenvire muhtaçtır. Umumun gerek ahlaki ve gerek siyasi dalalet fikri, hikmet-i edyan kaideleriyle aydınlanma olunmamaktan tevellüt eder. Kainatta en fena şey cehalettir. En iyi şey ilimdir. Her fenalığın doğuranı cehalet ve her bir saadeti doğuranı ilimdir. Gerek ahlaki ve gerek siyasi bütün dalaletler hep cehaletin mahsulleridir. Bk. Seyyid Nesib, "Hikmet-i Edyan", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.45, Nisan-Mayıs 1919, s.1348-1349.

[319] Kam, "Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze", **Ceride-i İlmiyye**, C.VI, S.68, Ağustos- Eylül 1921, s.2183.

[320] Üskübi Said, "Su-i Tabirden Tevki: Mücadelatta Nisab-ı Nisfet", **Ceride-i İlmiyye**, C.VI, S.64, s.2052.

sıralanmıştır.[321] Dergide üzerinde durulan ibadetlerden bir diğeri de namazdır. Sadece Allah rızası gözetilerek kılınan namazın insanı ilelebet ahlaksızlık ve kötülüklerden koruyacağı vurgulayarak namaz kılan kimsenin bu sayede dünyevi ve uhrevi saadeti temin edeceğine dikkat çekilmiştir.[322] Ayrıca "İbadata Ait Bazı Hikmetler" başlıklı makalede namazın hikmetlerinden bahsedilirken bu ibadetin Müslüman kimseye kamil sıfatlar ve faziletli ahlak sahibi olmaları hususunda katkı sağlayacağı üzerinde durulmuştur.

Ceride-i İlmiyye'deki makalelerde 'tövbe, sabır, takva, tevekkül, haya' gibi dini-ahlaki kavramlara yer verilmiştir. Özellikle takva kavramı üzerinde durulmuş ve takva sahibi kimselerin dini-ahlaki görevlerini yerine getirme hususunda daha dikkatli olduğu vurgulanmıştır.[323] Mecmuada yer alan "İstimdad" başlıklı yazıda dünyada ve ahirette mutlu sona ulaşacakların takva sahibi ahlaklı kimseler olacağını belirtilmiştir.[324] Bunun yanı sıra makalelerde İslam dininin temelinde tevekkülün var olduğu ifade edilmiş ve her Müslümanın tevekkül halinde olması gerekliliğine vurgu yapılarak bu halin insanı ahlaksızlıklardan koruyacağından bahsedilmiştir.[325]

Mustafa Refik Efendi'nin dergide üç ayrı nüshasında yayımlanan "Tövbe ve Rücu" başlıklı makalesinde ahlakla ilgili ayetler ve hadislerin gösterdikleri sınırlardan çıkmamak şartıyla ahlakta istikamet etmenin de tövbe ve rücu olduğunu belirtilmiştir.[326]

---

[321] Cenab-ı Hakk oruç tutana birçok menfaatler bahşeder: Ruhuna manevi bir lezzet verir, kalbine sefa verir, bize daima kötülüğü emreden nefsi kırar, günah işlemekten alıkoyar, hayvanlık sıfatlarını da zayıflaştırır. Bedene de sıhhat ve afiyet verir, oruç Müslümanların dini bir riyazetidir. Allah'ın emrettiği şekilde oruç tutan kimsede maddi ve manevi zararlardan sakınmış olur. Şurasını asla unutma ki oruç bu gibi faydalar temin ettiğinden dolayı tutulmaz. Ancak Allah'ın rızasını elde etmek için tutulur. Bu gibi faydalar Allah-u Zülcelal'den ümit olunur. Bk. İzmirli İsmail Hakkı Efendi, "Orucun ve Ramazan'ın Fazileti", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.46, Mayıs-Haziran 1919, s.1407-1408.

[322] Bergamalı Ahmed Cevdet, "Vezaif-i İnsaniyye", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.45, Nisan- Mayıs 1919, s.1378-1379.

[323] İzmirli Hafız İsmail, "Mehafetullah", **Ceride-i İlmiyye**, C.5, S.61, 2 Haziran 1920, s.1948.

[324] Eşrefzade Şevketi, "İstimdad", **Ceride-i İlmiyye**, C.4, S.41, Aralık 1918-Ocak 1919, s.1214.

[325] Ahmet Rasim Avni, "Din-i İslam", **Ceride-i İlmiyye**, C.4, S.46, Mayıs-Haziran 1919, s.1416.

[326] Ahlaktaki İstikamet, Yine Ahlakla İlgili ayetler ve hadisler telkin ve tebliğ eyledikleri sınırdan çıkmamak şartıyla takip ve ahlak alimleri ve İslam filozoflarının bu konuda övdükleri terbiye kaideleri ve toplumun usullerini bakış ve itibardan ayırmamak ile husule gelir. Bu istikametler tövbe ve rücu değil midir. Bk. Ayaşzade Mustafa Refik "Tövbe ve Rücu" **Ceride-i İlmiyye**, C.7, S.74-75, Nisan-Mayıs 1922, s.2467.

SONUÇ

Ceride-i İlmiyye dergisi, XVII. asırdan itibaren Osmanlı devletinin en yüksek ilmiye makamı olan Meşihat makamının ilk ve tek süreli yayınıdır. Derginin neşredildiği yılların I. Dünya savaşı milli mücadelenin yayımlandığı bir dönemde yayımlanmış olmasının derginin çıkarılış amacı ve muhtevası üzerinde etkili olduğu bir gerçektir. Dergi bu buhranlı yıllarda toplumu bilgilendirmek ve manevi yönden güçlendirmek amaçlı çeşitli türde yazılar yayımlamıştır. Bu yazılar incelendiğinde dönemin yapısı hakkında da bilgi sahibi olmak mümkündür. Bu yönüyle Ceride-i İlmiyye, Osmanlı devletinin son zamanlarını anlamaya yardımcı bir kaynak olarak nitelendirilebilir.

Çalışmamızda yazı ve makale değerlendirilmesi yapılırken dergi içerik analizine tabi tutulmuş ve sayıları tek tek incelenmiştir. Bu incelemelerde mecmuanın idari yapısındaki değişikliğin 40. sayıdan itibaren içeriğine yansıması dikkatimizi çeken ilk nokta olmuştur. Evvelce Meşihatın resmi yayın organı olması hasebiyle daha çok kurumlar arası resmi yazışmalar ve halktan gelen sorulara cevap niteliğinde verilen fetvalar ağırlıklı olan muhteva, idarenin meşihat makamına bağlı Darü'l-Hikmeti'l İslamiye kurumuna geçmesiyle dini tebliğ ve irşad merkezli yazılar haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak diyebiliriz ki evvelce ilim ve devlet erkanına hitap eden dergi, bu değişimle halka daha çok hitap eden bir mecmua özelliğini taşımaya başlamıştır.

Ceride-i İlmiyye'nin başarılı olmasının önemli sebeplerinden biri, dönemin en başarılı yazar kadrosuna sahip olmasıdır. Bu şahsiyetlerin çoğu tefsir, hadis, kelam, fıkıh ve felsefe tarihi müderrisi olarak görev yapmıştır. Yazarların ilmi üslupları ve en önemlisi kendi alanlarında yazılar neşretmeleri toplumu yönlendirme ve eğitmede büyük katkı sağlamıştır.

Derginin ikinci devresi olarak nitelendirdiğimiz Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye döneminde çok sayıda dini, ilmi, sosyal ve ahlak içerikli makaleler neşredilmiştir. Bu makaleler temelde Osmanlı Devleti'nde dine yapılan saldırılara karşı İslam ahkamını savunmaya yönelik yazılar olmuşlardır. Bunun yanı sıra toplumda görülen

bozuklukların önlenmesi, halkın ibadet konularında bilinçlendirilmesi, dini ve ahlaki terbiyenin güçlendirilmesi gayesini taşımışlardır.

Mecmuaya bakıldığında genelinde en fazla yer tutan makale grubunun ahlak ile ilgili olduğu göze çarpmaktadır. Bu makalelerin yazılmış olmasında dönemin yapısının rolü çok büyüktür. Osmanlının son yıllarına denk gelen bu dönemde yaşanan savaşlar ve batılılaşma her alanda olduğu gibi ahlaki yapıda da değişimlere neden olmuştur. Bunun neticesinde toplumda bozulmalar görülmeye başlamış ve çözüm olarak halka ilmihal, iman ve ahlaki değerleri kazandırma hususunda topluma yön veren makaleler yayımlanmıştır. Bir nevi topluma ahlak eğitimi verilmek istenmiştir diyebiliriz.

Ceride-i İlmiyye'deki makaleleri incelediğimizde yazarların ahlaki meselelerin çözümünde dini güçlü bir yaptırım olarak kullandıkları dikkati çekmektedir. Bu doğrultuda dergideki makalelerdeki konular, ayet ve hadislerle desteklenmiştir. Ahlak eğitiminde Hz. peygamber (sav) ve sahabe-i kiramların yaşantıları örnek gösterilmiştir. Makalelerdeki ahlaki terbiye, daha çok emr-i bi'l maruf nehy-i ani'l münker ilkesi doğrultusunda insanları iyiye yönlendirme ve kötülüklerden sakındırma şeklinde yer almıştır. Müslümanların uyması gereken kuralları ve kaçınması gereken davranışları öğretmek amaçlanmıştır.

Dergideki makalelerde ahlak-toplum ilişkisine de sıkça yer verilmiştir. Bu yazılarda halkın toplum içindeki görevleri hususunda birlik-beraberlik, karşılıklı hakkın gözetilmesi konularına dikkat çekilmiştir. Halkın toplum içinde sakınması gereken davranışların başında hırsızlık yapmak, zulmetmek ve insanlarla eğlenmek gibi kötü hasletlerin geldiği belirtilmiştir. Ahlaki rezilliklerin en büyük sebebi cehalet gösterilmiş dinden bir haber insanın ahlak, toplum ve hürriyet düşüncesinden yoksun olacağı vurgulanmıştır.

Toplumun düzenini sağlayan kuralların kaynağının din ve ahlak olduğu üzerinde olduğu düşüncesiyle İslam dinine bağlı yaşamın önemi dergide sıkça vurgulanmıştır. Yayımlanan yazılardan anlaşıldığı üzere bu hususta halkın bilinçlenmesi amaçlanmıştır. Bu gaye ile yayımlanan yazılardan birisi de Meşihat makamının bünyesinde kurulan ve aynı zamanda Ceride-i İlmiyye'nin ikinci devre

idaresini üstlenen Darül'l-Hikmeti'l-İslamiye teşkilatının halktan gelen şikayetler üzerine çeşitli konularda yayımladığı beyannamelerdir. Bu beyannameler incelendiğinde toplumda bozulmaya başlayan ibadet ve ahlak konusuna sıkça yer verildiği görülmüştür. Ayrıca halk arasında yaygınlaşan içki/işret kullanımı konusunda da çalışmalar yapılmış ve bu hususta nizamnameler çıkararak topluma yaptırımlarda bulunmak istenmiştir.

Ceride-i İlmiyye dergisine içerik olarak bakıldığında kelam konulu makalelere de fazlasıyla yer verildiği görülmektedir. Bu yazılarda öncül olarak Arapkirli Hüseyin Avni'nin makaleleri karşımıza çıkmaktadır. Darül-Hikmetil-İslamiye'nin Kelam encümeni azası olan yazar, "İlm-i Kelam" başlıklı yazısında Allah'ın zatı, ilahi fiilleri, varlığının delilleri gibi konulara ayrıntılı olarak yer vermiştir. Avni, bu yazılar ile Allah'ın varlığı konusunda Osmanlı toplumunda son yıllarda egemen olmaya başlayan materyalist ve pozitivist düşünceleri çürütmeyi amaçlamıştır.

Mecmuada yer alan yazılarda muhteva sadece makaleler ile sınırlı değildir. İlk sayıdan itibaren süreklilik gösteren "Fetavay-ı Şerife" başlığı altında yayımlanan fetvalar, Ceride-i İlmiyye'de önemli bir yere sahiptir. Muamelat, ukubat ve ibadat ile ilgili konuların ağırlıkta olduğu bu fetvalardan anlaşıldığı üzere Müslüman halkın fıkıh alanında eksiklikleri bulunmaktadır. Dönemin şeyhülislamlarının imzasıyla yayımlanan fetvalar ile halkın bu alanda bilgilendirilmesi amaçlanmıştır. Bir nevi topluma fıkhi/ilmihal ağırlıklı bir eğitim yapılmak istenmiştir denilebilir. Ayrıca dergide yer alan bazı fetvaların Osmanlının son dönemi siyasi, sosyal ve ekonomik meselelerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı bir kaynak niteliğinde oldukları da dikkati çekmektedir.

Osmanlı devletinin çöküş sürecine girdiği bir zamanda yayımlanan mecmuaya bakıldığında toplumda görülen dini, iktisadi, siyasi, ilmi ve ahlaki zafiyetlerin giderilmesinin amaçlandığı görülmektedir. Dergide çeşitli konularda makalelere imza atan İzmirli İsmail Hakkı, bu amaç doğrultusunda "İslam Mütefekkirleri" başlığı altında yazısını neşretmiştir. Ceride-i İlmiyye'nin yirmi üç sayısında yer alan bu yazısında İzmirli İsmail, İslam düşünce tarihinin önemli isimlerinden olan Gazali'nin gerek halk gerek Osmanlı aydınları tarafından yeterince tanınmadığını düşünmüş ve onu insanlara tanıtmaya çalışmıştır.

Mecmuada “Huzur dersleri” başlığı altındaki yazılarda derslerin içeriğinden daha ziyade bu derslerin mukarrir ve muhataplarının isimlerinin yer aldığı gözlemlenmiştir.

Ceride-i İlmiyye’yi incelediğimiz zaman medreselerde önceki dönemlere göre daha köklü değişimler yapılmak istendiği görülmektedir. Bu amaca yönelik Meşihat makamının çalışmaları özellikle idari yapılanmada ve ders programlarında kendini göstermiş olmasına rağmen bu düzenlemelerin amacına tamamen ulaşabildiğinin söylenmesi çok güçtür. Osmanlı devletinde savaşların yapıldığı ve ülkenin sıkıntıda olduğu bir döneme denk gelmesi medreselerde istenilen bu reformların gerçekleşmesine engel olmuştur.

Ceride-i İlmiyye’nin tek özel neşriyatı olan “Nüsha-i Fevkalade”’nin içeriğinde eğitim ile ilgili bilgilere genişçe yer verilmiştir. Bu yayın Osmanlı ilmi hayatına kaynaklık etmesi açısından önemli bir eserdir.

Ceride-i İlmiyye’de yayımlanan “Taşra Teşkilatı” başlıklı yazılardan anlaşılmıştır ki yaygın din eğitimine yönelik olarak taşradaki din görevlilerine de sorumluluklar verilmiştir. Bu hususta imam ve vaizlerden köy ve kasabalarda halkı aydınlatıcı vaazlar vermeleri, köy mekteplerinin tamir edilmesi için gerekli çalışmaları yapmaları, talebelerin tahsile devamının sağlanması ve mesleki alandaki özellikle fıkhi konularda eğitim almaları gibi konulara ağırlık vermeleri istenmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Osmanlının son zamanlarında Meşihat makamı çeşitli faktörlere bağlı olarak toplumda ortaya çıkan problemleri neşriyat yolu ile çözmek istemiştir. Ceride-i İlmiyye mecmuası yayımlanmış olmasına rağmen dönemin şartlarından dolayı istenilen amaca ulaşamamıştır. Bağlı olduğu Darü’l-Hikmeti’l-İslamiye’nin kapanmasıyla derginin de yayım hayatının sona ermesi Osmanlı tarihi ve ilmi hayat için büyük bir kayıp olmuştur. Daha sonrasında böyle bir derginin neşredilmemiş olması bu düşüncemizi doğrular niteliktedir. Toplumun dini, fikri, ahlaki ve ilmi yapısı üzerinde bilgi veren ve topluma yön verme amacıyla oluşturulmuş olan bu dergi; din, hukuk, sosyal ve tarih başta olmak üzere birçok alanda araştırma yapılabilecek önemli bilgilere sahip geniş bir mecmua olarak Osmanlı tarihine adını kazımıştır.

KAYNAKÇA

Acar, Hasan, Gök, Gökmen: "Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü", **Journal of Awareness**, C.V, S.3, 2020, s.374.

Acar, Ünal: "Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları ve Günümüze Yansımaları", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.2, 2019, s.413-424.

Ağırakça Pehlivan, Gülsüm: "Camide Din Eğitimi", **Din Eğitimi**, İstanbul, Lisans Yayıncılık, 2018, s.196-209.

Akgündüz, Hasan: "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Osmanlı Medrese Sistemi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.80, 1992, s.85-92.

Akman, Zekeriya: **Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Üst Kurul Darü'l Hikmeti'l-İslamiye**, Ankara, DİB. Yayınları, 2009.

Akyüz, Yahya: **Türk Eğitim Tarihi: M.Ö.1000-M.S.**, Ankara, Vadi Yayınları, 2018.

Ali Rıza: "Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye'de Müteşekkil Ahlak Komisyonu Aza-yı Müntahabesinden Ali Rıza Bey'in İşret Hakkındaki Takrirleri", **Ceride-i İlmiyye** C.V, S.50, Ekim-Kasım 1919, s.1590-1595.

Alkan, Mehmet Ö.: **İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Andı, Fatih vd.: **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri,** Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.

Ateş, İbrahim: "Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları", **Vakıflar Dergisi,** S.14, 1982, s.32-42.

Ahmet Rasim Avni: "Dini Dersler", **Ceride-i İlmiyye,** C.VII, S.72-76-77, Ocak-Şubat 1919- Haziran-Temmuz 1922, s.2307-2534.

Ahmet Rasim Avni: "Din-i İslam", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.46, Mayıs-Haziran 1919, s.1416-1418.

Ahmet Rasim Avni: "Cümel-i Hikemiyye", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.62, Ağustos-Eylül 1920, s.1989-2112.

Ahmet Rasim Avni: "Cahilane Cesaret", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.69, Ekim-Kasım 1921, s.2222-2224.

Ahmet Rasim Avni: "Marifetullah", **Ceride-i İlmiyye**, C.VI, S.69, Ekim-Kasım 1921, s.3236.

Arapkirli Hüseyin Avni: "Aksam-ı İlm", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S. 51, Kasım-Aralık 1919, s.1624-1628.

Arapkirli Hüseyin Avni: "İlim ve İlmin Tarifi Konusundaki Farklı Görüşler", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.50, Ekim-Kasım 1919, s.1578-1582.

Arapkirli Hüseyin Avni: "İlm-i Kelam", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV-VII, S. 44-78-79, Mart- Nisan 1919-Ağustos-Eylül 1922, s.1322-2561.

Ayaşzade Mustafa Refik: "Emr-i Bi'l Ma'ruf Nehy-i Ani'l Münker Lüzum İctimaiyyesi", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.60, Mayıs-Haziran 1920, s.1917-1919.

Ayaşzade Mustafa Refik: "Tövbe ve Rücu", **Ceride-i İlmiyye,** C.VII, Ocak-Şubat 1922-Haziran-Temmuz 1922, S.72-76-77, s.2352-2532.

Aytekin, Halil: **İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara, Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1991.

Baktır, Mustafa: "Cami ve Cemaatin Hayatımızdaki Yeri", **Diyanet İlmi Dergi,** C. XXVIII, 1992, S.4, s.92.

Baltacı, Cahit: **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, İrfan Matbaası, 1976.

Bayraklı, Bayraktar: **İslam'da Eğitim (Batı Eğitim Sistemleriyle Mukayesel**i), İstanbul, İFAV Yayınları, 1989.

Bektaş, Ekrem: "Beyan'ül Hak", **DiA**, C.VI, İstanbul, 1992, s.34-45.

Bergamalı Ahmed C.: "Vezaif-i İnsaniyye", **Ceride-i İlmiyye**, C. IV, S. 41-45, Aralık 1918-Ocak 1919- Nisan-Mayıs 1919, s.1204-1379

Bilgin, Beyza: **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Ankara, Gün Yayıncılık, 2001.

Cebeci, Suat: "Eğitim Anlayışı Açısından Osmanlı Medreseleri ile Orta Asya Medreselerinin Mimari Özellikleri", **Osmanlı Medreseleri Eğitim ve Yönetim ve Finans,** Ed. Fuat Aydın, İstanbul, Mahya Yay., 2019, s.418-420.

Ceride-i İlmiyye: C. I- LXXIX, İstanbul, 1914-1922.

Cevizci, Ahmet: "Ahlak", **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayınları,1999.

Çakan, İsmail L.: **Dini Hitabet,** İstanbul, İFAV Yayınları, 1998.

Çavdar, Tuba R: "İslam Mecmuası", **DİA**, C.XXIII, 2001, s.53.

Çavdar, Tuba R: **İslam Mecmuasının Türk Dönemsel Yayını İçinde Yeri ve Önemi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basın-Yayın Yüksekokulu, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, İstanbul, 1988, s.14-15.

Demir, Şerif: "Beyan'ül-Hak Mecmuası ve Hamdi Efendi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** 2012, S.32, s.309-325.

Doğan, Recai: "Yaygın Din Eğitim Açısından İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vaizliğin Gelişimine Tarihi Bir Bakış", **Dini Araştırmalar Dergisi**, C.I, S.3, Ocak-Nisan 1999, s.258-259.

Doğan, Recai: "Yaygın Din Eğitiminin Neliği', **Din Eğitimi El Kitabı**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2013, s.287-302.

Düzdağ, Mehmet E.: "Volkan", **DiA**, C.XLIII, İstanbul, 2013, s.123-125.

Efe, Adem: "Uzun Soluklu Bir Dergi: Sebilürreşat", **Marife**, 2008, S.2, s. 155-178.

Efe, Adem: "Sebilürreşad", **DiA,** C.XXXVI, İstanbul, 2009, s.252.

Er, Hamit: **İstanbul Darülfununu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları**, İstanbul, Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi, 1993.

Er, Hamit: **Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2003.

Eraslan, Sadık: **Meşihat-ı İslamiyye ve Ceride-i İlmiyye**, İstanbul, DİB. Yayınları, 2018.

Erbay, Erdoğan: "Mihrab", **DİA**, C.XXX, 2005, s.29-30.

Ergin, Osman: **Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul, Eser Kültür Yayınları, 1922.

Ergün, Mustafa: **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ankara, Ocak Yayınları, 1996.

Erol, Ayten: "Fıkhi Bakış Açısıyla Ahlaki Değerlerin Kazandırılması", **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'',** C.VI, 2016, S.2, s.230-252.

Eşref Efendizade Şevketi: "Din ve Dinsizlik" **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, Ocak-Şubat 1919, S.42, s.1221- 1225.

Eşref Efendizade Şevketi: "Din Nazarında Hayat", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV-V, S.43-56, Şubat-Mart 1919-14 Mart 1920, s.1256-1784.

Eşref Şevketi: Efendizade "Adem-i Diyanet ve Ahlaksızlık", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.48, Temmuz-Ağustos 1919, s.1506-1509.

Eşref Şevketi: Efendizade "İstimdad", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.41, Aralık 1918-Ocak 1919, s.1212-1214.

Eşref Şevketi: Efendizade "Marifet Nazariyyesince Bir İsbat-ı Sani", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.59, 4 Mayıs 1920, s.1878-1884.

Eşref Şevketi: Efendizade "Din Nasihattir", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.60, Mayıs-Haziran 1920, s.1928- 1930.

Eşref Şevketi: Efendizade "Dinin Fevaid-i İctimaiyesi", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.62, Ağustos-Eylül 1920, s.1972-1974.

Eşref Şevketi: Efendizade "Felsefe-i Din", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.69-76-77, Ekim-Kasım 1921-Haziran-Temmuz1922, s.2200-2496.

Eşref Şevketi: Efendizade "Marifet Nazariyyesi", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.70-78-79, Kasım-Aralık 1921-Ağustos-Eylül 1922, s.2250-2566.

Furat, Ayşe Z.: "Eğitim-Mimari İlişkisi Açısından Kuruluş Dönemi Osmanlı Medreseleri", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.8, 2003, s.206-207.

Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları***,* İstanbul, İnkılap Kitabevi Yayınları, 2011.

Gönenç, Özgür: "Türk Basınında Fransız Modeli ve Etkileri", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,** İstanbul, 2005, S.20, s.93-105.

Gündüz, Mustafa: **II. Meşrutiyetin Klasik Paradigmaları İçtihad, SebilürReşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler**, Ankara, Lotus Yayınevi, 2007.

Hamzaoğlu, Yusuf: **Balkan Türklüğü*:* Üsküp**, Üsküp, Logos'a Yayınları, 2010.

Hanioğlu, Şükrü: **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1981.

Hayta, Necdet, Ünal, Uğur: **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2003.

Işık, Zekeriya: "Muhibban Dergisi'nin 20. Yüzyıl Başlarında Tarikatları Savunma ve İtibar Kazandırma Çabaları", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Hitit Üniversitesi, 2016/2, C.XV, S.30, s.399-427.

İpşirli, Mehmet: "Dürrizade Abdullah Beyefendi", **DİA**, C.X, 1994, s.36.

İpşirli, Mehmet: "Hayri Efendi, Mustafa", **DİA,** C.XVII, 1998, s.62-64.

İpşirli, Mehmet: "Huzur Dersleri", **DİA**, C.XVIII, 1998, s.441-444.

İpşirli, Mehmet: "Medresetü'l Kudat", **DİA**, C.XXVIII, 2003, s.343-344.

İpşirli, Mehmet, Beydilli, Kemal: "İbrahim Efendi, Haydarizade", **DİA,** C.XXI, 2000, s.297-298.

İzmirli Hafız İsmail: "Mehafetullah", **Ceride-i İlmiyye,** C.V, S.61, 2 Haziran 1920, s.1948-1950.

İzmirli İsmail Hakkı: "Devlet-i İslamiyye Binası", **Ceride-i İlmiyye,** C.IV, S.42, Ocak-Şubat 1919, s.1240-1247.

İzmirli İsmail Hakkı: "Devlet-i İslamiyye'nin Takip Ettiği Yol", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.45, Nisan-Mayıs 1919, s.1380-1384.

İzmirli İsmail Hakkı: "Orucun ve Ramazan'ın Fazileti", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.46, Mayıs-Haziran 1919, s.1407-1410.

İzmirli İsmail Hakkı: "Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV-V, S.41-61, Aralık 1918-Ocak 1919-2 Haziran 1920, s.1215-1948.

İzmirli İsmail Hakkı: "Din-i İslam", **Ceride-i İlmiyye,** C.V-VII, S.63-72, Eylül-Ekim 1920-Ocak-Şubat 1922, s.2022-2359.

İzmirli İsmail Hakkı: "İslam Alimleri ve Mütefekkirleri", **Ceride-i İlmiyye**, C.V-VII, S.51-78-79, Kasım-Aralık 1919-Ağustos-Eylül 1922, s.1628-2578.

Kahraman, Alim: "Mahfil", **DİA**, C.XXVII, 2003, s.333-334.

Kam, Ferid: "Hakikati Görelim", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.46, Mayıs-Haziran 1919, s.1410- 1416.

Kam, Ferid: "Mucizata Dair", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.47, Haziran-Temmuz 1919, s.1459-1468.

Kam, Ferid: "Halisane Bir İhtar", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.48, Temmuz-Ağustos 1919, s.1503- 1505.

Kam, Ferid: "Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze", **Ceride-i İlmiyye**, C.VI-VII, S.68-76-77, Ağustos-Eylül 1921-Haziran-Temmuz 1922, s.2181-2529.

Kara, Mustafa: "Ceride-i Sufiyye", **DİA**, C.VII, 1993, s.410.

Kara, Mustafa: "Muhibban", **DİA**, C.VII, 2003, s.34-35.

Kara, Ömer: **Osmanlı Tetkikleri II (Huzur Dersleri)**, İstanbul, İFAV Yayınları, 2019.

Karaman, Hayreddin: **İslami Hareket Öncüleri**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013.

Karpat, Kemal H.: **İslam'ın Siyasallaşması**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Kayadibi, Fahri: **Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri**, Ankara, DİB. Yayınları, 2000.

Kayalı, Kurtuluş: **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2001.

Kazıcı, Ziya: **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, İstanbul, İFAV Yayınları, 2016.

Keyifli, Şükrü: "Camilerde Din Eğitimi", **Din Eğitimi,** İstanbul, EnsarYayınları, 2018.

Kıral Bilge: "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi", **Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** S.15, 2020, s.170-189.

Kızılçelik, Sezgin, Erjem, Yaşar: **Sosyoloji Terimler Sözlüğü**, Konya, Göksu Matbaası, 1992.

Koca, Ferhat: "Musa Kazım Efendi", **DİA**, C.XXXI, 2020, s.221-222.

Körpe, Muhlis: **İzmirli İsmail Hakkı Düşüncesinde Gazali- Ceride-i İlmiyye Bağlamında**, Isparta, Süeda Basım Yayınevi, 2017.

Kütükoğlu, Mübahat: "Darü'l Hilafetil Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", **İslam Tetkikleri Dergisi**, C.VII, 1978.

Mardin, Şerif: "İslamcılık", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VII, İletişim Yayınları, 1983, s.1956.

Mardin, Şerif: **Türk Modernleşmesi 4**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2021.

Mehmed Said Paşa: "Suret-i Hatt-ı Hümayun", **Ceride-i İlmiyye**, C.I, S.1, 28 Mayıs 1914, s.3.

Muhammed Hamdi: "Tövbe", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.41, Aralık 1918-Ocak 1919, s.1208.

Özcan, Azmi: "Osmanlıcılık", **DİA**, C.XXXIII, Ankara, 2007, Ağustos-Eylül 1922, s.485.

Özcan, Tahsin: "Mehmet Nuri Efendi", **DİA**, CXXVIII, 2003, s.503-504.

Rebii: "Temenni-i Salah", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.46, Mayıs-Haziran 1919, s.1498- 1502.

Rebii: "Din mi, Dinsizlik mi?", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S. 52, Aralık 1919-Ocak 1920, s.1661-1664.

Rebii: Darü'l-Hikmeti'l İslamiye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları", **Ceride-i İlmiyye** C.VI, Aralık 1920-Ocak 1921, S.65, s.2069-2071.

Sarıtaş, Muhammet: **Nurettin Topçu'da Sosyo-Pedagojik Yapı**, Ankara, Mesaj Yayınları, 1986.

Seyyid Nesib: "Hikmet-i Edyan", **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.45, Nisan-Mayıs 1919, s.1348-1368.

Seyyid Nesib: "Siyam ve Şehr-i Ramazan" **Ceride-i İlmiyye**, C.IV, S.46, Mayıs-Haziran 1919, s.1338-1407.

Seyyid Nesib: "Keşfü'l Hicab", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.49, Eylül-Ekim 1919, s.1538-1561.

Seyyid Nesib: "Meali-yi İslamiyye'de Bir Numune ve İskolastika-i Mahiyeti", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.53, 15 Şubat 1920, s.1681-1689.

Seyyid Nesib: "Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyye'deki Mevkileri", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.61, 2 Haziran 1920, s.1938-1943.

Seyyid Nesib: "Tasavvuf Tarihini Tenvir", **Ceride-i İlmiyye**, C.VI, S.66, Şubat-Mart 1921, s.2118-2124.

Seyyid Nesib: "Envar-ı Şeriat", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.69, Ekim-Kasım 1921, s.2214-222.

Seyyid Nesib: "İctimai Hayatımızda Cünun Mevzulu Konferansa Mukabil", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.71, Aralık 1921, s.2275-2295.

Seyyid Nesib: "Din-i İslamda Miladi İsa A.S Meselesi", **Ceride-i İlmiyye**, C.VII, S.73-78-79, Şubat-Mart 1922-Ağustos-Eylül 1922, s.2380- 2581.

Şahin, Muhammet, Tokdemir, Muhammet A.: "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler", **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi,** C.IX, S.4, 2011, s.2.

Şerif Sadeddin: "Hayat-ı Hazreti Peygamber (s.a.v) ve Nübüvvet", **Ceride-i İlmiyye**, C.V, S.55, 29 Şubat 1920, s.1749-1754.

Şerif Sadeddin: "İbadata Ait Bazı Hikmetler", **Ceride-i İlmiyye,** C. VI, S. 63, Eylül-Ekim 1920, s.2025-2028.

Tarik, Ramazan: "Cumhuriyet Öncesi Tasavvuf Muhtevalı Dergilerden Ceride-i Sufiyye'de Fırka-i Naciyye ve Fırak-ı Dalle ile İlgili Yazılar", **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, s.1-20.

TDK: **Genel Açıklamalı Sözlük**, Ankara, TDK Yayınları, 2008.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Tekindağ, Şehabeddin: "Medrese Dönemi", **Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi**, İstanbul, 1973.

Ulusoy, Mehmet: **Türk Devrimi ve Milliyetçilik,** İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014.

Uzunçarşılı, İsmail H.: **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Ülken, Hilmi Z.: **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** İstanbul, Ülke Yayınları, 2001.

Üskübi Said: "Su-i Tabirden Tevki: Mücadelatta Nisab-ı Nisfet", **Ceride-i İlmiyye**, C.VI, S.64, Kasım-Aralık 1920, s.2052-2054.

Yaltkaya, Şerafeddin: **Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940.

Yanıkkaya, Yıldız: **"II. Meşrutiyet Döneminde Çıkarılan İslam Dünyası Dergisi'nin Dönemin Olaylarına Bakış Açısı",** **(**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Kastamonu, 2019.

Yavuz, Yusuf Ş.: "Mustafa Sabri Efendi", **DİA,** C. XXXI, 2020, s.350-353.

Yavuzer, Hasan: **Çağdaş Din Hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı-Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi**, Kayseri, Laçin Yayınları, 2006.

Yazıcı, Nesimi: "Ceride-i İlmiyye", **DİA**, C.VII, 2003, s.127-128.

Yenilmez, Hilal: **"Ceride-i İlmiyye'ye Göre Osmanlı Son Döneminde İlmiyenin İşleyişi"**, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Yıldız, Hasan: **"Darü'l-Hilafetil-Aliyye Medresesi'nde Eğitim ve Öğretim"**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

Yılmaz, Hüseyin: "Cami Eksenli Din Eğitimi", **Din Eğitimi El Kitabı**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012, s.339-357.

Yurdakul, İlhami: **"Osmanlı Devleti'nde Şer'i Temyiz Kurumlar: Fetvahane-i Ali Meclis-i Tetkikat-ı Şeriye Dairesi"**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.

Yücel, Hasan A.: **Türkiye'de Orta Öğretim**, Ankara, Turizm Bakanlığı Yayınları, 1994.

Zengin, Zeki S.: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi 1839-1876,** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1997.

Zengin, Zeki S.: **II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2002.

Zengin, Zeki S.: "İslam Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslam'da Eğitim ve Öğretim", **Din Eğitimi El Kitabı**, Ankara, Grafiker Yayınları, 2013, s.19-35.

EKLER

EK-1. Ceride-i İlmiyye Dergisindeki Makalelerin Fihristi

1.1. Yayın Sırasına Göre

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Vezaif-i İnsaniyye	Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	4	41	Aralık 1918-Ocak 1918	1204-1207
Tövbe	Muhammed Hamdi Efendi	4	41	Aralık 1918-Ocak 1918	1208-1212
İstimdad	Eşref Efendizade Şevketi	4	41	Aralık 1918-Ocak 1918	1212-1214
Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	İzmirli İsmail Hakkı	4	41	Aralık 1918-Ocak 1918	1215-1218
Din ve Dinsizlik	Eşref Efendizade Şevketi	4	42	Ocak-Şubat 1919	1221-1225
Marifetullah	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	4	42	Ocak-Şubat 1919	1225-1227
Vezaif-i İnsaniyye	Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	4	42	Ocak-Şubat 1919	1228-1234
Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	İzmirli İsmail Hakkı	4	42	Ocak-Şubat 1919	1235-1240
Devlet-i İslamiye'nin Binası	İzmirli İsmail Hakkı	4	42	Ocak-Şubat 1919	1240-1247
Din Nazarında Hayat	Eşref Efendizade Şevketi	4	43	Şubat-Mart 1919	1256-1267
Vezaif-i İnsaniyye	Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	4	43	Şubat-Mart 1919	1268-1279
Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	İzmirli İsmail Hakkı	4	43	Şubat-Mart 1919	1280-1282
Vezaif-i İnsaniyye	Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	4	44	Mart- Nisan 1919	1290-1302

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	İzmirli İsmail Hakkı	4	44	Mart-Nisan 1919	1303-1321
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	4	44	Mart-Nisan 1919	1322-1330
Din Nazarında Hayat	Eşref Efendizade Şevketi	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1334-1342
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1342-1347
Hikmet-i Edyan	Seyyid Nesib	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1348-1368
Vezaif-i İnsaniyye	Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1369-1379
Devlet-i İslamiyye'nin Takip Ettiği Tarik	İzmirli İsmail Hakkı	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1380-1384
Sıyam-ı Şehr-i Ramazan	Seyyid Nesib	4	46	Mayıs-Haziran 1919	1388-1407
Orucun ve Ramazan'ın Faziletleri	İzmirli İsmail Hakkı	4	46	Mayıs-Haziran 1919	1407-1410
Hakikati Görelim	Ferid Kam	4	46	Mayıs-Haziran 1919	1410-1416
Din-i İslam	Ahmed Rasim Avni	4	46	Mayıs-Haziran 1919	1416-1418
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	47	Haziran-Temmuz 1919	1433- 1442
Din Nazarında Hayat	Eşref Efendizade Şevketi	5	47	Haziran-Temmuz 1919	1443-1451

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	İzmirli İsmail Hakkı	5	47	Haziran-Temmuz 1919	1452- 1459
Mucizata Dair	Ferid Kam	5	47	Haziran-Temmuz 1919	1459- 1468
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	48	Temmuz-Ağustos 1919	1485- 1490
Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	İzmirli İsmail Hakkı	5	48	Temmuz-Ağustos 1919	1491- 1497
Temenni-yi Salah	Mehmed Rebii	5	48	Temmuz-Ağustos 1919	1498- 1502
Halisane Bir İhtar	Ferid Kam	5	48	Temmuz-Ağustos 1919	1503-1505
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	49	Eylül-Ekim 1919	1534- 1537
Keşfü'l- Hicab	Seyyid Nesib	5	49	Eylül-Ekim 1919	1538- 1561
Hikmet-i Teşri	İzmirli İsmail Hakkı	5	49	Eylül-Ekim 1919	1561- 1566
Adem-i Diyanet ve Ahlaksızlık	Eşref Efendizade Şevketi	5	49	Eylül-Ekim 1919	1568-1570
İlim, İlmin Tarifi ve Adem-i Tarifindeki Mezheb	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	50	Ekim- Kasım 1919	1578- 1582
Din Nazarında Hayat	Eşref Efendizade Şevketi	5	50	Ekim- Kasım 1919	1583- 1588
Hikmet-i Teşri	İzmirli İsmail Hakkı	5	50	Ekim- Kasım 1919	1588- 1590

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Aksam-ı İlim	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	51	Kasım-Aralık 1919	1624- 1628
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri I	İzmirli İsmail Hakkı	5	51	Kasım-Aralık 1919	1628- 1633
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	52	Aralık 1919-Ocak 1920	1654- 1657
Din Nazarında Hayat	Eşref Efendizade Şevketi	5	52	Aralık 1919-Ocak 1920	1657- 1660
Din mi, Dinsizlik mi?	Mehmed Rebii	5	52	Aralık 1919-Ocak 1920	1661- 1664
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri II	İzmirli İsmail Hakkı	5	52	Aralık 1919-Ocak 1920	1664- 1667
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri III	İzmirli İsmail Hakkı	5	53	15 Şubat 1920	1690- 1692
Meali-yi İslamiye'den Bir Numune ve İskolastika-i Mahiyeti	Seyyid Nesib	5	53	15 Şubat 1920	1681- 1689
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	54	20 Şubat 1920	1714- 1719
Din Nazarında Hayat	Eşref Efendizade Şevketi	5	54	20 Şubat 1920	1719- 1724
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri IV	İzmirli İsmail Hakkı	5	54	20 Şubat 1920	1724- 1729
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	55	29 Şubat 1920	1746- 1749
Hayat-ı Hazret-i Peygamber ''Sallallahü Aleyhi ve Sellem ve Nübüvvet	Şerif Sadeddin	5	55	29 Şubat 1920	1749- 1754

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri V	İzmirli İsmail Hakkı	5	55	29 Şubat 1920	1755-1760
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	56	14 Mart 1920	1777-1780
Din Nazarında Hayat	Eşref Efendizade Şevketi	5	56	14 Mart 1920	1781-1783
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri VI	İzmirli İsmail Hakkı	5	56	14 Mart 1920	1784-1796
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	57	30 Mart 1920	1817-1820
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri VII	İzmirli İsmail Hakkı	5	57	30 Mart 1920	1821-1832
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	58	Nisan- Mayıs 1920	1851-1853
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri VIII	İzmirli İsmail Hakkı	5	58	Nisan- Mayıs 1920	1854-1858
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	59	4 Mayıs 1920	1875-1877
Marifet Naziresince Bir İsbat-ı Sani	Eşref Efendizade Şevketi	5	59	4 Mayıs 1920	1878-1884
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri IX	İzmirli İsmail Hakkı	5	59	4 Mayıs 1920	1885-1892
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri X	İzmirli İsmail Hakkı	5	60	Mayıs- Haziran 1920	1911-1916
Emr-i Bi'l Maruf Nehy-i Ani'l Münkerin Luzum-i İctimaiyesi	Ayaşzade Mustafa Refik Efendi	5	60	Mayıs- Haziran 1920	1917-1919

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Din Nasihattir	Eşref Efendizade Şevketi	5	60	Mayıs- Haziran 1920	1928-1930
Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	Seyyid Nesib	5	61	2 Haziran 1920	1937-1943
Hikmet-i Teşri	İzmirli İsmail Hakkı	5	61	2 Haziran 1920	1944-1948
Mehafetullah	İzmirli Hafız İsmail	5	61	2 Haziran 1920	1948-1950
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri XI	İzmirli İsmail Hakkı	5	61	2 Haziran 1920	1951-1958
Dinin Fevaid-i İctimaiyesi	Eşref Efendizade Şevketi	5	62	Ağustos- Eylül 1920	1972-1974
İslam Mütefekkirleri XII	İzmirli İsmail Hakkı	5	62	Ağustos- Eylül 1920	1975-1981
Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	Seyyid Nesib	5	62	Ağustos- Eylül 1920	1982-1988
Cümel-i Hükmiyye	Ahmed Rasim Avni	5	62	Ağustos- Eylül 1920	1989-1991
İslam Mütefekkirleri XIII	İzmirli İsmail Hakkı	6	63	Eylül- Ekim 1920	2007-2016
Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	Seyyid Nesib	6	63	Eylül- Ekim 1920	2017-2021
Din-i İslam I	İzmirli İsmail Hakkı	6	63	Eylül- Ekim 1920	2022-2024
İbadata Aid Bazı Hikmetler	Şerif Sadeddin	6	63	Eylül- Ekim 1920	2025-2028

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
El- Vatan ve's-Siyasete	Şerif Sadeddin	6	63	Eylül- Ekim 1920	2028
İslam Mütefekkirleri XIV	İzmirli İsmail Hakkı	6	64	Kasım- Aralık 1920	2041-2046
Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	Seyyid Nesib	6	64	Kasım- Aralık 1920	2046-2051
Su-i Tabirden Tevki: Mücadelatta Nisab-ı Nisfet	Üskübi Said	6	64	Kasım- Aralık 1920	2052-2054
Din-i İslam II	İzmirli İsmail Hakkı	6	64	Kasım- Aralık 1920	2055-2060
Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	Mehmed Rebii	6	65	Aralık 1920- Ocak 1921	2069-2073
İslam Mütefekkirleri XV	İzmirli İsmail Hakkı	6	65	Aralık 1920- Ocak 1921	2077-2082
Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	Seyyid Nesib	6	65	Aralık 1920- Ocak 1921	2083-2087
Din-i İslam III	İzmirli İsmail Hakkı	6	65	Aralık 1920- Ocak 1921	2088-2092
İslam Mütefekkirleri XVI	İzmirli İsmail Hakkı	6	66	Şubat- Mart 1921	2100-2106
Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	Seyyid Nesib	6	66	Şubat- Mart 1921	2107-2110
Cümel-i Hükmiyye	Ahmed Rasim Avni	6	66	Şubat- Mart 1921	2110-2112
Din-i İslam IV	İzmirli İsmail Hakkı	6	66	Şubat- Mart 1921	2113-2118

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Tasavvuf Tarihini Tenvir	Seyyid Nesib	6	66	Şubat- Mart 1921	2118-2124
İslam Mütefekkirleri XVII	İzmirli İsmail Hakkı	6	67	Haziran-Temmuz 1921	2137- 2143
Din-i İslam V	İzmirli İsmail Hakkı	6	67	Haziran-Temmuz 1921	2144- 2155
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	6	68	Ağustos- Eylül 1921	2167- 2170
Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	Mehmed Rebii	6	68	Ağustos- Eylül 1921	2171-2175
İslam Mütefekkirleri XVII	İzmirli İsmail Hakkı	6	68	Ağustos- Eylül 1921	2176- 2180
Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	Ferid Kam	6	68	Ağustos- Eylül 1921	2181-2183
Din-i İslam VI	İzmirli İsmail Hakkı	6	68	Ağustos- Eylül 1921	2184- 2185
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	7	69	Ekim-Kasım 1921	2195- 2199
Felsefe-i Din	Eşref Efendizade Şevketi	7	69	Ekim-Kasım 1921	2200-2207
İslam Mütefekkirleri XVII	İzmirli İsmail Hakkı	7	69	Ekim-Kasım 1921	2208- 2214
Envar-ı Şeriat	Seyyid Nesib	7	69	Ekim-Kasım 1921	2214- 2222
Cesaret-i Cahilane	Ahmed Rasim Avni	7	69	Ekim-Kasım 1921	2222-2224

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Din-i İslam VII	İzmirli İsmail Hakkı	7	69	Ekim-Kasım 1921	2225-2234
Marifetullah	Ahmed Rasim Avni	7	69	Ekim-Kasım 1921	2235-2236
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	7	70	Kasım-Aralık1921	2246- 2250
Marifet Nazariyesi I	Eşref Efendizade Şevketi	7	70	Kasım-Aralık1921	2250- 2254
İslam Mütefekkirleri XVIII	İzmirli İsmail Hakkı	7	70	Kasım-Aralık1921	2255- 2258
Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	Ferid Kam	7	70	Kasım-Aralık1921	2258- 2262
Din-i İslam VIII	İzmirli İsmail Hakkı	7	70	Kasım-Aralık1921	2263-2265
İctima-i Hayatımızda Cunun Mevzulıu Konferansa Mukabil	Seyyid Nesib	7	71	Aralık 1921	2275- 2295
Din-i İslam IX	İzmirli İsmail Hakkı	7	71	Aralık 1921	2296-2300
Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	Mehmed Rebii	7	72	Ocak- Şubat 1922	2314-2318
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	7	72	Ocak- Şubat 1922	2319-2327
Felsefe-i Din	Eşref Efendizade Şevketi	7	72	Ocak- Şubat 1922	2328-2333
İslam Mütefekkirleri XIX	İzmirli İsmail Hakkı	7	72	Ocak- Şubat 1922	2334- 2347

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	Ferid Kam	7	72	Ocak- Şubat 1922	2348- 2352
Tövbe ve Rucu	Ayaşzade Mustafa Refik Efendi	7	72	Ocak- Şubat 1922	2352- 2356
Dini Dersler	Ahmed Rasim Avni	7	72	Ocak- Şubat 1922	2307-2309
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	7	73	Şubat- Mart 1922	2372- 2379
Din-i İslam'da Milad-ı İsa Aleyhisselat-u Vesselam Meselesi	Seyyid Nesib	7	73	Şubat- Mart 1922	2380-2389
Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	Ferid Kam	7	73	Şubat- Mart 1922	2390- 2395
Din-i İslam X	İzmirli İsmail Hakkı	7	73	Şubat- Mart 1922	2396-2405
Dini Dersler	Ahmed Rasim Avni	7	73	Şubat- Mart 1922	2406-2407
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2421- 2427
Marifet Nazariyesi II	Eşref Efendizade Şevketi	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2427- 2436
İslam Mütefekkirleri XX	İzmirli İsmail Hakkı	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2437- 2443
Din-i İslam'da Milad-ı İsa Aleyhisselat-u Vesselam Meselesi	Seyyid Nesib	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2444- 2459
Ahlak-ı Seniyye-i Risaletpenahiden Bir Nebze	Ferid Kam	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2460-2464

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Tövbe ve Rucu	Ayaşzade Mustafa Refik Efendi	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2465- 2469
Dini Dersler	Ahmed Rasim Avni	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2470-2471
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2484- 2487
Felsefe-i Din	Eşref Efendizade Şevketi	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2487- 2496
Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	Mehmed Rebii	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2496- 2498
İslam Mütefekkirleri XXI	İzmirli İsmail Hakkı	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2501- 2519
Din-i İslam'da Milad-ı İsa Aleyhisselat-u Vesselam Meselesi	Seyyid Nesib	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2520- 2526
Ahlak-ı Seniyye-i Risaletpenahiden Bir Nebze	Ferid Kam	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2526- 2529
Tövbe ve Rucu	Ayaşzade Mustafa Refik Efendi	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2529- 2532
Dini Dersler	Ahmed Rasim Avni	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2533

İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	7	78-79	Ağustos- Eylül 1922	2558- 2561
Marifet Nazariyesi III	Eşref Efendizade Şevketi	7	78-79	Ağustos- Eylül 1922	2562-2566
Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	Mehmed Rebii	7	78-79	Ağustos- Eylül 1922	2567- 2570
İslam Mütefekkirleri XXII	İzmirli İsmail Hakkı	7	78-79	Ağustos- Eylül 1922	2571- 2578
Din-i İslam'da Milad-ı İsa Aleyhisselat-u Vesselam Meselesi	Seyyid Nesib	7	78-79	Ağustos- Eylül 1922	2579- 2581
Ahlak-ı Seniyye-i Risaletpenahiden Bir Nebze	Ferid Kam	7	78-79	Ağustos- Eylül 1922	2582- 2584

1.2 Makale Adlarına Göre

Makale	**Yazar**	**Cilt**	**Sayı**	**Tarih**	**Sayfa**
Adem-i Diyanet ve Ahlaksızlık	Eşref Efendizade Şevketi	5	49	Eylül-Ekim 1919	1568-1570
Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	Ferid Kam	6	68	Ağustos- Eylül 1921	2181-2183
Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	Ferid Kam	7	70	Kasım-Aralık1921	2258- 2262

Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	Ferid Kam	7	72	Ocak- Şubat 1922	2348- 2352
Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	Ferid Kam	7	73	Şubat- Mart 1922	2390- 2395
Ahlak-ı Seniyye-i Risaletpenahiden Bir Nebze	Ferid Kam	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2460-2464
Ahlak-ı Seniyye-i Risaletpenahiden Bir Nebze	Ferid Kam	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2526- 2529
Ahlak-ı Seniyye-i Risaletpenahiden Bir Nebze	Ferid Kam	7	78-79	Ağustos- Eylül 1922	2582-2584
Aksam-ı İlim	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	51	Kasım-Aralık 1919	1624- 1628
Cesaret-i Cahilane	Ahmed Rasim Avni	7	69	Ekim-Kasım 1921	2222-2224
Cümel-i Hükmiyye	Ahmed Rasim Avni	5	62	Ağustos- Eylül 1920	1989- 1991
Cümel-i Hükmiyye	Ahmed Rasim Avni	6	66	Şubat- Mart 1921	2110-2112
Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	Mehmed Rebii	6	65	Aralık1920-Ocak 1921	2069- 2073

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	Mehmed Rebii	6	68	Ağustos- Eylül 1921	2171- 2175
Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	Mehmed Rebii	7	72	Ocak- Şubat 1922	2314-2318
Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	Mehmed Rebii	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2496- 2498
Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	Mehmed Rebii	7	78-79	Ağustos- Eylül 1922	2567- 2570
Devlet-i İslamiye'nin Binası	İzmirli İsmail Hakkı	4	42	Ocak-Şubat 1919	1240-1247
Devlet-i İslamiyye'nin Takip Ettiği Tarik	İzmirli İsmail Hakkı	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1380-1384
Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	Seyyid Nesib	5	61	2 Haziran 1920	1937- 1943
Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	Seyyid Nesib	5	62	Ağustos- Eylül 1920	1982- 1988
Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	Seyyid Nesib	6	63	Eylül- Ekim 1920	2017- 2021
Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	Seyyid Nesib	6	64	Kasım- Aralık 1920	2046- 2051

Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	Seyyid Nesib	6	65	Aralık 1920- Ocak 1921	2083- 2087
Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	Seyyid Nesib	6	66	Şubat- Mart 1921	2107- 2110
Dini Dersler	Ahmed Rasim Avni	7	72	Ocak- Şubat 1922	2307-2309

Makale	**Yazar**	**Cilt**	**Sayı**	**Tarih**	**Sayfa**
Dini Dersler	Ahmed Rasim Avni	7	73	Şubat- Mart 1922	2406-2407
Dini Dersler	Ahmed Rasim Avni	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2470-2471
Dini Dersler	Ahmed Rasim Avni	7	76-77	Haziran- Temmuz 1922	2533
Din-i İslam	Ahmed Rasim Avni	4	46	Mayıs-Haziran 1919	1416-1418
Din-i İslam I	İzmirli İsmail Hakkı	6	63	Eylül- Ekim 1920	2022- 2024
Din-i İslam II	İzmirli İsmail Hakkı	6	64	Kasım- Aralık 1920	2055-2060
Din-i İslam III	İzmirli İsmail Hakkı	6	65	Aralık 1920- Ocak 1921	2088- 2092
Din-i İslam IV	İzmirli İsmail Hakkı	6	66	Şubat- Mart 1921	2113- 2118
Din-i İslam V	İzmirli İsmail Hakkı	6	67	Haziran- Temmuz 1921	2144- 2155
Din-i İslam VI	İzmirli İsmail Hakkı	6	68	Ağustos- Eylül 1921	2184- 2185
Din-i İslam VII	İzmirli İsmail Hakkı	7	69	Ekim-Kasım 1921	2225- 2234
Din-i İslam VIII	İzmirli İsmail Hakkı	7	70	Kasım-Aralık1921	2263-2265
Din-i İslam IX	İzmirli İsmail Hakkı	7	71	Aralık 1921	2296-2300

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Din-i İslam X	İzmirli İsmail Hakkı	7	73	Şubat- Mart 1922	2396-2405
Din-i İslam'da Milad-ı İsa Aleyhisselat-u Vesselam Meselesi	Seyyid Nesib	7	73	Şubat- Mart 1922	2380-2389
Din-i İslam'da Milad-ı İsa Aleyhisselat-u Vesselam Meselesi	Seyyid Nesib	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2444- 2459
Din-i İslam'da Milad-ı İsa Aleyhisselat-u Vesselam Meselesi	Seyyid Nesib	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2520- 2526
Din-i İslam'da Milad-ı İsa Aleyhisselat-u Vesselam Meselesi	Seyyid Nesib	7	78-79	Ağustos- Eylül 1922	2579- 2581
Dinin Fevaid-i İctimaiyesi	Eşref Efendizade Şevketi	5	62	Ağustos- Eylül 1920	1972- 1974
Din mi, Dinsizlik mi?	Mehmed Rebii	5	52	Aralık 1919-Ocak 1920	1661- 1664
Din Nasihattir	Eşref Efendizade Şevketi	5	60	Mayıs- Haziran 1920	1928- 1930
Din Nazarında Hayat	Eşref Efendizade Şevketi	4	43	Şubat-Mart 1919	1256-1267
Din Nazarında Hayat	Eşref Efendizade Şevketi	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1334-1342
Din Nazarında Hayat	Eşref Efendizade Şevketi	5	47	Haziran-Temmuz 1919	1443-1451
Din Nazarında Hayat	Eşref Efendizade Şevketi	5	50	Ekim- Kasım 1919	1583- 1588
Din Nazarında Hayat	Eşref Efendizade Şevketi	5	52	Aralık 1919-Ocak 1920	1657- 1660

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Din Nazarında Hayat	Eşref Efendizade Şevketi	5	54	20 Şubat 1920	1719- 1724
Din Nazarında Hayat	Eşref Efendizade Şevketi	5	56	14 Mart 1920	1781- 1783
Din ve Dinsizlik	Eşref Efendizade Şevketi	4	42	Ocak-Şubat 1919	1221-1225
El- Vatan ve's-Siyasete	Şerif Sadeddin	6	63	Eylül- Ekim 1920	2028
Emr-İ Bi'l Maruf Nehy-i Ani'l Münkerin Luzum-i İctimaiyesi	Ayaşzade Mustafa Refik Efendi	5	60	Mayıs- Haziran 1920	1917-1919
Envar-ı Şeriat	Seyyid Nesib	7	69	Ekim-Kasım 1921	2222-2224
Felsefe-i Din	Eşref Efendizade Şevketi	7	69	Ekim-Kasım 1921	2200-2207
Felsefe-i Din	Eşref Efendizade Şevketi	7	72	Ocak- Şubat 1922	2328-2333
Felsefe-i Din	Eşref Efendizade Şevketi	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2487- 2496
Hakikati Görelim	Ferid Kam	4	46	Mayıs-Haziran 1919	1410-1416
Halisane Bir İhtar	Ferid Kam	5	48	Temmuz-Ağustos 1919	1503-1505
Hayat-ı Hazret-i Peygamber ''Sallallahü Aleyhi ve Sellem ve Nübüvvet	Şerif Sadeddin	5	55	29 Şubat 1920	1749- 1754
Hikmet-i Edyan	Seyyid Nesib	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1348-1368

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	İzmirli İsmail Hakkı	4	41	Aralık 1918-Ocak 1918	1215-1218
Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	İzmirli İsmail Hakkı	4	42	Ocak-Şubat 1919	1235-1240
Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	İzmirli İsmail Hakkı	4	43	Şubat-Mart 1919	1280-1282
Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	İzmirli İsmail Hakkı	4	44	Mart- Nisan 1919	1303-1321
Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	İzmirli İsmail Hakkı	4	47	Haziran-Temmuz 1919	1452- 1459
Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	İzmirli İsmail Hakkı	5	48	Temmuz-Ağustos 1919	1491- 1497
Hikmet-i Teşri	İzmirli İsmail Hakkı	5	49	Eylül-Ekim 1919	1561- 1566
Hikmet-i Teşri	İzmirli İsmail Hakkı	5	50	Ekim- Kasım 1919	1588- 1590
Hikmet-i Teşri	İzmirli İsmail Hakkı	5	61	2 Haziran 1920	1944- 1948
İbadata Aid Bazı Hikmetler	Şerif Sadeddin	6	63	Eylül- Ekim 1920	2025- 2028
İctima-i Hayatımızda Cunun Mevzulıu Konferansa Mukabil	Seyyid Nesib	7	71	Aralık 1921	2275- 2295
İlim, İlmin Tarifi ve Adem-i Tarifindeki Mezheb	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	50	Ekim- Kasım 1919	1578- 1582
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	4	44	Mart- Nisan 1919	1322-1330
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1342-1347

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	47	Haziran-Temmuz 1919	1433- 1442
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	48	Temmuz-Ağustos 1919	1485- 1490
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	49	Eylül-Ekim 1919	1534- 1537
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	52	Aralık 1919-Ocak 1920	1654- 1657
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	54	20 Şubat 1920	1714- 1719
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	55	29 Şubat 1920	1746- 1749
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	56	14 Mart 1920	1777- 1780
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	57	30 Mart 1920	1817- 1820
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	58	Nisan- Mayıs 1920	1851- 1853
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	5	59	4 Mayıs 1920	1875- 1877
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	6	68	Ağustos- Eylül 1921	2167- 2170
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	7	69	Ekim-Kasım 1921	2195- 2199
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	7	70	Kasım-Aralık1921	2246- 2250

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	7	73	Şubat- Mart 1922	2372- 2379
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2421- 2427
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2484- 2487
İlm-i Kelam	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	7	78-79	Ağustos- Eylül 1922	2558- 2561
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri I	İzmirli İsmail Hakkı	5	51	Kasım-Aralık 1919	1628- 1633
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri II	İzmirli İsmail Hakkı	5	52	Aralık 1919-Ocak 1920	1664- 1667
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri III	İzmirli İsmail Hakkı	5	53	15 Şubat 1920	1690- 1692
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri IV	İzmirli İsmail Hakkı	5	54	20 Şubat 1920	1724- 1729
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri V	İzmirli İsmail Hakkı	5	55	29 Şubat 1920	1755- 1760
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri VI	İzmirli İsmail Hakkı	5	56	14 Mart 1920	1784- 1796
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri VII	İzmirli İsmail Hakkı	5	57	30 Mart 1920	1821- 1832
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri VIII	İzmirli İsmail Hakkı	5	58	Nisan- Mayıs 1920	1854- 1858
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri IX	İzmirli İsmail Hakkı	5	59	4 Mayıs 1920	1885- 1892

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri X	İzmirli İsmail Hakkı	5	60	Mayıs- Haziran 1920	1911- 1916
İslam Alimleri ve Mütefekkirleri XI	İzmirli İsmail Hakkı	5	61	2 Haziran 1920	1951- 1958
İslam Mütefekkirleri XII	İzmirli İsmail Hakkı	5	62	Ağustos- Eylül 1920	1975- 1981
İslam Mütefekkirleri XIII	İzmirli İsmail Hakkı	6	63	Eylül- Ekim 1920	2007- 2016
İslam Mütefekkirleri XIV	İzmirli İsmail Hakkı	6	64	Kasım- Aralık 1920	2041- 2046
İslam Mütefekkirleri XV	İzmirli İsmail Hakkı	6	65	Aralık 1920- Ocak 1921	2077- 2082
İslam Mütefekkirleri XVI	İzmirli İsmail Hakkı	6	66	Şubat- Mart 1921	2100- 2106
İslam Mütefekkirleri XVII	İzmirli İsmail Hakkı	6	67	Haziran- Temmuz 1921	2137- 2143
İslam Mütefekkirleri XVII	İzmirli İsmail Hakkı	6	68	Ağustos- Eylül 1921	2176- 2180
İslam Mütefekkirleri XVII	İzmirli İsmail Hakkı	7	69	Ekim-Kasım 1921	2208- 2214
İslam Mütefekkirleri XVIII	İzmirli İsmail Hakkı	7	70	Kasım- Aralık1921	2255- 2258
İslam Mütefekkirleri XIX	İzmirli İsmail Hakkı	7	72	Ocak- Şubat 1922	2334- 2347
İslam Mütefekkirleri XX	İzmirli İsmail Hakkı	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2437- 2443

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
İslam Mütefekkirleri XXI	İzmirli İsmail Hakkı	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2501- 2519
İslam Mütefekkirleri XXII	İzmirli İsmail Hakkı	7	78-79	Ağustos- Eylül 1922	2571- 2578
İstimdad	Eşref Efendizade Şevketi	4	41	Aralık 1918-Ocak 1918	1212-1214
Keşfü'l- Hicab	Seyyid Nesib	5	49	Eylül-Ekim 1919	1538- 1561
Marifet Nazariyesi I	Eşref Efendizade Şevketi	7	70	Kasım-Aralık1921	2250- 2254
Marifet Nazariyesi II	Eşref Efendizade Şevketi	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2427- 2436
Marifet Nazariyesi III	Eşref Efendizade Şevketi	7	78-79	Ağustos- Eylül 1922	2562-2566
Marifet Naziresince Bir İsbat-ı Sani	Eşref Efendizade Şevketi	5	59	4 Mayıs 1920	1878- 1884
Marifetullah	Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	4	42	Ocak-Şubat 1919	1225-1227
Marifetullah	Ahmed Rasim Avni	7	69	Ekim-Kasım 1921	2235-2236
Meali-yi İslamiye'den Bir Numune ve İskolastika-i Mahiyeti	Seyyid Nesib	5	53	15 Şubat 1920	1681- 1689
Mehafetullah	İzmirli Hafız İsmail	5	61	2 Haziran 1920	1948- 1950
Mucizata Dair	Ferid Kam	5	47	Haziran-Temmuz 1919	1459- 1468

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Orucun ve Ramazan'ın Faziletleri	İzmirli İsmail Hakkı	4	46	Mayıs-Haziran 1919	1407-1410
Sıyam-ı Şehr-i Ramazan	Seyyid Nesib	4	46	Mayıs-Haziran 1919	1388-1407
Su-i Tabirden Tevki: Mücadelatta Nisab-ı Nisfet	Üskübi Said	6	64	Kasım- Aralık 1920	2052- 2054
Tasavvuf Tarihini Tenvir	Seyyid Nesib	6	66	Şubat- Mart 1921	2118-2124
Temenni-yi Salah	Mehmed Rebii	5	48	Temmuz-Ağustos 1919	1498- 1502
Tövbe	Muhammed Hamdi Efendi	4	41	Aralık 1918-Ocak 1918	1208-1212
Tövbe ve Rucu	Ayaşzade Mustafa Refik Efendi	7	72	Ocak- Şubat 1922	2352- 2356
Tövbe ve Rucu	Ayaşzade Mustafa Refik Efendi	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2465- 2469
Tövbe ve Rucu	Ayaşzade Mustafa Refik Efendi	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2529- 2532
Vezaif-i İnsaniyye	Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	4	41	Aralık 1918-Ocak 1918	1204-1207
Vezaif-i İnsaniyye	Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	4	42	Ocak-Şubat 1919	1228-1234
Vezaif-i İnsaniyye	Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	4	43	Şubat-Mart 1919	1280-1282
Vezaif-i İnsaniyye	Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	4	44	Mart- Nisan 1919	1290-1302
Vezaif-i İnsaniyye	Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1369-1379

1.3 Yazar Adlarına Göre

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Ahmed Rasim Avni	Cesaret-i Cahilane	7	69	Ekim-Kasım 1921	2222-2224
Ahmed Rasim Avni	Cümel-i Hükmiyye	5	62	Ağustos-Eylül 1920	1989- 1991
Ahmed Rasim Avni	Cümel-i Hükmiyye	6	66	Şubat- Mart 1921	2110-2112
Ahmed Rasim Avni	Dini Dersler	7	72	Ocak- Şubat 1922	2307-2309
Ahmed Rasim Avni	Dini Dersler	7	73	Şubat- Mart 1922	2406-2407
Ahmed Rasim Avni	Dini Dersler	7	74-75	Nisan-Mayıs 1922	2470-2471
Ahmed Rasim Avni	Dini Dersler	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2533
Ahmed Rasim Avni	Din-i İslam	4	46	Mayıs-Haziran 1919	1416-1418
Ahmed Rasim Avni	Marifetullah	7	69	Ekim-Kasım 1921	2235-2236
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	Aksam-ı İlim	5	51	Kasım-Aralık 1919	1624- 1628
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlim, İlmin Tarifi ve Adem-i Tarifindeki Mezheb	5	50	Ekim-Kasım 1919	1578- 1582
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	4	44	Mart- Nisan 1919	1322-1330
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1342-1347

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	4	47	Haziran-Temmuz 1919	1433- 1442
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	4	48	Temmuz-Ağustos 1919	1485- 1490
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	5	49	Eylül-Ekim 1919	1534- 1537
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	5	52	Aralık 1919-Ocak 1920	1654- 1657
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	5	54	20 Şubat 1920	1714- 1719
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	5	55	29 Şubat 1920	1746- 1749
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	5	56	14 Mart 1920	1777- 1780
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	5	57	30 Mart 1920	1817- 1820
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	5	58	Nisan-Mayıs 1920	1851- 1853
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	5	59	4 Mayıs 1920	1875- 1877
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	6	68	Ağustos-Eylül 1921	2167- 2170
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	7	69	Ekim-Kasım 1921	2195- 2199
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	7	70	Kasım-Aralık1921	2246- 2250

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	7	72	Ocak- Şubat 1922	2319-2327
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	7	73	Şubat- Mart 1922	2372- 2379
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	7	74-75	Nisan-Mayıs 1922	2421- 2427
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2484- 2487
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	İlm-i Kelam	7	78-79	Ağustos-Eylül 1922	2558- 2561
Arapkirli Hüseyin Avni Efendi	Marifetullah	4	42	Ocak-Şubat 1919	1225-1227
Ayaşzade Mustafa Refik Efendi	Emr-i Bi'l Maruf Nehy-i Ani'l Münkerin Luzum-i İctimaiyesi	5	60	Mayıs-Haziran 1920	1917-1919
Ayaşzade Mustafa Refik Efendi	Tövbe ve Rucu	7	72	Ocak- Şubat 1922	2352- 2356
Ayaşzade Mustafa Refik Efendi	Tövbe ve Rucu	7	74-75	Nisan-Mayıs 1922	2465- 2469
Ayaşzade Mustafa Refik Efendi	Tövbe ve Rucu	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2529- 2532
Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	Vezaif-i İnsaniyye	4	41	Aralık 1918-Ocak 1918	1204-1207
Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	Vezaif-i İnsaniyye	4	42	Ocak-Şubat 1919	1228-1234
Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	Vezaif-i İnsaniyye	4	43	Şubat-Mart 1919	1268-1279

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	Vezaif-i İnsaniyye	4	44	Mart- Nisan 1919	1290-1302
Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi	Vezaif-i İnsaniyye	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1369-1379
Eşref Efendizade Şevketi	Adem-i Diyanet ve Ahlaksızlık	5	49	Eylül-Ekim 1919	1568-1570
Eşref Efendizade Şevketi	Dinin Fevaid-i İctimaiyesi	5	62	Ağustos-Eylül 1920	1972- 1974
Eşref Efendizade Şevketi	Din Nasihattir	5	60	Mayıs-Haziran 1920	1928- 1930
Eşref Efendizade Şevketi	Din Nazarında Hayat	4	43	Şubat-Mart 1919	1256-1267
Eşref Efendizade Şevketi	Din Nazarında Hayat	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1334-1342
Eşref Efendizade Şevketi	Din Nazarında Hayat	5	47	Haziran-Temmuz 1919	1443-1451
Eşref Efendizade Şevketi	Din Nazarında Hayat	5	50	Ekim-Kasım 1919	1583- 1588
Eşref Efendizade Şevketi	Din Nazarında Hayat	5	52	Aralık 1919-Ocak 1920	1657- 1660
Eşref Efendizade Şevketi	Din Nazarında Hayat	5	54	20 Şubat 1920	1719- 1724
Eşref Efendizade Şevketi	Din Nazarında Hayat	5	56	14 Mart 1920	1781- 1783
Eşref Efendizade Şevketi	Din ve Dinsizlik	4	42	Ocak-Şubat 1919	1221-1225

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Eşref Efendizade Şevketi	Felsefe-i Din	7	69	Ekim-Kasım 1921	2200-2207
Eşref Efendizade Şevketi	Felsefe-i Din	7	72	Ocak- Şubat 1922	2328-2333
Eşref Efendizade Şevketi	Felsefe-i Din	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2487- 2496
Eşref Efendizade Şevketi	İstimdad	4	41	Aralık 1918-Ocak 1918	1212-1214
Eşref Efendizade Şevketi	Marifet Naziresince Bir İsbat-ı Sani	5	59	4 Mayıs 1920	1878- 1884
Eşref Efendizade Şevketi	Marifet Nazariyesi I	7	70	Kasım-Aralık1921	2250- 2254
Eşref Efendizade Şevketi	Marifet Nazariyesi II	7	74-75	Nisan-Mayıs 1922	2427- 2436
Eşref Efendizade Şevketi	Marifet Nazariyesi III	7	78-79	Ağustos-Eylül 1922	2562-2566
Ferid Kam	Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	6	68	Ağustos-Eylül 1921	2181-2183
Ferid Kam	Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	7	70	Kasım-Aralık1921	2258- 2262
Ferid Kam	Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	7	72	Ocak- Şubat 1922	2348- 2352
Ferid Kam	Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	7	73	Şubat- Mart 1922	2390- 2395
Ferid Kam	Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	7	74-75	Nisan-Mayıs 1922	2460-2464

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Ferid Kam	Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2526- 2529
Ferid Kam	Ahlak-ı Seniyye-i Risaletten Bir Nebze	7	78-79	Ağustos-Eylül 1922	2582-2584
Ferid Kam	Hakikati Görelim	4	46	Mayıs-Haziran 1919	1410-1416
Ferid Kam	Halisane Bir İhtar	5	48	Temmuz-Ağustos 1919	1503-1505
Ferid Kam	Mucizata Dair	5	47	Haziran-Temmuz 1919	1459- 1468
İzmirli Hafız İsmail	Mehafetullah	5	61	2 Haziran 1920	1948- 1950
İzmirli İsmail Hakkı	Devlet-i İslamiye'nin Binası	4	42	Ocak-Şubat 1919	1240-1247
İzmirli İsmail Hakkı	Devlet-i İslamiyye'nin Takip Ettiği Tarik	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1380-1384
İzmirli İsmail Hakkı	Din-i İslam I	6	63	Eylül- Ekim 1920	2022- 2024
İzmirli İsmail Hakkı	Din-i İslam II	6	64	Kasım-Aralık 1920	2055-2060
İzmirli İsmail Hakkı	Din-i İslam III	6	65	Aralık 1920-Ocak 1921	2088- 2092
İzmirli İsmail Hakkı	Din-i İslam IV	6	66	Şubat- Mart 1921	2113- 2118
İzmirli İsmail Hakkı	Din-i İslam V	6	67	Haziran-Temmuz 1921	2144- 2155

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
İzmirli İsmail Hakkı	Din-i İslam VI	6	68	Ağustos-Eylül 1921	2184- 2185
İzmirli İsmail Hakkı	Din-i İslam VII	7	69	Ekim-Kasım 1921	2225-2234
İzmirli İsmail Hakkı	Din-i İslam VIII	7	70	Kasım-Aralık1921	2263-2265
İzmirli İsmail Hakkı	Din-i İslam IX	7	71	Aralık 1921	2296-2300
İzmirli İsmail Hakkı	Din-i İslam X	7	73	Şubat- Mart 1922	2396-2405
İzmirli İsmail Hakkı	Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	4	41	Aralık 1918-Ocak 1918	1215-1218
İzmirli İsmail Hakkı	Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	4	42	Ocak-Şubat 1919	1235-1240
İzmirli İsmail Hakkı	Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	4	43	Şubat-Mart 1919	1280-1282
İzmirli İsmail Hakkı	Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	4	44	Mart- Nisan 1919	1303-1321
İzmirli İsmail Hakkı	Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	5	47	Haziran-Temmuz 1919	1452- 1459
İzmirli İsmail Hakkı	Hikmet-i Teşri veya Mehasin-i Şerayi	5	48	Temmuz-Ağustos 1919	1491- 1497
İzmirli İsmail Hakkı	Hikmet-i Teşri	5	49	Eylül-Ekim 1919	1561- 1566
İzmirli İsmail Hakkı	Hikmet-i Teşri	5	50	Ekim-Kasım 1919	1588- 1590
İzmirli İsmail Hakkı	Hikmet-i Teşri	5	61	2 Haziran 1920	1944- 1948

Makale	Yazar	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Alimleri ve Mütefekkirleri I	5	51	Kasım-Aralık 1919	1628- 1633
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Alimleri ve Mütefekkirleri II	5	52	Aralık 1919-Ocak 1920	1664- 1667
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Alimleri ve Mütefekkirleri III	5	53	15 Şubat 1920	1690- 1692
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Alimleri ve Mütefekkirleri IV	5	54	20 Şubat 1920	1724- 1729
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Alimleri ve Mütefekkirleri V	5	55	29 Şubat 1920	1755- 1760
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Alimleri ve Mütefekkirleri VI	5	56	14 Mart 1920	1784- 1796
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Alimleri ve Mütefekkirleri VII	5	57	30 Mart 1920	1821- 1832
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Alimleri ve Mütefekkirleri VIII	5	58	Nisan-Mayıs 1920	1854- 1858
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Alimleri ve Mütefekkirleri IX	5	59	4 Mayıs 1920	1885- 1892
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Alimleri ve Mütefekkirleri X	5	60	Mayıs-Haziran 1920	1911- 1916
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Alimleri ve Mütefekkirleri XI	5	61	2 Haziran 1920	1951- 1958
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Mütefekkirleri XII	5	62	Ağustos-Eylül 1920	1975- 1981
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Mütefekkirleri XIII	6	63	Eylül- Ekim 1920	2007- 2016

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Mütefekkirleri XIV	6	64	Kasım-Aralık 1920	2041- 2046
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Mütefekkirleri XV	6	65	Aralık 1920-Ocak 1921	2077- 2082
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Mütefekkirleri XVI	6	66	Şubat- Mart 1921	2100- 2106
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Mütefekkirleri XVII	6	67	Haziran-Temmuz 1921	2137- 2143
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Mütefekkirleri XVII	6	68	Ağustos-Eylül 1921	2176- 2180
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Mütefekkirleri XVII	7	69	Ekim-Kasım 1921	2208- 2214
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Mütefekkirleri XVIII	7	70	Kasım-Aralık1921	2255- 2258
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Mütefekkirleri XIX	7	72	Ocak- Şubat 1922	2334- 2347
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Mütefekkirleri XX	7	74-75	Nisan- Mayıs 1922	2437- 2443
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Mütefekkirleri XXI	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2501- 2519
İzmirli İsmail Hakkı	İslam Mütefekkirleri XXII	7	78-79	Ağustos-Eylül 1922	2571- 2578
İzmirli İsmail Hakkı	Orucun ve Ramazan'ın Faziletleri	4	46	Mayıs-Haziran 1919	1407-1410
Mehmed Rebii	Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	6	65	Aralık 1920-Ocak 1921	2069- 2073

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Mehmed Rebii	Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	6	68	Ağustos-Eylül 1921	2171-2175
Mehmed Rebii	Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	7	72	Ocak- Şubat 1922	2314-2318
Mehmed Rebii	Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2496- 2498
Mehmed Rebii	Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'ye Varid Olan Bazı Sualler ile Cevapları	7	78-79	Ağustos-Eylül 1922	2567- 2570
Mehmed Rebii	Din mi, Dinsizlik mi?	5	52	Aralık 1919-Ocak 1920	1661- 1664
Mehmed Rebii	Temenni-yi Salah	5	48	Temmuz-Ağustos 1919	1498- 1502
Muhammed Hamdi Efendi	Tövbe	4	41	Aralık 1918-Ocak 1918	1208-1212

Seyyid Nesib	Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	5	61	2 Haziran 1920	1937- 1943
Seyyid Nesib	Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	5	62	Ağustos- Eylül 1920	1982- 1988
Seyyid Nesib	Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	6	63	Eylül- Ekim 1920	2017- 2021
Seyyid Nesib	Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	6	64	Kasım- Aralık 1920	2046- 2051
Seyyid Nesib	Dindar ile Dinsizin Cemiyet-i Beşeriyedeki Mevkileri	6	66	Şubat- Mart 1921	2107- 2110
Seyyid Nesib	Din-i İslam'da Milad-ı İsa Aleyhisselat-u Vesselam Meselesi	7	73	Şubat- Mart 1922	2380-2389

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Tarih	Sayfa
Seyyid Nesib	Din-i İslam'da Milad-ı İsa Aleyhisselat-u Vesselam Meselesi	7	74-75	Nisan-Mayıs 1922	2444- 2459
Seyyid Nesib	Din-i İslam'da Milad-ı İsa Aleyhisselat-u Vesselam Meselesi	7	76-77	Haziran-Temmuz 1922	2520- 2526
Seyyid Nesib	Din-i İslam'da Milad-ı İsa Aleyhisselat-u Vesselam Meselesi	7	78-79	Ağustos-Eylül 1922	2579- 2581
Seyyid Nesib	Envar-ı Şeriat	7	69	Ekim-Kasım 1921	2214- 2222
Seyyid Nesib	Hikmet-i Edyan	4	45	Nisan-Mayıs 1919	1348-1368
Seyyid Nesib	İctima-i Hayatımızda Cunun Mevzulıu Konferansa Mukabil	7	71	Aralık 1921	2275- 2295
Seyyid Nesib	Keşfü'l- Hicab	5	49	Eylül-Ekim 1919	1538- 1561
Seyyid Nesib	Meali-yi İslamiye'den Bir Numune ve İskolastika-i Mahiyeti	5	53	15 Şubat 1920	1681- 1689
Seyyid Nesib	Sıyam-ı Şehr-i Ramazan	4	46	Mayıs-Haziran 1919	1388-1407
Seyyid Nesib	Tasavvuf Tarihini Tenvir	6	66	Şubat- Mart 1921	2118-2124
Şerif Sadeddin	El- Vatan ve's-Siyasete	6	63	Eylül- Ekim 1920	2028
Şerif Sadeddin	Hayat-ı Hazret-i Peygamber ''Sallallahü Aleyhi ve Sellem ve Nübüvvet	5	55	29 Şubat 1920	1749- 1754
Şerif Sadeddin	İbadata Aid Bazı Hikmetler	6	63	Eylül- Ekim 1920	2025- 2028
Üskübi Said	Su-i Tabirden Tevki: Mücadelatta Nisab-ı Nisfet	6	64	Kasım-Aralık 1920	